T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

MEHMET AKİF ERSOY'UN ESERLERİNDEKİ TEMEL DEĞERLERİN DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Yüksek Lisans Tezi

Emine CAN UÇAR

İSTANBUL, 2020

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

MEHMET AKİF ERSOY'UN ESERLERİNDEKİ TEMEL DEĞERLERİN DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Yüksek Lisans Tezi

Emine CAN UÇAR

Danışman: Dr. Öğr.Üyesi Emine KESKİNER

İSTANBUL, 2020

GENEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı	: Emine CAN UÇAR
Anabilim Dalı	: Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Bilim Dalı	: Din Eğitimi Bilim Dalı
Tez Danışmanı	: Dr. Öğr. Üyesi Emine KESKİNER
Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans – Haziran 2020
Anahtar Kelimeler	: Din Eğitimi, Değerler Eğitimi

ÖZET

MEHMET AKİF ERSOY'UN ESERLERİNDEKİ TEMEL DEĞERLERİN DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Toplumların ahlaki yapılarının teşekkülünde değerler her dönem önemli bir yer edinmiştir. Çünkü bir toplumun var olma sürecinde, milli ve manevi açıdan o toplumun kimliğini yansıtan bir takım "değer" yargılarına ihtiyaç duyulur. Bu sebeple bu çalışmada Türk–İslam düşüncesinin önde gelen isimlerinden olan Mehmet Akif Ersoy'un eserlerindeki milli ve manevi değerler, din eğitimi açısından ele alınmıştır. Bu doğrultuda çalışmamızda öncelikle "değer" kavramının ne olduğu, değerlerin bilimsel anlamda tasnifi, değerler ve din eğitimi ilişkisi sunulmuştur. Ardından Mehmet Akif Ersoy'un eserlerinde ön plâna çıkan değerler, din eğitimi açısından incelenmiştir.

Mehmet Akif Ersoy'un hayatı, Sırât-ı Mustakîm ve Sebilü'r-Reşâd dergilerinde yayımlanan makaleleri ile Safahat isimli eserindeki şiirleri incelenmiş ve bu kapsamda öne çıkan temel değerler açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Değerler Eğitimi

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname	: Emine CAN UÇAR
Main Department	: Philosopy and Religion Major
Discipline	
Department	: Religion Discipline
Supervisor	: Dr. Öğr. Üyesi Emine KESKİNER
Degree Awarded and Date	: Master – June 2020
Keywords	: Religion Education, Value Education

ABSTRACT

EXAMINING THE BASIC VALUES IN MEHMET AKİF ERSOY'S WORKS FROM THE PAINT OF RELIGIOUS EDUCATION

Values have an important place in the formation of the moral structures of the societies. Because in the process of existence of a society, some value judgments that reflect the identity of that society are need nationally and spiritually. For this reason, in this study, national and spiritual values in the work of Mehmet Akif Ersoy, one of the leading names in Turkish-Islamic thoght, werw studied in terms of religious education. In this regard, firstly, what is the concept of "value" , the scientific classification of values, the relationship between values and religious education are presented. Then the values that stand out in Mehmet Akif Ersoy's works werw examined in terms of religious education.

Mehmet Akif Ersoy's life, her barticles published in Sırât-ı Mustakîm and Sebilü'r-Reşâd magazines and his poems in his book Safahat were examined and the main values that come to the fore in this context were explained in terms of religious education.

Keywords: Religion Education, Values Education

ÖNSÖZ

Düşünce dünyamızın tarihi seyrine bakıldığında fikirleriyle dikkat çeken isimlerin başında Mehmet Akif Ersoy gelir. Ömrünü Batı karşısında yıpranan medeniyetimizin yeniden inşasına adayan bu büyük mütefekkir, her daim İslam üzere bir ahlak anlayışı benimsemiş ve değerler ekseninde yaşamaya özen göstermiştir. Akif, kökü mazide olan bir atinin inşası için var gücüyle gayret sarf etmiş tarihi bir şahsiyettir. Bu araştırma sayesinde onun köklü düşüncelerini yakından tanıma fırsatı buldum. Büyük eseri Safahat'ı ve makalelerini okumalarım neticesinde onun ne denli ileri görüşlü olduğuna tanıklık ettim. Zorluklar karşısındaki duruşunun, davasına sadakati ve mücadeleci kimliğinin düşüncelerime yön verdiğini ifade etmek isterim.

Öncelikle Mehmet Akif'i yakından tanıyıp anlamama vesile olan, tezimin her bölümünü ayrıntılı bir şekilde inceleyip kıymetli görüşleriyle katkı sunan Saygıdeğer Hocam Dr. Öğr. Üyesi Emine Keskiner'e teşekkürü bir borç bilirim. Tez jürimde yer alan Doç. Dr. Banu Gürer ve Dr. Öğr. Üyesi Gülsüm Pehlivan Ağırakça Hocalarım'a değerli katkılarından ötürü şükranlarımı sunarım. Ayrıca çalışmam sırasında bana sabır gösterip destek olan kıymetli eşime ve bu süreçte çalışmamı kolaylaştırarak desteklerini esirgemeyen başta Değerli Annem olmak üzere aileme ve araştırma sürecinde zaman zaman ihmal etmek durumunda kaldığım kızıma ve oğluma en içten teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmamızın İstiklâl Şairimiz Mehmet Akif'in daha iyi idrak edilmesine vesile olmasını ve bu alana katkı sunmasını Yüce Allah'tan temenni ederim.

İstanbul, 2020 **Emine CAN UÇAR**

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

Bas. : Baskı / Basım

B.k.z. : Bakınız

c. : Cilt

Çev. : Çeviren, Çeviri

Der. : Derleyen

DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı

EBE : Eğitim Bilimleri Enstitüsü

Ed. : Editör

Fak. : Fakültesi

Haz. : Hazırlayan

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

s. : Sayfa

s.a.v. : Sallallâhu aleyhi ve sellem

SBE : Sosyal Bilimler Enstitüsü

sy. : Sayı

Şrh. : Şerh

T.D.V. : Türkiye Diyanet Vakfı

T.D.K. : Türk Dil Kurumu

Trc. : Tercüme

Ünv. : Üniversitesi

Yay. **:** Yayınları / Yayıncılık

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... ***i***

ABSTRACT ..... ***ii***

ÖNSÖZ ..... ***iii***

KISALTMALAR ..... ***iv***

1. GİRİŞ ***1***

1.1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi 1

1.2. Araştırmanın Yöntemi ve Sınırlılıkları 3

1.3. İlgili Literatür 4

2. TEORİK ARKAPLAN ***8***

2.1. Değer Kavramı ve Değerlerin Tasnifi 8

2.2. Değerler ve Din Eğitimi İlişkisi 13

3. MEHMET AKİF ERSOY'UN HAYATI, FİKRÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ ***21***

3.1. Mehmet Akif Ersoy'un Hayatı 21

3.2. Mehmet Akif Ersoy'un Fikrî Şahsiyeti 28

3.3. Mehmet Akif Ersoy'un Eserleri 31

4. MEHMET AKİF ERSOY'DA TEMEL DEĞERLER ***35***

4.1. Sabır 38

4.2. Sorumluluk 46

4.3. Çalışkanlık / Gayretli Olmak 53

4.4. İlme Önem Vermek 62

4.5. Adalet 73

4.6. Dürüstlük / Doğruluk 88

4.7. Vatansever Olmak 93

4.8. Birlik ve Beraberlik 99

4.9. Anadilin Korunması 105

5. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME 109

KAYNAKÇA 112

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

İnsanlık tarihi boyunca fikirleri ve görüşleriyle yaşadıkları topluma ve kendilerinden sonraki nesillere öncülük eden şahsiyetler hep var olmuştur. Böyle kimseler, düşünceleri ile devirlerinin hareket öncüleri aydınlar olarak, insanlığa yön veren değerlerin yaşamasına da vesile olmuşlardır. Bu isimlerden biri de Osmanlı Devleti'nin son dönemi ile Cumhuriyet'in ilk döneminde yaşamış olan milli şairimiz Mehmet Akif Ersoy'dur.

İslam düşüncesinin önemli isimlerinden olan Mehmet Akif, sanatın, edebiyatın ve düşüncenin İslam'la yoğrulup kimliğe büründüğü bir mütefekkirdir. Zira o, yaşadığı dönemde dinden edebiyata pek çok alanda fikirlerini ifade etmiş ve gözlemlediği sıkıntıları ve çözüm yollarını dile getirmeye çalışmıştır. O, yeni nesillerin bu değerlere sahip çıkarak İslam'ın ahlak seviyesine ulaşabileceğini ifade etmiştir. Akif, Batı'nın ilerleyen ilim ve teknolojisini örnek almanın gerekliliğini vurgularken, İslam geleneğinden kopmamanın üzerinde de önemle durmuştur. Bu sebeple Akif hayatı boyunca, ilerleyen Batı karşısında güç kaybeden Türk-İslam medeniyetinin ayakta kalmasını sağlamak için mücadele etmiştir. Bunun ise ancak değerlerimize sahip çıkarak mümkün olacağı düşüncesindedir. "Batılılaşmanın" birtakım aydınlar tarafından yanlış anlaşılarak, genç beyinlere empozeedilmesinin üzüntüsünü derin yaşayan Akif, yitip gitmekte olan İslam davasını kendisine hayatı boyunca dert edinmiştir. Topçu, Mehmet Akif ile ilgili yazmış olduğu eserinde onun bu dava uğruna vermiş olduğu mücadeleyi şu şekilde ifade eder:

" Mehmed Akif vatanımızın bin bir acı ile parça parça olan kalp tablosunu, acılarla parçalanan bir kalbin kanıyla çizmiştir."[1]

Ahlakın temel kaidesi olan değerler Türk-İslam medeniyeti içerisinde özel bir yere sahiptirler. Bu sebeple bu çalışmada medeniyetimizin son dönem hareket öncülerinden olan Mehmet Akif Ersoy'un eserlerinde yer verdiği temel değerlere yaklaşımı din eğitimi penceresinden bakılarak incelenmeye çalışılmıştır. Makaleleri

[1]Nurettin Topçu, **Mehmet Akif,** İstanbul:Hareket Yayınları, 1970, s. 98.

üzerinde yapmış olduğumuz okumalar sırasında, onun ders kitaplarından Cuma hutbelerine kadar pek çok mevzuyla ilgilendiğini ve toplumun sorunlarına kayıtsız kalmadığını görme imkânı bulduk. Öyle ki Mehmet Akif, yaşadığı her dönemde toplumun çıkarlarını kendi çıkarlarının üzerinde tutmuş, adalet ve hakkın inşası için çalışmayı kendisine vazife edinmiştir. İşte bu vasfı dolayısıyla o, çok yönlü bir düşünür olarak tarihe geçmiştir. Çok yönlü kişiliği dolayısıyla da o, pek çok araştırmanın konusu olmuştur. Özellikle edebiyat, siyaset ve ahlak alanında ortaya koymuş olduğu düşünceler ekseninde çalışmalar yapılmıştır.

Akif'in bütün eserlerinde bireyin ve toplumun yozlaşan kültür içerisindeki durumunun derinlemesine ele aldığı görülmektedir. Bireyin ve toplumun modernizmin bir neticesi olarak kendine ve kültürüne yabancılaşması onun en büyük dertlerinden biri olmuştur. Akif'in dert edindiği bu sorun günümüzün de önemli meseleleri arasında yer almaktadır. Bugün Batıdeğer söylemi egemendir. Aydın'ın işaret ettiği üzere bu söylemin mutlaka tahlil edilmesi, tenkit edilmesi ve bundan ne çıkarılabileceğinin düşünülmesi gerekmektedir.[2] Akif'in eserlerinde Aydın'ın işaret ettiği tavrı sergilediği görülmektedir. O eleştiriden daha çok özeleştiride bulunmuş, çözüm için nasıl bir yol izlenmesi gerektiğine dair öneriler getirmiştir. O genel hatlarıyla çözümü, temelleri İslam'a dayalı olan milli ve manevi değerlerimize sahip çıkmakta görmektedir. Akif'in değerlere yaklaşımının kültürümüze etkileri, değerlerin kültürel mirasımızın bir parçası olması nedeniyle araştırılması gereken önemli hususlardan biridir. Ancak bu farklı bir inceleme gerektireceği için çalışmamızda bu konuya yer verilmeyecektir. Bu hususlardan hareketle bu çalışmada, Mehmet Akif'in eserlerinde yer alan temel değerler ve bu değerlerin din eğitimi açısından önemi konu edilmiştir. Araştırmamızın problemini *"Mehmet Akif'in eserlerinde öne çıkan değerler hangileridir ve bu değerlerin günümüzde Din Eğitimi açısından önemi nedir?* soruları oluşturmaktadır. Çalışmada öncelikle Akif'in şiirlerinde ve makalelerinde yer alan değerler tespit edilecek, ardından da bu değerlerin din eğitimi alanı için anlam ve önemi açıklanmaya çalışılacaktır. Araştırmanın amacı din eğitiminin önemli çalışma alanlarından olan değerler eğitimi konusuna Mehmet Akif'in görüşleri doğrultusunda katkı sunabilmektir.

[2]Mehmet Aydın, "Günümüzde Değerler ve Siyaset", **Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu (26-28 Kasım 2004)** içinde (29-41), (Ed.) Recep Kaymakcan v.d., İstanbul: DEM Yayınları, 2013, s. 34.

1.2. Araştırmanın Yöntemi ve Sınırlılıkları

Mehmet Akif Ersoy'un eserlerinde öne çıkan temel değerleri incelemeye çalıştığımız araştırmamızın birinci ve ikinci bölümünde literatür tarama yöntemi kullanılmıştır. Üçüncü bölümde ise nitel araştırma yöntemlerinden betimsel çalışma ve döküman inceleme tekniğine yer verilmiştir. Çalışmamızda sınırlılıklar doğrultusunda ağırlıklı olarak Mehmet Akif'in *"Sırât-ı Müstakîm"* ve *"Sebîlü'r-Reşâd"* dergilerinde yayımlanmış olan makaleleri ile baş eseri olan *"Safahat"* incelenmiştir. Sırât-ı Müstâkîm ve Sebîlü'r-Reşâd dergilerinde yayımlanan makaleler için "*İstanbul Bağcılar Belediyesi Kültür Hizmetleri Müdürlüğü"* tarafından adı geçen dergilerin yeniden düzenlenerek basılmış ciltlerine online ortamdan ulaşılmış ve ayrıca Abdülkerim Abdülkadiroğlu ve Nuran Abdülkadiroğlu tarafından hazırlanmış olan "Mehmet Akif Ersoy'un Makaleleri" isimli çalışmadan da önemli derecede istifade edilmiştir. Görüldüğü üzere çalışmamız Mehmet Akif Ersoy'un Sırât-ı Müstakîm ve Sebîlü'r-Reşâd dergilerinde yayımlamış olduğu makaleleri ve Safahat'taki şiirleri ile sınırlandırılmıştır.

Değerlerin belirlenmesinde ve açıklanmasında Akif'in makale ve şiirleri esas alınmıştır. Değerlerin sıralaması da Mehmet Akif Ersoy'un eserlerinde yer alma yoğunluğuna göre yapılmıştır. İncelememiz sonucunda tespit ettiğimiz belli başlı değerler, *"sabır, sorumluluk, çalışkanlık, ilme önem vermek, adalet, dürüstlük, vatanseverlik, milli birlik ve beraberlik, ana dilin korunması"*dır. Ayrıca Akif'in eserlerinde değindiği ve din eğitimi içerisinde de kazandırılması hedeflenen *"yardımseverlik"* değeri, Akif'in bu değere bireyin sosyal sorumluluğu çerçevesinde yaklaşmasından ötürü ayrı bir başlık altında verilmeyip *"sorumluluk"* değeri kapsamında ele alınmıştır. Yine Akif'in üzerinde çokça durduğu *"liyakat"* değerine devlet yöneticileri açısından yaklaşılarak *"adalet"* değeri kapsamında *"bağımsızlık"* değerine de *"vatanseverlik"* değeri kapsamında yer verilmiştir. Bu değerlerin büyük ölçüde Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) ve Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) tarafından hedef kitleye kazandırılması gerektiği kabul edilen değerlerle örtüştüğü görülmektedir.[3]

[3]Bu değerler şunlardır: "Adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik ve yardımseverlik", b.k.z., **Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı** (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7, 8. Sınıflar), Komisyon, Ankara, 2018, **Din Kültür ve Ahlak Bilgisi Dersi**

Çalışmamız "Giriş" ve "Sonuç" dışında üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde teorik arkaplan yer almaktadır. Burada değer kavramının tanımı ve tasnifi ile değerler eğitimi ve din eğitimi ilişkisi ele alınmaktadır. İkinci bölümde Mehmet Akif'in hayatı, fikrî şahsiyeti ve eserleri yer almaktadır. Üçüncü bölümde ise; Akif'in eserlerinde öne çıktığını düşündüğümüz temel değerler ayrı ayrı başlıklar altında incelenmektedir. Çalışmamız araştırmamızın genel bir değerlendirmesini yaptığımız "Sonuç" bölümüyle son bulmaktadır.

1.3. İlgili Literatür

Araştırmamız sırasında öncelikle Mehmet Akif'in yakın dostu Eşref Edip Fergan olmak üzere Hasan Basri Çantay, M. Ertuğrul Düzdağ ve Mithat Cemal Kuntay gibi müelliflerin Akif ile ilgili hazırlamış olduğu eserler incelenmiş ve diğer müelliflerin eserlerine de ulaşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca Mehmet Akif ile ilgili yapılan sempozyumlarda sunulan bildiriler ile çeşitli dergilerde onun hakkında yayımlanmış olan bazı makaleler ve hayatını konu edinen ansiklopedi maddelerinden de istifade edilmeye çalışılmıştır.

Ülkemizde Mehmet Akif Ersoy ve eserleri ile ilgili 67 adet Y.Ö.K. Tez Veri Tabanı'na kayıtlı tez çalışması bulunmaktadır.[4] Bu tezlerden 5 adedi doktora, 61 adedi yüksek lisans, 1 adedi ise sanatta yeterlilik düzeyinde yapılmış çalışmalardır. Yapılan tezlerin birçoğu Türk edebiyatı ve Türkçe eğitimi üzerine olan bilim dallarında hazırlanmıştır. Din eğitimi alanında ise Mehmet Akif'le ilgili hazırlanmış tez sayısı üçtür. Mehmet Akif'te eğitim ve değerlerle ilgili olarak üçü din eğitimi alanında olmak üzere yapılan tez çalışması ise 16 adettir.[5] Aşağıda, Akif ile ilgili hazırlanmış olan bu tezlerden bazıları ile ilgili bilgi verilecektir.

ÖğretimProgramı (Ortaöğretim, 9,10, 11 ve 12. Sınıflar), Komisyon, Ankara, 2018, **İmam Hatip Ortaokulu Öğretim Programı,** Komisyon, Ankara, 2018, **Anadolu İmam Hatip Lisesi Öğretim Programı,** Komisyon, Ankara, 2018, **Kur'an Kursları Öğretim Programları,** https://eğitimhizmetleri.diyanet.gov.tr/Pages/Detay.aspx (25/03/2020).

[4] **https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorgusonucYeni.jsp** (09/06/2020).

[5] B.k.z., Melih Taştan, "Mehmet Akif Ersoy'un Dine Dayalı Ahlak Anlayışı", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** Gaziosmanpaşa Ünv. S.B.E., 2015, Salim Düzgün, "Mehmet Akif Ersoy (Tarihi, Sosyal ve Eğitimci Kişiliği), **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** Ankara Ünv. S.B.E., 2002, Nazmi Avcı, "Milli Şairimiz Mehmet Akif Ersoy'da Eğitim Düşüncesi", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** Atatürk Üniversitesi S.B.E., 2000, Turan Çay, "Mehmet Akif'in Eğitim Anlayışı", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** AtatürkÜnv. S.B.E., 2003, Refik Öksüz, "Safahat'ta Ahlaki Unsurlar", **Yayınlanmamış**

Sabuncu tarafından hazırlanmış olan *"Mehmet Akif in Hayatı ve Bir Eğitimci Olarak Din Eğitimi Hakkındaki Görüşleri"* adlı çalışma[6] iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Mehmet Akif'in Hayatı ve Dünya Görüşü, Akif'in kişiliği, sanatçılığı ve yazarlığı, zihin dünyasının şekillenmesinde etkili olan kişiler ele alınmıştır.İkinci bölümde ise Akif'in Eğitim ve Din Eğitimi Hakkındaki Görüşleri detaylı bir şekilde incelenmiştir.Bu çalışma, Din Eğitimi alanında Akif'le ilgili yapılan çalışmaların ilkleri arasında yer alması dolayısıyla önemlidir. Araştırmada Akif'in Din Eğitimi hakkındaki görüşleri ele alınmış ancak "değerler" kavramı ve Akif'in bu konudaki görüşlerine çalışma içerisinde yer verilmemiştir. Araştırma bu yönü ile bizim çalışmamızdan ayrılmaktadır.

Aktaş'ın hazırlamış olduğu *"Mehmet Akif Ersoy'un Safahat İsimli Eserindeki Ahlak Anlayışı ile İlgili Görüşleri"*[7] adlı çalışma ise üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Akif'in hayatı ve eserleri detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. İkinci bölümde ise; Safahat'ın genel felsefesinin oluşumu Akif'in yetiştiği ortam çerçevesinde ele alınmıştır. Tezin son bölümünde ise Akif' in Safahat'ındaki ahlak anlayışı *"Ferdi Ahlak, Ailevi Ahlak ve Toplumsal Ahlak"* başlıkları altında bizimde çalışmamızda ele aldığımız bazı değerler (çalışkanlık, sabır, doğruluk, cesaret, adalet, sorumluluk, birlik-beraberlik, hürriyet, arkadaşlık, yardımlaşmak, selamlaşmak, misafirperverlik) çerçevesinde incelenmiştir.

Bacaksız tarafından hazırlanan *"Mehmet Akif Ersoy'da Aile, Toplum ve İnsan"*[8] isimli çalışma ise edebiyat alanında hazırlanmıştır. Tez "Aile, Toplum ve İnsan" olmak üzere üç ayrı bölümden oluşmaktadır. Tez içerisinde Akif'te en çok öne çıkan ahlak kavramı, çalışma değeri, cehalet ve ümitsizliğe düşme durumları aile, toplum ve insan ekseninde incelenmiştir.

Yüksek Lisans Tezi, Ankara Ünv. S.B.E., 1999, Sebahattin ARIBAŞ, "Mehmet Akif'in Eğitim Anlayışı", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** Marmara Ünv. S.B.E.,1985.

[6]Recep Sabuncu, "Mehmet Akif'in Hayatı ve Bir Eğitimci Olarak Din Eğitimi Hakkındaki Görüşleri", **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Uludağ Ünv. S.B.E., 1996.

[7]Fatma Sultan Aktaş (Yazıcı), "Mehmet Akif Ersoy'un Safahat İsimli Eserindeki Ahlak Anlayışı ile İlgili Görüşleri", **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** Marmara Ünv. S.B.E., 2007.

[8]Haluk Bacaksız, "Mehmet Akif Ersoy' da Aile, Toplum ve İnsan", **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** Sakarya Ünv. S.B.E., 2008.

Moğul tarafından hazırlanmış olan çalışma ise *"Mehmet Akif Ersoy'un Safahat İsimli Eserinin Türkçe Eğitimi ve Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi"*[9] başlığını taşımaktadır. Değerler eğitimi ile ilgili olması dolayısıyla konumuzla benzerlik gösteren bu tez Akif'teki değerleri Türkçe eğitimi açısından ele almaktadır. Ayrıca bu çalışma da yukarıda kısaca bilgi verdiğimiz diğer tezler gibi konuyu yalnızca Safahat çerçevesinde ele almış ve Akif'in makalelerinden araştırma esnasında istifade edilmemiştir. Dört bölümden oluşan bu tezin ilk bölümünde Türkçe ve Değerler Eğitimi ilişkisi, Türkçe ders programında yer alan değerler ve Akif'in hayatı ele alınırken, ikinci bölümde çalışmanın yöntemi verilmiştir. Üçüncü bölümde araştırmacı tarafından tespit edilen M. Akif'in Safahat'ında yer alan değerler Türkçe eğitimi ile ilgili olarak ele alınmıştır.

Şimşek'in hazırlamış olduğu *"İdeal Bir Genç Modeli Olarak Safahat'ta Âsım"*[10]başlıklı çalışma ise; Din Eğitimi alanında hazırlanmıştır. Bu çalışmada araştırmacı Akif'in yaşadığı döneme ve kendisinden sonraki bütün zamanlara ve nesillere bir ideal olarak sunduğu "Âsım"ı ele almaktadır. Çalışma Safahat ekseninde iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Akif'in yaşadığı dönemin Âsım tasavvuruna etkisi ve hayatı ele alınırken ikinci bölümde ise; "İdeal Bir Genç Modeli Olarak Âsım" başlığı altında Âsım'ın fiziki ve ahlaki özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada Âsım'ın karakteri anlatılırken ele aldığımız değerlerin bazılarına (vatanseverlik, sorumluluk, yardımseverlik, haksızlık karşısında duyarlılık) yalnızca Âsım'ın karakteri ve Akif'in Âsım ülküsü çerçevesinde yer verilmiştir.

Araştırmamız çerçevesinde incelediğimiz bir diğer çalışma ise Biçer tarafından hazırlanmış olan *"Değerler Eğitimi Açısından Mehmet Akif Ersoy'a Ait 'Safahat' Adlı Eserin İncelenmesi"*[11] başlıklı tezdir. Çalışma değerler ve Türkçe eğitimi ilişkisi ile "Safahat'ta Değerler Eğitimi ile İlgili Bulgular ve Yorumlar" üzerinde durulmaktadır.

[9]Selçuk Moğul, "Mehmet Akif Ersoy'un Safahat İsimli Eserinin Türkçe Eğitimi ve Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi", **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** Erciyes Ünv. S.B.E., 2012.
[10]Merve Şimşek, "İdeal Bir Genç Modeli Olarak Safahat'ta Âsım", **YayımlanmamışYüksek Lisans Tezi**, Recep Tayyip Erdoğan Ünv. S.B.E., 2013.
[11]Seçil Biçer, "Değerler Eğitimi Açısından Mehmet Akif Ersoy'a Ait 'Safahat' Adlı Eserin İncelenmesi ", **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** Uşak Ünv. S.B.E., 2013.

Emer tarafından yapılan *"Safahat'ta Değerler Eğitimi Unsurları"*[12] isimli çalışma ise edebiyat alanında hazırlanmıştır. Bu çalışmada araştırmacı, Safahat'ta yer alan değerler eğitimine dair unsurları sunmaya çalışmıştır.

Küçükkaya'nın *"Mehmet Akif Ersoy'un Şiirlerinin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi"*[13] başlıklı araştırması ise Eğitim Bilimleri alanında hazırlanmış olup Sosyal Bilgiler dersi programında ve 6. Sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yer alan değerler açısından konuya yaklaşılmıştır.

Uslu'nun hazırladığı *"Mehmet Akif Ersoy'un Safahat Adlı Eserinde Eğitim Olgusu"*[14] isimli araştırma ise; Eğitim Bilimleri alanında hazırlanmıştır ve araştırmada Safahat üzerinden Akif'te eğitim olgusunu incelemektedir. Bu çalışmada bizim "değer" kategorisinde yer verdiğimiz hususlara kavramsal olarak yaklaşılmıştır.

Son olarak Yılmaz tarafından hazırlanan *"Ortaokul Sosyal Bilgiler Eğitiminde Safahat' ın Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi"*[15] isimli araştırmada konu Sosyal Bilgiler dersi perspektifinden ele alınmıştır.

[12]Âsım Mikâil Emer, "Safahat'ta Değerler Eğitimi Unsurları", **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** Yıldırım Beyazıt Ünv. S.B.E., 2014.
[13]Cihat Küçükkaya, "Mehmet Akif Ersoy'un Şiirlerinin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi", **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** Yüzüncü Yıl Ünv. E.B.E., 2014.
[14]Emine Merve Uslu, "Mehmet Akif Ersoy'un Safahat Adlı Eserinde Eğitim Olgusu", **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** Çanakkale Onsekiz Mart Ünv. E.B.E., 2015.
[15]Reşit Yılmaz, "Ortaokul Sosyal Bilgiler Eğitiminde Safahat'ın Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi", **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** Necmettin Erbakan Ünv. E.B.E., 2017.

2. TEORİK ARKAPLAN

2.1. Değer Kavramı ve Değerlerin Tasnifi

İnsanın kendisini ve hayatı anlama ve anlamlandırma çabasında "değer" kavramı önemli bir yere sahiptir. Fıtratı gereği insan, tarihin her döneminde maddenin ve mananın neliğini sorgulamış ve bu anlam arayışı neticesinde de gerek kendisine gerekse kâinata yapmış olduğu yönelimler onu "değer" kavramı ile bütünleşen ilkelere ulaştırmıştır. İnsanın bu yönelimleri sonucunda da felsefeden sosyolojiye, psikolojiden eğitime hemen her alanda "değer" kavramı ele alınıp incelenmiştir.

"Değer, belirli bir durumu bir diğerine tercih etme olarak tanımlanmaktadır. Değerler, davranışlara kaynaklık eden ve onları yargılamaya yarayan anlayışlardır."[16] "Değerler; genelde inanılan, arzu edilen ve davranışlar için ölçüt olarak kullanılan olgulardır. Belirli bir durumu diğerine tercih etme eğilimi olarak tanımlanan değerler, davranışlara kaynaklık eden ve onları yargılamaya yarayan anlayışlardır."[17]

"Znaniecki tarafından sosyal bilimlere kazandırılan değer kavramı, Latince 'kıymetli olmak' veya 'güçlü olmak' anlamlarına gelen 'valere' kökünden türetilmiş"[18] bir kelimedir. Değer kavramı sözlükte; "bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet. Bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddi ve manevi öğelerin bütünü, üstün ve yararlı nitelik"[19]şeklinde tanımlanmaktadır. Cevizci, değer kavramını "ahlak ve değer felsefesinde, olgu bilincinden sonra ortaya çıkan ve duyguları, ilgileri, ihtiyaçları, amaç ve eylemleri olan özneyle ilişkisi içinde, belli nitelikler yüklemeyle belirlenen tavır ve öznenin olguya yüklediği nitelik"[20] olarak tanımlamıştır ve ona göre "değerler ait oldukları toplumların kimliklerini ve diğer toplumlarla ilişkilerini belirleyen önemli

[16]Ali Rıza Erdem, "Üniversite Kültüründe Önemli Bir Unsur: Değerler", **Değerler Eğitimi Dergisi,** c. 1, sy .4, (2003), s. 56.
[17]Erol Güngör, **Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak**, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1996, s. 25'den aktaran Mücahit Arpacı,"Öğretmen ve Velilerin İDKAB Dersinde Değerler ve Değerler Eğitimi Hakkındaki Görüşleri –Diyarbakır Örneği-", **Marife Dergisi,** (Yaz 2014), s. 108.
[18]Nuri Bilgin, **Sosyal Psikolojide Yöntem ve Pratik Çalışmalar,** İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1995 s. 83.
[19]B.k.z., **T.D.K. Güncel Türkçe Sözlük,** Ankara , 2012, Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük**, Ankara, 2005, s. 483.
[20]Ahmet Cevizci, **Felsefe Terimleri Sözlüğü,** İstanbul: Paradigma Yayınları, 2003, s. 96.

ölçütlerdir."[21] Akbaş ise değer kavramını; "bireyin çevresiyle etkileşimi sonucunda içselleştirdiği ve davranışlarını yönlendiren standartlar"[22] olarak tanımlamaktadır. Değerlerle ilgili yapılan tanımlar incelendiğinde değerlerin bireysel boyutunda güdü, karar verme, tutum, inanç, ihtiyaç gibi kavramlar ağırlık kazanırken; toplumsal boyutta ise toplumca en iyi, en doğru ve en faydalı kabul edilenler dikkat çekmektedir.[23]Pek çok disiplinde "değer" kavramı tanımlanmış ve yine hangi öğenin "değer" kabul edileceği, bir şeyin "değer" olup olmadığının nasıl anlaşılacağı tartışma konusu olmuştur. Genel manada bir çok kez tanımı yapılmış olan değer kavramı geniş bir alanı kapsamaktadır. Schwartz'ın geliştirmiş olduğu kavramsal tanıma göre ise; değerlerin şu özelliklere sahip olması gerekmektedir.[24]

- Değerler bir inanç durumudur,
- Ait olunmak veya kabul gören bir haldir,
- Belirli durumları aşmaya yöneliktir,
- Olayların ve insanların davranışının seçimine veya gelişimine rehberlik eder,
- Önceki değerlerin oluşturduğu bir sistemindiğer değerlerde oluşturduğu öneme bağlı olarak düzenlenir.

"Değer, farklı anlamlarda kullanıldığı gibi, farklı varlık alanları için de kullanılmaktadır. Bir bakıma her varlık alanının kendisine ait değerleri vardır. Biyolojik alanda hastalık-sağlık, estetikte güzel-çirkin, bilgide doğru-yanlış, ahlakta iyi-kötü, dinde günah-sevap hepsi birer değerdir. Bunlarda ya istenilir olan ya da kaçınılması istenen bir durum söz konusudur. İstenilir ve öznenin beklentilerine, ihtiyaçlarına uygun olanlar olumlu, diğerleri ise olumsuz değerlerdir."[25]

---

[21]Ahmet Cevizci, **Felsefe Ansiklopedisi,** Ankara: Babil Yayıncılık, c. 4, 2006, s. 76.
[22]Oktay Akbaş, "Türk Milli Eğitim Sisteminin Duyuşsal Amaçlarının İlköğretim II. Kademedeki Gerçekleşme Derecesinin Değerlendirilmesi",**Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Gazi Ünv. E.B.E., 2004, s. 44.
[23]Akbaş, **a.g.e.,** s. 67.
[24]Talip Karakaya, "Küreselleşme ve Avrupa Birliği Sürecinde Etik Değerlere Kritik Bir Yaklaşım – Sorunlar ve Çözümler-, **Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu (26-28 Kasım 2004)** içinde (203-215), s. 204.
[25]Ali Osman Gündoğan, "Ben ve Öteki Değerler Dünyasının Gerginliği", **Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu (26-28 Kasım 2004)** içinde (71-81), s. 78.

Her ne kadar bu kavramın tanımı her disiplinde farklı şekillerde yapılmış olsa da yapılan tanımların birçoğunda "değer" kavramı ile ilgili öne çıkan konu, onun yararlı niteliklere sahip, kıymetli olanla ilgili bir durumu ifade eden bir kavram oluşudur. Bu sebepledir ki teknoloji ve bilimin sürekli ilerleme kaydettiği çağımızda meydana gelen bütün gelişmelere rağmen insan, hayatın anlamını arama çabasından vazgeçmemiştir. Ve belki de bu sebepten "değer" kavramı son dönemlerin en çok ilgi çeken kavramlarından birisi haline gelmiştir.

Günümüzde siyasetçiler değerler üzerinden politika geliştirmekte, eğitim alanında eğitimciler değerler konulu çalışmalar yapmakta, iş adamları değer merkezli örgütler etrafında birleşmekte, akademisyenler sosyal bilimlerde değer konulu çalışmalara ağırlık vermekte, tıp uzmanları etik kurallarını ve değerleri çalışmalarında kıstas olarak almaktadırlar. Bu durum değerlere sahip çıkmak ve değerleri yaşatmak gerektiğinin önemini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla değerlere yapılan vurgu her geçen gün artmaktadır. [26]

Değer kavramı, değerlendirmeler yapan kişiden bağımsız bir ide olarak düşünülemez. İnsan hangi çağda ve hangi kültür çerçevesinde yaşarsa yaşasın, kendini değerler dünyası içinde inşa eder.[27] Değerler, insanların hayat felsefesinin temel unsurlarındandır. Kişinin hayat görüşünü, felsefesini sahip olduğu değerler sisteminde bulmak mümkündür.[28]

Bireyin ve toplumun doğru bir hayat sürmesinde etkin rol oynayan değerlerin, sosyal hayat içerisinde bir çok işlevi bulunmaktadır. Özensel, değerlerin işlevlerinden bazılarını Fichter'den şu şekilde nakleder: "Değerler, kişilerin ve birlikteliklerin sosyal değerinin yargılanmasında hazır birer araç olarak kullanılır. Bireyin çevresindekilerin gözünde nerede durduğunu bilmesine yardım eder.Değerler, kişilerin dikkatini istenilir, yararlı ve önemli olarak görülen maddi kültür nesneleri üzerinde odaklar. Bu değerli

[26]Z. Şeyma Arslan, Fatma T. Yaşar, "Yükselen 'Değer' Kavramı Üzerine Bir Yaklaşım", **Değerler Eğitimi,** (Der.) Y. Sinan Zavalsız, İstanbul: Ensar Yay., 2004, s. 8.
[27]Hakan Poyraz, "Değerlerin Kuruluşu ve Yapısı", **Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu (26-28 Kasım 2004)** içinde (81-89), s. 85.
[28]Rokeach, **The Nature of Human Values**, Newyork: Free Press'den aktaran Mustafa Arslan, Esra Tunç, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimlerindeki Farklılaşmalar", **Değerler Eğitimi Dergisi**, c. sy. 26, 11, (Aralık 2013), s. 8.

nesne, her zaman birey veya grup içinde en iyi olmayabilir. Fakat o nesne için çaba gösterilmesine yol açtığı da bir gerçektir.

Her toplumdaki ideal düşünme ve davranma yollarına, değerler tarafından işaret edilir. Değerler, sosyal olarak kabul edilebilir davranışın adeta şemasını çizerler. Değerler, sosyal kontrol ve baskının araçlarıdır. Kişileri törelere uymaya yöneltir, doğru şeyleri yapmaya yönlendirir. Değerler ayrıca onaylanmayan davranışları engeller, yasaklanmış örüntülerin neler olduğuna işaret eder ve sosyal ihlâllerden kaynaklanan utanma ve suçluluk duygularının kolayca anlaşılabilmesini sağlar.Değerler, dayanışma araçları olarak da işlevde bulunurlar.Ortak değerler sosyal dayanışmayı sürekli kılan en önemli faktörlerden biridir."[29]

Değer kavramının tanımı yapılırken ortaya çıkan farklı düşünme biçimleri olduğu gibi değerlerin işlevleri ve kategorize edilişi ile ilgili de farklı görüşler ortaya çıkmıştır.Değerlerle ilgili sınıflandırmalar, değerlerin işlevsel yapılarına ve içerik analizlerine göre farklı şekillerde yapılmıştır. Bazı bilim adamları değerleri üç kategoride ele alırken bazıları daha fazla sayıda değer tasnifi yapmışlardır. Değer kavramı, ihtiva ettiği içerik açısından pek çok alana tesir ettiği için her disiplin değerleri farklı şekillerde sıralamıştır.

Örneğin; Hilmi Ziya Ülken değerleri *"içkin, aşkın ve normatif"* değerler olarak 3 şekilde sınıflandırmıştır. Bu tasnife göre *içkin değerler;* teknik, sanat ve bilgi değerleridir. *Aşkın değerler;* bilgiden çok inanma üzerine kurulu olan değerlerdir. *Normatif değerler* ise; başka değerleri birbirleriyle karşılaştırıp ölçme görevi olan, kişilerden ve eylemlerin değişiminden doğan değerlerdir. Rokeach değerleri; *evrensel, bireysel, temel (gaye) ve araç (vasıta)* değerler olmak üzere 4 gruba ayırırken Spranger ise; değerleri 6 grup halinde sınıflandırmıştır. Buna göre değerler*; bilimsel (teorik) değerler, estetik değerler, ekonomik (iktisadi) değerler, siyasi değerler, sosyal değerler ve dini değerlerdir*. Spranger'in değer sınıflandırmasını kabul eden Güngör, bu değerlere bir de *ahlaki değerleri* eklemiştir. Spranger'in değer sınıflaması bu konuda çalışan Allport, Vernon ve Litzey tarafından da kabul görmüş ve onlarda aynı sıralamayı esas almıştır. Değerlerin sınıflandırılmasında en çok ilgi çeken çalışmalardan

[29]Fichter, **Sosyoloji Nedir?,** (Çev.) N. Çelebi, Konya:Toplum Yay., 1990'dan aktaran Ertan Özensel, "Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer", **Değerler Eğitimi**, (Der) Y. Sinan Zavalsız, İstanbul: Ensar Yayınları, 2014, s. 28.

biri de Schwartz'ın değer sınıflama tablosu olmuştur. Schwartz ise değerleri *güç, başarı, hazcılık, uyarılım, öz yönetim, evrenselcilik, iyilikseverlik, gelenekselcilik, uyma ve güvenlik olarak sıralamıştır.*[30]

Lickona ise değerleri *ahlaki değerler* ve *ahlaki olmayan değerler* şeklinde ikiye ayırmıştır. Buna göre ahlaki değerler insana belli bir sorumluluk yükleyen değerlerdir. Örneğin, adil olmak, dürüst davranmak gibi ahlaki değerleri içeren davranışlar, bazen isteyerek yapmasa bile insanın yükümlülüğü dolayısıyla gerçekleştirdiği davranışlardır. Bu bakımdan ahlaki değerler evrensel nitelik taşımaktadır. Ahlaki olmayan değerler ise, bireye zorunluluk yüklemeyen değerlerdir. Bu değerler kişinin tercihine bırakılmıştır. Bir bireyin ne tür müzik dinleyeceği onun tercihidir ve bu tutum ahlaki olmayan bir değeri ifade etmektedir. Lickona'nın sınıflandırması bağlamında ele alındığında din eğitimine konu olan değerler ahlaki değerlerdir.[31]

Görüldüğü gibi değerlerin tasnifi konusunda da pek çok farklı görüş ortaya konulmuştur. Değerlerin sosyal hayatı düzenleme, bireyleri ve toplumları koruyup güzel olana yönlendirme, bireylerin birlikte yaşamasına katkı sağlayıp toplumları birleştirme, toplumda var olan dini ve kültürel geleneklerin gelecek nesillere aktarılarak devamlılığını sağlama, bireyleri ulaşmak istediği hedef noktasında güdüleyerek motive etme ve herhangi bir konuda problemi çözerek, baz aldığı değer doğrultusunda karar vermesini hızlandırma gibi fonksiyonları da bulunmaktadır.

Her toplumun ulaşmak istediği değerler, toplumda birlik ve beraberliğin oluşmasında ve bu durumun devamının sağlanmasında, işleyiş ve mevcudiyetinin korunması için var olan kaideler bütünüdür. Bu bakımdan değerler, toplumu anlamlı kılan öğelerdir.

---

[30]Geniş bilgi için b.k.z, Hilmi Ziya Ülken, "Değerler, Kültür ve Sanat", **İstanbul Teknik Üniversitesi Rektörlük Konferansları Serisi,** 1965, Poyraz, **a.g.m.,** Erol Güngör, **Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar**, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1998, Çiğdem Kağıtçıbaşı, M.Ersin Kuşdil, "Türk Öğretmenlerinin Değer Yönelimleri ve Schwartz Değer Kuramı", **Türk Psikoloji Dergisi,** c. 15, sy. 45, Ankara, (2000),

[31]Recep Kaymakcan, Hasan Meydan, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programları ve Öğretmenlerine Göre DeğerlerEğitimi", **Değerler Eğitimi Dergisi,** c. 9, sy. 21, (Haziran 2011), s. 31 https://dergipark.org.tr/tr/pub/de/issue/29179/312454 (12/10/2019).

2.2. Değerler ve Din Eğitimi İlişkisi

"İnsan açısından eğitimin gayesinin ne olması gerektiği sorusu eğitimciler arasında hemen her zaman tartışılan önemli konulardan birisi olmuştur. Bu tartışmalarda üç nokta ön plana çıkmıştır: insanın zihnini ve düşünme kabiliyetini geliştirmek, duygu ve irade yönünü güçlendirmek ve bedeni eğitmek."[32] Ancak bu üç farklı noktayı tek başına ele alıp yoğunlaşmak, eğitimin gayesini tam manasıyla ortaya koymada yetersiz olacaktır. Çünkü insan yaratılışı gereği her yönüyle bütünlük arz eden bir varlıktır. Bu sebeple onun tek bir yönünü geliştirip eğitmeye çalışmak eğitimin gerçek gayesi ile örtüşmemektedir.

Eğitim, temel değerleri benimsemiş, ahlak sahibi bireyler yetiştirmeyi ve bireylerin davranış ve tutumlarında değişikliği amaçlar. Bu bakımdan eğitim ve din aynı amaç etrafında birleşmektedirler. Çünkü din mensubu olan bireylerden yalnızca bilgiye sahip olmalarını değil, bu bilgiyi benimseyip tutum ve davranışlarına da aktarmalarını ister.[33] Eğitimin en üst ideali ise insanî bir hayat yaşamanın gayesini ve buna ulaşmanın yollarını insana göstermek ve bu sayede şahsiyet sahibi bireyler oluşturmaktır.[34] Bu ise sahip olunan değerleri öğretip geliştirmekle mümkün olacaktır. "İnsanın doğumundan başlayarak, tüm yaşamı boyunca dinin ve eğitimin iş birliğiyle değer özellikli davranışlar geliştirmesi gereken bir varlıktır. Dinin de eğitimin de en önemli ve öncelikli hedefi, insana olumlu davranışlar kazandırmak ve insanın yetişmesine ve gelişmesine katkı yapmaktadır."[35]

İnsan doğru bir şekilde eğitildiği takdirde kendisini diğer varlıklardan üstün kılan aklını, etik manada davranışlarını yönlendirmek için kullanır. Aslında ahlaki olan bütün değerler, insana hizmet ederler ve zihnini geliştirmede bir araç vazifesi görürler. Bu sebepledir ki ahlak eğitimi olarak da adlandırabileceğimiz değerler eğitiminin hedefi, insanın şahsi manada kişiliğini ve hayatını iyi bir şekilde konumlandırabilmesi için onun fıtratında yer alan yetilerini en üst düzeye taşımasına yardımcı olmaktır.

---

[32]Recep Kaymakcan, Hasan Meydan, **Ahlak ve Değerler Eğitimi,** 1.Bas., İstanbul: DEM Yayınları, 2014, s. 137.
[33]Şakir Gözütok, "Eğitim ve Dinin Kavramsal Yapısı ve Din Eğitimi İlişkisi", **Kuram ve Eylem Yönüyle Din Eğitiminin Teolojik ve Felsefi Temelleri**, **(8-9 Mayıs 2009)** 1. Bas., Konya, 2010.
[34]Mahmut Çamdibi, **Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali**, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2014, s. 13.
[35]Şükrü Keyifli, "Eğitim ve Din Eğitimi", **Çukurova Ünv. İlahiyat Fak. Dergisi**, c. 13 (2), (2013), s. 118-119.

Ferdî ve sosyal açıdan bakıldığında bireyin tarihsel süreç içerisinde varlığının devamlılığını sağlamasında "değer" ayrı bir öneme sahiptir. "Değer, davranışlara kaynaklık eden onları yargılamaya yarayan davranışlardır."[36] İnsanın 'değeri'nin yaşantı ve eylemlerle bağlantılı olduğu kişinin ilişkilerinde belirleyici bir rol oynadığı, böylece de sevgi, saygı, dürüstlük, güven, özgürlük, doğruluk gibi etik değerlerin korunduğu belirtilir. Her koşulda değerlerin bilgisini de hesaba katarak eylemde bulunmanın önemi vurgulanır. Yani değerler eğitimine başlarken öncelikle normların epistemolojik ve aksiyolojik temellendirmesi yapılmalıdır.[37]

"Her toplum gelecek nesilleri yetiştireceği milli eğitim sistemini kurarken ideallerini ve topluma mal olmuş değerleri kendine esas alır. Kültürün temel öğesi olan din de bireysel ve toplumsal hayata yön veren önemli öğüt ve taleplere sahip olması yönüyle etkin bir değer sağlayıcıdır. Bireyler dini özümserken, dinden gelen değerleri de özümserler, dinin değer verdiklerine değer verir; azımsadıklarını ise azımsamış olurlar. Belli bir dini inanca sahip olmak birtakım değerlere sahip olmak demektir. Dolayısıyla toplumda yaşayan inançlar ile eğitimin topluma sunduğu değerler arasında paralellik olması beklenir. Bu nedenle eğitim sistemine yol gösterici faktör olan dini değerlerin kendisi de eğitime konu teşkil etmektedir."[38]

Eğitimin her alanında değerler önemli bir yere sahiptir. Ancak dinin eğitim alanında önemin daha fazla olduğu bilinmektedir. Çünkü dinin temel amaçlarından birisi ahlak sahibi, erdemli bir insan modeli oluşturmaktır. Dinin ön gördüğü ve inşa etmeye çalıştığı toplum tipinde erdemli bireylerin varlığı söz konusudur.

"Din, müminlerine hayatın anlamı, insanın değeri ve varlığın hikmetine dair telakki aşılar."[39] Zira İslam kültüründe yer alan "anlama ve anlamlandırma" durumu başka bir ifadeyle bireyin kâinatta yer alan canlı veya cansız varlıklara mana yükleme ihtiyacı aslında yapmış olduğu yönelimlerin bir "değer verme" olduğunu gösterir bu bağlamda değerlerin insanda doğuştan var olup olmadığı tartışma konusu olmuştur.

---

[36]Mevlüt Uyanık, "Bir 'Değer' Olarak 'Çoğulculuk'", **Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu (26-28 Kasım 2004)** içinde (433-445), s. 605.
[37]Nesrin Kale, "Nasıl Bir Değerler Eğitimi", **Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu (26-28 Kasım 2004)** içinde (313-323), s. 319.
[38]Kaymakcan, Meydan, **a.g.m.,** s. 31.
[39]Kaymakcan, Meydan, **a.g.m.,** s. 28.

"Öznel olan değer duygusu doğuştan değildir; sonradan, toplumsal yaşayışla kazanılır. Öte yandan insanın doğuştan getirdiği, ama belli bir olgunluk yaşıyla kendini gösteren, iyiyi kötüden ayırma yetisi dediğimiz vicdan ya da aynı anlamda olmak üzere ahlaksal yargı gücü, değer duygusu için sağlam bir temel oluşturur."[40] Esasen değerlerin doğuştan var olup olmadığı mevzusu İslam âlimlerinin de sıkça tartıştığı konular arasında yer almış ve başta Akâid ilmi olmak üzere pek çok ilim dalında İslam düşünürleri, insanın iyilik ve kötülükle (hüsn-kubuh) ilgili değerleri doğuştan mı getirdiğini yoksa sonradan mı kazandığını inceleyerek görüş bildirmişlerdir.

İslam literatüründe iyilik ve kötülüğün ilahi sıfat ve fiillerle ilişkisi incelenmiştir. Hüsn ve kubuh meselesinde iyilik ve kötülüğün mahiyeti, aklın iyiyi ve kötüyü idrak etmedeki yetki ve kapasitesi de inceleme konusu olmuştur. Allah tarafından yaratılan değerlerin O'nun iradesinden bağımsız olup olmadığı tartışılmış ve neticede üç farklı görüş ortaya çıkmıştır.

Gazzâli gibi İslam düşüncesinin önde gelen âlimlerinin de aralarında bulunduğu Eş'ariyye ekolüne mensup âlimlere göre bir şey Allah tarafından emredildiği için iyi ve yine O'nun tarafından yasaklandığı için kötü olur. Yani iyilik ve kötülük bir fiilin zatına ya da mahiyetine ait bir vasıf değildir. Fiillere iyilik ve kötülük vasfını kazandıran dinî emir olup olmamasıyla ilgilidir. "Eş'ariler objektif bir değer teorisini kabul etmedikleri için onlara göre insan davranışları ontolojik manada ahlaki olarak tarafsızdır. Davranışların ahlaki açıdan değer kazanması, ancak ilahi irade ile mümkündür."[41]

Genellikle Mutezili mezhebine mensup düşünürler olmak üzere, bazı Hanefi ve Maturidi mezhep âlimleri ile İslam filozoflarının bir kısmına göre hüsn ve kubuh yani iyilik ve kötülük aklîdir. Buna göre değerler, akıl yürütmekle bilinebilirler ve bir şeyin iyi veya kötü olması o şeyi Allah'ın emretmesi ya da yasaklaması ile ilgili değildir. Bu durum söz konusu değerin kendi ontolojik özelliği ile ilişkilidir. Bu sebeple değerlerin ahlaki yapısı şer'i değildir, insan aklıyla bilinebilir.

---

[40]Ömer Naci Soykan, "Genel Geçer Bir Ahlak Olanaklı Mıdır?", **Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu (26-28 Kasım 2004)** içinde (45-55), s. 52.

[41]Ayşe Sıdıka Oktay, "İslam Düşüncesinde Ahlaki Değerler ve Bunların Global Ahlaka Etkileri", **Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu (26-28 Kasım 2004)** içinde (131-145), s. 138.

Ebû Mansur el-Maturidi ve Maturidilik ekolüne mensup diğer âlimler ise ahlaki değerlerin iyi ve kötülük açısından değerlendirilmesi ile ilgili hem aklî hem de şer'i olarak hüküm verirler. Onlara göre bir şeyin iyilik ve kötülüğünü kavramada akıl yürütmek önemli bir yer tutar. Ancak aklın "değerler" konusundaki bilgi kapasitesi sınırlıdır ve bu sınırın ötesinde bir bilgiye ulaşmak vahiy ile mümkündür. Zira iyilik ve kötülük akılla idrak edilse bile ancak din vasıtasıyla bilinebilir. Bu sebeple Allah insanlara vahyi anlayabilmeleri için Peygamberler göndermiştir.[42]

Görüldüğü üzere İslam düşünürlerinin büyük çoğunluğu ahlaki açıdan "değerler"in şer'i olmadığını aklî olduğunu kabul etmektedirler. Yani değerler Allah'ın iradesinden ayrı olup sadece akılla kavranabilen niteliktedirler. Dolayısıyla insan bir şeyin kötü olup olmadığını Allah kendisine bildirmese bile akıl yetisi ile anlayıp idrak edebilir.

İslam geleneğinde var olan genel kabule göre insan, ahlaki değerleri anlama, yorumlama potansiyeline yatkın olarak dünyaya gelir ve yaşantısı içerisinde birtakım etkenler aile, okul, sosyal ortam v.b. gibi bu değerlerin gelişip olgunlaşmasına katkı sağlar. Bu gelişme kişinin kötüyü görüp buna meyletmesi gibi olumsuz yönde de olabilir. Zira Hz. Peygamber (s.a.v.) *"Her çocuk fıtrat üzere doğar. Sonra anne babası Yahudi ise Yahudi yapar, Hristiyan ise Hristiyan yapar, Müşrik ve Ateşperest ise Müşrik ve Ateşperest yapar."*[43] buyurmaktadır. Bu hadisten hareketle İslam inancına göre değerlerin insanın yaratılış özelliklerine uygun olduğunu söylemek mümkün olacaktır. Çünkü fıtrat, insanın doğuştan sahip olduğu özellikleri ifade etmektedir ve İslam fıtratı gözetir.[44]

Yine İslam inancına göre bir şeye "değer" olma vasfı kazandıran bir diğer ölçüt **"din"** dir. Çünkü diğer ilahi dinlerde olduğu gibi İslam dininde de temel değer Allah inancıdır. Tanrı'ya inanma değerini kazanan bir birey Allah'ın her türlü eksiklikten uzak, adil, merhametli, cömert ve kudret sahibi oluşu gibi diğer bütün değerlere de sahip olduğuna iman eder. Yine Müslüman olan bireyler, Allah'ın zatında ve fiillerinde iyilik sahibi olduğunu ve kendilerine bahşedilen değerlerin O'nun kudretinin bir neticesi olduğunu da kabul ederler.

---

[42]İlyas Çelebi, "Hüsün ve Kubuh",**T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, c. 19, İstanbul, 1996, s. 62.
[43]Buhâri, "Cenâiz", 79, 80, 93, Müslim, "Kader", 22-25.
[44]Hayati Hökelekli, "Fıtrat",**T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, c. 13, İstanbul, 1996, s. 47.

"Değer" kavramını etkileyen bir diğer ölçüt ise **"akıl"** dır. Akıl insana İlahi irade tarafından verilmiş olan en üst yetidir. İnsan aklı sayesinde bir durum ya da davranışı kavrayıp idrakine varabilir. Akıl hayatın her alanında insana rehberlik eden bir ölçüt vazifesi görür ve insan aklı sayesinde bir şeyin değerli olup olmadığına karar vererek iyiyi kötüden ayırt edebilir. İnsanın bu yönü ile ilgili Kur'an-ı Kerim'de pek çok ayet yer almaktadır. Örneğin Yunus Suresi'nde *"Allah'ın izni olmaksızın, hiç kimse için iman etme (imkânı) yoktur. O, akıl erdiremeyenlerin üzerine iğrenç bir pislik kılar."*[45]buyurmaktadır. Ayetten de anlaşılacağı üzere Allah, insana vermiş oluğu akıl yetisini kullanmasını emreder. Çünkü aklını kullanan bireyler ve toplumlar dünya ve ahiret hayatında iyi ve kötüyü ayırt edebilir ve huzura kavuşabilirler.

Değerlerin oluşmasında etkili olan bir diğer ölçüt ise **"kültür"** dür. Çünkü her toplumun kendi özünde meydana getirdiği birtakım değerler yer almaktadır. Bir toplumda kabul gören bir öğe, başka bir toplumda değerli kabul edilmeyebilir. Dolayısıyla her toplumun kendi kültürü içinde var olan gelenek-görenekleri ile örf ve âdetleri "değerler"in yaşatılmasında etkili olmaktadır.

"Her değer daima bir hükümle tanımlanır; dolayısıyla değerler, hükümler olarak (davranış, idrak, duygu ekseninde) neyin iyi (yapılmalı), neyin kötü (kaçınılmalı) olduğu şeklinde tezahür eder."[46] Doğumundan ölümüne kadar geçirmiş olduğu yaşam süresi içerisinde insan, değerlere yüklediği hükümler ile anlamlandırma serüvenine devam eder. Özellikle maddenin etkin bir rol oynadığı günümüzde bireyler dünyevi ve dinî değerler arasında kalarak hayatını idame ettirmeye çalışmaktadır.

İnsan ilk eğitimini ailede alır. Dolayısıyla ahlaki anlamda ilk ilkeler insana ailesi tarafından kazandırılır demek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında birey "değer" kavramını ilk ailesi vasıtasıyla tanır .Ahlaki duyarlılıkların temelinde çocuğun anne-babası ile kurduğu sevgi, saygı ve güvene dayalı bağlılık ve ilişkiler yer almaktadır. Değerlerin tam anlamıyla kazandırılıp geliştirilmesinde aileden sonra etkin olan faktör ise bireyin aldığı eğitim, dolayısıyla okul ortamıdır.

Birey sosyal öğrenme yoluyla da öğrenip içselleştirebileceği bütün değerleri okul ortamında pekiştirme imkânı bulur. "İnsanlar değer ve inançlarını çevrelerindeki

[45]**Yunus Suresi,** 10/100.
[46]Poyraz, **a.g.m.,** s. 92.

diğer insanlardan öğrenir ve bu değerleri davranışlarına yansıtırlar. Anne babalar çocuklarının ahlaki eğitiminden ilk derecede sorumluyken okul da toplumsal değerleri öğreten önemli bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Okulların görevi programda açık şekilde belirtilen veya belirtilmeyen değerleri öğretmek, öğrencileri belirlenen kurallar doğrultusunda disipline etmek, öğrencilerin ahlaki gelişimine katkıda bulunmak, karakter ve benlik algılarını olumlu yönde etkilemektir."[47]

"Okullar, ailede kazanılan değerlerin daha fazla pekiştirileceği ve bazı yeni değerlerin kazanılacağı ortamlardır."[48] Değerlerin ülkemizde okul müfredatlarında 2005 yılına kadar örtük bir şekilde verilmeye çalışıldığı görülmektedir. 2005 ve 2006 eğitim-öğretim yılında "değerler" Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde ilk kez açık bir şekilde vurgulanmış ve bu yıllarda yapılan düzenlemeler neticesinde değerler Türkçe ve Sosyal Bilgiler dersleri ile birlikte Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi müfredatına eklenmiştir. İlköğretimde 61, ortaöğretimde ise 35 adet değer listelenmiştir. Yapılan müfredat güncellemeleri neticesinde değerlerin sayısı azaltılmış ve nihayetinde 2018-2019 yılları için hazırlanan programda bütün kademelerde aynı değerlerin verilmesi kararlaştırılmış, bu doğrultuda 10 kök değer (adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik ve yardımseverlik) Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders konuları arasına eklenmiştir.

Esasında "din" ve "değerler" birbirleriyle yakından ilişkili olduğu için din eğitiminin de değerlerin oluşumu, sürekliliği ve yeni nesillere aktarımı ile doğrudan ilişkili olduğu söylenebilir."[49] Değerler eğitimin amacı, bireyin karakterinin oluşmasında kişiliğinin her yönüyle gelişmesine yardımcı olmak, kişinin ahlaki değerlere ulaşarak düzgün bir hayat sürmesine katkı sağlamaktır. Din Eğitimi de değerler eğitiminin bu amacıyla ortak hedeflere sahiptir. Din Eğitiminin amacı; ahlaki edep ve terbiyeye sahip bireyler yetiştirmeye çalışmaktır. İslam'ın ilk eğitimcisi olan Hz. Peygamber (sav.) bu konuda din eğitimcilerine öncülük etmektedir. Kur'an- Kerim' de insanın ahlakının en güzel şekilde olması için pek çok öğüt yer alır. Örneğin Rad

[47]Arpacı, **a.g.m.,** s. 110.
[48]Hayati Hökelekli, Gündüz Turgay, "Üstün Yetenekli Çocukların Değer Yönelimleri ve Eğitimleri",**Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu(26-28 Kasım 2004)** içinde (371-397), s. 371.
[49]M. Arslan, "Dini Toplumsallaşma ve Temel Etkenleri: Türk Genç Ergenleri Arasında Uygulamalı Bir Araştırma", **Akademik Araştırmalar Dergisi**, sy. 31, s. 61.

Suresi'nin 22. Ayetinde *"(Onlar), kötülüğü iyilikle savarlar."* buyrularak erdemli bireylerin nasıl olması gerektiği açık bir şekilde ifade edilmiştir.

Gerçekte insan, değerini doğuştan getirir. Kâinattaki nesnelerin ve tabiat olaylarının değeri fayda verdikleri içindir. İman duygusu insanda ezelden var olan bir duygu olduğu için insan doğuştan değerli bir varlıktır. İslam insanın değerinin ne olduğunu belirterek aslında eğitime de hedef tayin eder. Buna göre manevi değerler maddi değerlerden üstündür. Çünkü İslam'a göre bireyin nihai gayesi olan Allah'a ulaşma noktasında manevi değerler yardımcı vazifesi görürler. Bu sebeple değerler ilmi din ile iç içedir ve din eğitimi değerlerden bağımsız gerçekleşemez.[50]

İslam dini insanın ahlaki gelişim ve terbiyesine önem vermiştir. Çünkü ahlakın olmadığı toplumlarda bunalım ve çatışma yaşanacağı için ahlak olmazsa toplum da olmayacaktır. Dürüstlük, doğruluk ve hoşgörü gibi değerleri kazanamamış bireylerin var olduğu toplumlar, erdemli ve ahlaklı olmaktan da uzak olacakları için kaosa düşmeleri de kaçınılmaz olacaktır. "ahlak ve değerler konusu, insanın yeryüzündeki varlığına eşlik eden bir olgudur. İster belli inanışlar halinde tezahür etsin, ister gelenek ya da hayat anlayışı, toplu yaşamın bir neticesi olarak görülsün, ahlak ve değerler, insanın gerek birey gerekse toplumsal hayatında önemli bir işlev görür."[51]

Günümüzde gitgide bütün dünyayı tesiri altına aldığı görülen dinî değerlerden uzaklaşıp dünyevi değerlere yönelme eğilimi, beraberinde insanın mutsuz olmasına da kaynak teşkil etmiştir. Maddeyi "değerli" kılan ve ahlaki ilkeleri göz ardı etmeye başlayan dünya toplumları, zamanla kaosa sürüklenmiş ve çatışma, toplum içi huzursuzluk kaçınılmaz bir hal almıştır.

Küreselleşme ile başlayan sürecin neticesinde geleneksel toplumlar, modern toplumların tesirinde kalmakta ve kendisine ait olan "değer" yargılarına yeni ve farklı ölçütler kazandırmaktadır. Gelenekte var olan değerler modernleşen toplumların etkisiyle yeni anlamlar kazanmakta ya da yozlaşarak çözülmektedir.

---

[50]Bayraktar Bayraklı, **İslam'da Eğitim,** 8. Bas., İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2009, s. 34-38.
[51]Özgür Erakkuş, "Altarnatif Okul Yaklaşımlarında Din ve Değerler Eğitimi", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Uludağ Ünv. S.B.E., 2015, s. 68.

Ne var ki dünyayı hızla etkisi altına alan bu kaotik durum İslam toplumlarını da kısa sürede etkilemeyi başarmıştır. Hayatın gayesini "madde" üzerinden yaşamak ve manadan uzaklaşmak İslam dünyasına da nüfuz etmiştir. Oysaki bilginin ve "değer" atfedilen her şeyin yegâne kaynağı diğer ilahi dinlerde olduğu gibi İslam'da da Allah'tır. Ancak hızlı ilerleyen teknoloji insanın kendisine ve evrene değer-mana biçme hususunda ilahi kaynaktan uzaklaşıp dünyevi değerlere bağlanmasına sebep olmuştur. Kendi değerler sisteminden uzaklaşan İslam dünyası, Batı'nın değerleri arasında gelenekten gelen değerlerini yitirmeye başlamıştır. Bu değerleri yeniden kazanma hususunda din eğitiminin üstlendiği rol önemlidir.

Ahlak eğitim ve öğretimi hayatın temel esasları arasında yer almaktadır ve bu sebeple bu eğitime daha fazla hassasiyet gösterilmesi gerekmektedir. Ahlaklı bireylerin inşa ettiği toplumlara ulaşmak için öncelikle değerlerin doğru bir şekilde kazandırılması ve bu hususta topluma yol gösteren isimlerin düşüncelerinin öğretilip anlaşılması gerekmektedir. Bu bağlamda bireyin ahlaki eğitimindeki yerinden ötürü din eğitimi ayrı bir öneme sahiptir. Değerlerin ahlakın temel kaideleri olması dolayısıyla din ve ahlak eğitimi içerisinde değerler özel bir alan oluşturur.

Daha önce de belirtildiği gibi eğitime ve değerler sistemine katkıda bulunması bakımından eğitimin ilk alındığı yer olması nedeniyle en önemli kurum ailedir.[52] Aile çocukların yalnızca fiziki olarak büyüdükleri bir ortam değil aynı zamanda manevi bakımdan da geliştikleri bir eğitim ve öğretim yuvasıdır.[53] Aileyi ise okul ve diğer kurumlar takip eder. Ülkemizdeki okullarda "değerler eğitimi" Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi gibi farklı eğitim kademelerinde verilen yukarıda belirttiğimiz diğer bazı derslerle desteklenmektedir. Değerler bir eğitim meselesidir ve eğitimcilerin de hayatlarında tatbik etmesi gereken bu değerlerin din eğitimi içerisinde verilmesi önemlidir. "Etik değerlere ilişkin derslerin en temel hedefi etik değerlere ve kavramlara ilişkin bilgilendirerek tek tek somut koşullarda insanın onurunun ne zaman tehlikede olduğunu görecek gözler kazandırmak olmalıdır."[54]

---

[52]Halil Ekşi, "Din Eğitimi, Gençlik ve Kişilik", **Gençlik,Din ve Değerler Psikolojisi** içinde, (Ed.) Hayati Hökelekli, İstanbul: DEM Yay., 2006, s. 186.
[53]Mustafa Köylü, "Ailede Din Eğitimi", **Din Eğitimi** içinde (309-342), (Ed.) Mustafa Köylü, Nurullah Altaş, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015, s. 309.
[54]Kale, **a.g.m.,** s. 321.

3. MEHMET AKİF ERSOY'UN HAYATI, FİKRÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

3.1. Mehmet Akif Ersoy'un Hayatı

Mehmet Akif Ersoy, 1873 yılında İstanbul Fatih ilçesinde dünyaya geldi. Ancak babasının görevli olarak gittiği Bayramiç'te Akif'i nüfusa yazdırmasından dolayı resmi kayıtlarda Çanakkale'nin Bayramiç kasabasında doğduğuna dair bilgiler yer almaktadır. [55]

Babası Fatih Medresesi müderrislerinden olan, Osmanlının Arnavutluk bölgesinin İpek kazasından gelip İstanbul'a yerleşen İpekli Mehmet Tahir Efendi'dir (ö.1888). Annesi ise aslen Buharalı olup Tokat'ta dünyaya gelen Emine Şerife Hanım'dır (ö.1926).

Asıl adı Mehmet Ragiyf'tir. Akif Ragiyf ismiyle ilgili şu açıklamayı yapmıştır: *"Babamın bana verdiği mahlas 'Ragıyf'tır. Ragıyf Arapça bir nevi ekmek demektir. 'Ragıyf' ev halkı ve mahalle arasında kullanılmamış 'Akif'e çevirmişler. Nüfus kağıdına da Akif geçmiş.*

İşte bu suretle adım 'Mehmet' mahlasım da 'Akif' kalmıştır. Fakat babam hep 'Ragıyf' derdi. Ragıyf, tevellüd tarihimi de ifade eder. [56]Ragiyf, ebced hasabıyla Mehmet Akif'in doğum tarihi olan Hicri 1290 yılına karşılık gelmektedir.

Akif, ilk tahsilini babası Tahir Efendi'den alır. Resmi olarak, dört yaşında iken Fatih'te bulunan "Emir Buhari Mektebi"nde eğitim hayatına başlar. İki yıla yakın bu okula devam eden şair, 1879 yılında "Fatih İbtidasi"ne (ilkokul) geçiş yapar. Aynı yıl babası Tahir Efendi'den Arapça dersleri de almaya başlar. Üç yıllık ilkokul tahsilinin ardından 1882 yılında Fatih Merkez Rüşdiyesi'ne (ortaokul) başlayan Akif, babasından Arapça dersleri almaya devam eder.[57]Arapça dışında Farsça ve Fransızca öğrenimine de erken yaşlarda önem verildiği anlaşılmaktadır:

---

[55]Vahit İmamoğlu, **Mehmet Akif ve İnan İnsan,** İstanbul: Ravza Yayınları, 1996, s. 9.
[56]Mehmet Ertuğrul Düzdağ, **Mehmed Akif Hakkında Araştırmalar,** İstanbul: Marmara Ünv. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 1987, s. 3-4.
[57]Mehmet Ertuğrul Düzdağ, **Mehmed Akif Ersoy,** Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, s. 6.

"Rüşdiye tahsilime devam ederken babamdan yine Arapça okuyordum ve iyice ilerlemiştim. Seviyem mektep programlarından çok yüksekti...

Babam, o zamanın usûlünü ve kitaplarını takip ediyordu. Mektepte bulunan Fârisi (Farsça) ile yetinemezdim...

Fatih Camii'nde ikindiden sonra 'Hafız Divanı' gibi, 'Gülistan' gibi, 'Mesnevi' gibi muhalledatı (akılda kalacak şeyleri) okutan Esad Dede'ye devam ederdim. Rüşdiye tahsilinde zaten en çok lisan derslerine yatkınlığım vardı. Dört lisanda Türkçe, Arapça, Farsça ve Fransızca derslerinde hep birinci idim ve şiiri çok severdim. İlk okuduğum şiir kitabı Fuzûli'nin 'Leyla ve Mecnun'udur."[58]

Akif'in şiirle ilgilenmeye başlaması da lisan öğrenmeye ağırlık verdiği rüşdiye (ortaokul) yıllarında olur. İlk okuduğu manzum eserin Fuzûlî'nin *"Leyla ve Mecnun"*u olduğunu söyleyen Akif, o yıllarda ders arkadaşı İbnülemin Mahmud Kemal ile manzumeler yazmaya da çalışır.[59] Mehmet Akif, 1885 yılında üç yıllık rüşdiye mektebini bitirir. Daha sonra Mülkiye Mektebi'ne kayıt yaptıran Akif, ardından bu mektebin hazırlık okulu olarak açılmış bulunan "Mülkiye İdadisi" ne (sivil lise) girer. Burada dönemin tanınmış edip ve şairlerinden olan Muallim Naci (1850-1893) ile tanışır. Muallim Naci, Akif'in bu okuldaki edebiyat öğretmenidir.[60]

1888 yılında babasının vefatı ve ardından evlerinin yanması gibi bazı hadiseler sebebiyle ailesinin geçimini temin etme vazifesini üstlenen Akif, kendi isteği ile tercih edip kaydolduğu Mülkiye Mektebi'nin yüksek kısmını bırakmak zorunda kalır.Akabinde "mezunlarına hemen iş verileceğini öğrendiği, o yıl açılan ve ilk sivil "Veteriner Yüksek Okulu" olan "Baytar Mektebi"ne (Halkalı Baytar ve Ziraat Mektebi) yatılı olarak geçiş yapar.

Akif, Halkalı Baytar Mektebi'nde görüşlerinin oluşmasına tesir eden pek çok kişiyle tanışır. Bunların arasında Pasteur'un öğrencisi olan Rıfat Hüsamettin Hoca ve Fransızca dersleri aldığı Veteriner İbrahim Bey zikredilebilir. Baytar Mektebi'nde okuduğu yıllarda sporla da meşgul olan Akif'in güreşte ve yüzmede başarılı olduğu ve

[58]Henri Benazus, **a.g.e.,** s. 37.
[59]Hasan Basri Çantay, **Akifname,** İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1966, s. 16.
[60]Eşref Edip Fergan, **Mehmed Akif Hayatı ve Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları**, 2. Bas., İstanbul: Sebilürreşat Neşriyat, 1962, c.1, s. 295.

İstanbul Boğazı'nı yüzerek karşıya geçtiği bilinmektedir.Akif spora olan ilgisini şöyle ifade eder:

"Pehlivanlığım, on altı on sekiz yaşlarında oluyor. Hatta Halkalı'da 'Baytar Mektebi' nde iken Cuma'ları, başka tatil günleri savuşur, etraf köylerde düğünlerde güreşirdim. Yüzmek, atlamak, taş atmak, koşmak gibi bedeni mümareslerle de meşgul oldum."[61]

22 Aralık 1893 tarihinde Mehmet Akif, "Halkalı Baytar ve Ziraat Mektebi"ni (Veterinerlik Fakültesi) birincilikle bitirerek mezun olur. Mezuniyetinin hemen ardından*"Orman ve Ma'adin ve Zira'at Nezareti"* fen heyetinin, baytarlık işlerine bakan beşinci şubesine 'Baytar Müfettiş Muavini' olarak tayin edilir.[62]

Mehmet Akif, Baytar Mektebi'ni bitirdikten sonra 1894 yılında Tophane-i Amire veznedarı Mehmet Emin Bey'in kızı İsmet Hanım ile evlenir.[63]Akif'in İsmet Hanım ile evliliğinden Cemile, Feride, Suad, İbrahim Naim, Emin ve Tahir isminde 6 çocuğu dünyaya gelir.

Akif, müfettiş muavinliği görevi esnasında Rumeli, Anadolu ve Arabistan'ın çeşitli bölgelerine gider. Bu seyahatlerinde toplumu yakından inceleyip tanıma fırsatı bulan Akif, "bu dönemde Şevket ve Babanzâde Naim Beylerle birlikte Arapça parçalar üzerinde çalışmış ve bu dile ait bilgilerini genişletmiştir. 3 Kasım 1892'de ise 19 yaşında iken bilinen ilk şiirlerinden *Destur'*u yazmıştır."[64] Akif'in "Hazine-i Fünûn Dergisi'nde 1893, 1894'te birer gazeli ve 1895'te 'Mektep Mecmuası'nda *Kur'an ve Hitab* adlı şiiri yayınlanmıştır.[65] "Mehmet Akif, 1900 yılına kadar sürecek olan bu ilk yayın devresinde, muhtelif dergi ve gazetelere şiirler göndermiştir."[66] Şairin bazı dergilerde *Sa'di* mahlasıyla yazılar yazmış olduğu da bilinmektedir.[67]

[61]Düzdağ, **Mehmed Akif Hakkında Araştırmalar**, s. 9.
[62]Düzdağ**, Mehmed Akif Hakkında Araştırmalar,** s. 12.
[63]İmamoğlu**, a.g.e.** s.11, (Hanri Benazus , bu evliliğin tarihini 1 Eylül 1898 olarak açıklar, b.k.z., **a.g.e.,** s. 47).
[64]Benazus**, a.g.e.,** s. 44.
[65]Benazus, **a.g.e.,** s. 44.
[66]Düzdağ, **Mehmed Akif Hakkında Araştırmalar,** s. 16.
[67]Çantay, **a.g.e.,** s. 17.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra[68] 27 Ağustos 1908 tarihinde İslamcı aydınlardan oluşan yazar kadrosuyla *"Sırât-ı Müstakîm"* mecmuası yayın hayatına başlayınca derginin başyazarı Mehmet Akif Ersoy olur. Akif'e ait neredeyse bütün şiir ve yazılar bu dergide yayımlanır. "Sa'di" müstear ismini de kullanan Akif'in imzasız şiirleri de bu dergide yer almıştır. Akif, bir müddet sonra yapmış olduğu bazı tercümeleri de dergide yayımlamaya başlar. İlk olarak Ferid Vecdi'nin *"Müslüman Kadın"* isimli eserinin tercümesini on yedi sayı şeklinde yayımlar (10 Eylül–31 Aralık 1908 tarihli Sırât-ı Müstakîm dergi nüshaları). Derginin 27 Ekim ve 5 Kasım tarihli sayılarında ise Muhammed Abduh'a ait ilk makaleyi tercüme eder.[69]

Akif'in şiir ve tercümelerinin ardından 18 Kasım 1908 tarihli sayıda *"Darü'l-Fünûn Talebesine Mühim Bir Tebşir"* başlıklı ilk makalesi yayımlanır.[70]

Dergide ilk makalesinin yayımlanmasından sonra Mehmed Akif, 24 Kasım 1908'de aralarında Ahmed Midhat Efendi, Namık Kemalzade Ali Ekrem ve Tevfik Fikret gibi döneminin öne çıkan isimlerinin de yer aldığı *Darü'l-Fünûn Edebiyat Şubesi* birinci sene *"Edebiyat-ı Osmaniye"* muallimliğine tayin edilir. [71]

Sırât-ı Müstakîm Dergisi belli dönemlerde yayımlanmaz. Dergi ilk olarak 31 Mart Vak'ası (13 Nisan 1909) sırasında yirmi beş gün çıkarılmaz. Akif bundan sonraki süreçte de dergide çeşitli tercümelerini ve şiirlerini yazmaya devam eder.

1911 yılının Nisan ayında Akif'in daha evvel dergide yayımlanmış şiirlerinin de yer aldığı Birinci Safahat, Sırât-ı Müstakîm matbaasında basılır.[72] Aynı yılın Mayıs ayında ise dergide daha önce yayımlanan bir makalenin dönemin Harbiye Nâzırı

---

[68]Akif'in şahsiyetini göstermesi bakımından aktarılan şu olay önemlidir: II. Meşrutiyet'in ilanından sonra millete faydalı olacağı düşüncesi ile "İttihad ve Terakki Cemiyeti"ne üye olur. Bu esnada Akif, İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne üye olanların yapmaları gereken bir yeminin var olduğunu öğrenir. Ancak o, metinde yer alan *"Cemiyet'in bütün emirlerine, bilâ kaydü şart itaat"* ibaresini kabul etmez ve itiraz ederek *"Ben Cemiyet'in emr-i ma'rufuna biat ederim. Mutlak söz vermem"*der.Kendisi için yemin metninin söz konusu bölümündeğiştirilmesi üzerine cemiyete üye olur. Çantay, **a.g.e.,** s. 244- 245. Öte yandan İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin siyasi kanadını teşkil eden *"İttihad ve Terakki Fırkası"* ile Akif'in herhangi bir bağı bulunmadığı belirtilmektedir. B.k.z., Düzdağ, **Mehmet Akif Ersoy,** s. 20. Çantay, **a.g.e.,** s. 31, Mithat Cemal Kuntay, **Mehmet Akif,** İstanbul, 1997, s. 74-76.

[69]Düzdağ, **Mehmed Akif Ersoy,** s. 24.

[70]Mehmed Akif Ersoy,"Darü'l-Fünûn Talebesine Mühim Bir Tebşir", **Sırât-ı Müstakîm Dergisi,** c. 1, sy. 13, (19 Kasım 1908), s. 188.

[71]Düzdağ**, Mehmed Akif Ersoy,** s. 26.

[72]Düzdağ, **Mehmed Akif Ersoy,** s. 30.

Mahmud Şevket Paşa'yı yerdiği gerekçesiyle Sırât-ı Müstakîm Dergisi örfî idare tarafından kapatılır. Ancak dergi daha sonra tekrar çıkarılmaya başlar.[73]

Derginin ismi 183.sayıdan itibaren *"Sebîlü'r-Reşâd"* olarak değiştirilir. Akif, bu sayıdan sonra 1912- 1919 yılları arasında elli yedi adet *"Tefsir-i Şerif"*yazar ve bu yazılarında zamanın meseleleriyle ilgili ayet ve hadisleri ele alıp açıklar. Daha sonra manzum olarak yazdığı bazı tefsirleri (18 adet) Safahat'ta da yer alır. Bu tefsirler Safahat' da *"Hakkın Sesleri, Hatıralar ve Gölgeler"* içinde yer alır.[74]

Mehmet Akif 1913 yılında çalıştığı kurumda müdür olan bir arkadaşının haksız yere işten çıkarılmasından dolayı 20 yıllık vazifesinden istifa eder. Aynı dönemde memuriyetteki istifasının yanında *Darü'l-Fünûn'*daki vazifesinden de ayrılır. Zira Akif'in başyazarı olduğu Sebîlü'r-Reşâd mecmuasının İttihad ve Terakki hükümetinin siyasetine ve cemiyetin idare heyetinde yer alan Ziya Gökalp'in fikirlerine karşılık muhalif yazılar yayımlaması dolayısıyla Akif'in *Darü'l-Fünûn'*daki görevini bırakması istenir. O, bu durum üzerine görevinden istifa eder.

Mehmet Akif Ersoy 1914 yılı başlarında masrafları Said Halim Paşa'nın kardeşi Abbas Halim Paşa tarafından karşılanan ve 2 ay sürecek olan Mısır seyahatine çıkar.[75] 1914 Mart ayı sonunda bu seyahatinden dönen şair, Sebîlü'r-Reşâd Dergisi'ndeki yazılarına devam eder. Ancak birkaç ay sonra 4 Haziran 1914'te yayımlanan 299. Sayısından sonra Sebîlü'r-Reşâd Dergisi Hükümet tarafından kapatılır. Ancak derginin 300. ve 301. Sayıları "Sebîlü'n-Necât" adıyla ara verilmeksizin çıkarılır. 2 sayı olarak bu isimle çıkarılan dergi 302. sayısına tekrar "Sebîlü'r-Reşâd" ismiyle devam eder.

1914 yılında Teşkilat-ı Mahsusa isimli örgüt kurulur ve Akif de bu heyette vazifelendirilir. Örgütün faaliyetleri kapsamında devlet tarafından Berlin'e 1914 yılı sonunda gönderilir.[76] 3 ay süren bu seyahatin ardından İstanbul'a dönen Akif'in Berlin'de kaldığı dönemle ilgili olarak 10 bölüm halinde yazdığı *"Berlin Hatıraları"*

[73]Düzdağ, **Mehmed Akif Hakkında Araştırmalar,** s. 262.
[74]Düzdağ, **Mehmed Akif Ersoy,** s. 37-39.
[75]Düzdağ, **Mehmed Akif Ersoy,** s. 50.
[76]İmamoğlu**, a.g.e.,** s. 12.

isimli şiiri Sebîlü'r-Reşâd'da yayımlanır.[77] Bu şiirin 6. bölümünün çıktığı Sebîlü'r-Reşâd Dergisi, 352. sayısından sonra 6 ay boyunca çıkarılamaz. Derginin yayımlanmadığı 1917 yılında Akif, *"Hatıralar"* isimli Safahat'ın beşinci kitabını yayımlar. Kitap 1918'de ikinci baskısını yapar.

Sebîlü'r-Reşâd Dergisi'nin yeniden yayımlanmasından sonra Akif öncelikle *"Necid Çöllerinden Medine'ye"* isimli şiirini ve yayımlayamadığı *"Berlin Hatıraları"*nın son üç bölümünü yayımlar. Bazı makaleler ve tercümeler de yayımlayan Akif, aynı yıl Said Halim Paşa'nın ünlü eseri *"İslamlaşmak"ı* da Fransızca'dan tercüme ederek dergide yayımlar.[78] Akif dergisinin yayımlanmadığı 1917 yılında Şerif Hüseyin isyanı ile ilgilenmek üzere yine devletin verdiği vazife gereği Arabistan'a gider. Ardından yurda dönen Akif, 1918 yılında İstanbul'da kurulan *"Darul-Hikmet-i İslâmiye Cemiyeti'*nde başkâtip olarak çalışmaya başlar. [79]

Mehmet Akif, 18 Eylül 1919'dan itibaren *"Âsım"*ın neşrine başlar. Şiirin yazılması 1919-1924 yılları boyunca devam eder.

Akif Ocak 1920'de Eşref Edip ile gittiği Balıkesir'de Zağnos Paşa Camii'nde Cuma namazı sonrası halka hitap eder. Bu hitabı daha sonra Sebîlü'r-Reşâd'ın 1 Şubat 1920 tarihli 24. sayısında yayımlanır. Akif, milli mücadeleye desteğini daha faydalı kılmak için Anadolu'ya geçmeye karar verir ve Nisan 1920'de İstanbul'dan ayrılarak Ankara'ya geçer. Ancak bu kez de Ankara'ya geçişte izin almadığı gerekçesiyle *Darü'l-Hikme'*deki vazifesinden 3 Mayıs 1920'de azledilir.

Ankara'ya gelen M. Akif, Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine 5 Haziran 1920'de Burdur milletvekili seçilir. Başyazarının Ankara'ya geçmesi dolayısıyla Eşref Edip Sebîlü'r-Reşâd'ın İstanbul'daki yayınına son verir ve Kastamonu'ya geçer. Akif de daha sonra Kastamonu'ya gider ve burada da milli mücadeleye destek konuşmaları yapar. Bu konuşmalardan biri de Nasrullah Camii'ndeki halka hitabesidir. Bu hutbe de Sebîlü'r-Reşâd'ın Kastamonu'da çıkarılan ilk nüshasında yayımlanır.

[77]Düzdağ, **Mehmed Akif Ersoy,** s. 59.
[78]Düzdağ, **Mehmed Akif Ersoy,** s. 79.
[79]İmamoğlu, **a.g.e,** s. 12.

Akif, Ankara'ya dönüşünde Tacettin Dergâhı'na yerleşir ve İstiklâl Marşı'nı da burada yazar.[80] 1920 yılı sonlarına doğru Erkân-ı Harbiye' nin isteği üzerine Maarif Vekâleti tarafından *"Milli Marş"* yazılması için bir müsabaka açılır. Akif ödüllü olan bu müsabakaya katılmasını isteyenlerin ricasını *"milletim için para karşılığı şiir yazmam"* diyerek geri çevirir. Ancak Maarif Vekili Hamdullah Suphi'nin özel yazı ve ricasıyla müsabakaya katılır.[81] Müsabaka sonunda Mehmed Akif'in şiiri birinci seçilir ve 12 Mart 1921 tarihinde Büyük Millet Meclisi'de okunarak "İstiklâl Marşı" olarak resmen kabul edilir.

Mehmet Akif, 1923 yılında Abbas Halim Paşa'nın daveti üzerine Mısır'a gider ve hayatının bundan sonraki büyük bir bölümünü Mısır'da geçirir.

1925'te kısa bir süreliğine İstanbul'a gelir ve bu dönüşünde Sebîlü'r-Reşâd Dergisi'nin tamamen kapatıldığını öğrenir. Aynı tarihte Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kendisine yapmış olduğu Kur'an'ın tercümesinin yapılması ile ilgili teklifini de reddeder. Ancak daha sonra Aksekili Ahmed Hamdi Bey'in ısrarı üzerine 1926 yılında Kur'an-ı Kerim'i tercüme etmeye başlar. Akif, 1926'dan vefatına kadar geçen zamanda sürekli olarak Mısır'da kalır ve Kahire Üniversitesi'nde Türk Edebiyatı dersleri okutur.[82]

Akif, Mısır'da olduğu 1933 yılında Safahat'ın son kitabı olan *"Gölgeler"*i yayımlar. Abbas Halim Paşa' nın vefatından sonra kendisi de rahatsızlanan Akif, 1935 yılında istirahat için Lübnan'a gider. Ancak burada da sıtma hastalığına yakalanır. 1936 senesinde Antakya'ya geçer. Burada da hastalığı ilerleyince tekrar Mısır'a döner. Nihayetinde yurda dönme kararı alır ve 1936 Haziran'ında İstanbul'a gelir.

İstanbul'a dönen şair, Beyoğlu'nda bulunan ve Halim Paşa ailesine ait olan Mısır Apartmanı'ndaki kendisi için hazırlanmış olan bir daireye yerleşir. Ardından Nişantaşı'nda bulunan bir klinikte tedavi görmeye başlar. Bir sürede bu klinikte kalır.

---

[80]İsmail Kara, "Mehmed Akif Ersoy Hayatı ve Eserleri", **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi 1**, 2. Bas., İstanbul: Dergâh Yay., 2014, s. 367.
[81]Fergan, Akif'in şiiri kazansa da para verilmeyeceği va'd edilince yarışmaya katıldığını ifade eder. Fergan, **a.g.e.,** s. 71.
[82]İmamoğlu**, a.g.e.,** s. 13.

Akif, 27 Aralık 1936'da Beyoğlu'ndaki Mısır Apartmanı'ndaki dairede vefat eder. İstiklâl Şairimiz için devlet tarafından bir cenaze merasimi tertip edilmez. Ancak cenazenin Mehmet Akif'e ait olduğunu öğrenen halk tarafından Bayezid Camii'nde cenaze namazı kılınır ve ömrünü ilim ve mücadeleye adayan Mehmet Akif Ersoy Edirnekapı Şehitliği'ne defnedilir.

3.2. Mehmet Akif Ersoy'un Fikrî Şahsiyeti

Mehmet Akif, farklı mevzularda görüş ortaya koyan çok yönlü bir düşünürdür. Onun ortaya koymuş olduğu düşüncelerde yaşadığı dönemin etkisi söz konusudur. Karakoç, Akif'in düşünce dünyasının oluşmasında etkili olan şartları şu şekilde açıklar:

1. "Klasik kültür ve Sa'di'de mükemmel örneğini bulan ve ahlaki bir sonucu hedef tutan Doğu manzum hikâyeciliği,

2. O günün sanat okulları içinde birinci plânda bulunan Batı Realizmi,

3. İslam ideali,

4. Tarihin en trajik günlerini yaşayan bir devlet ve bir millet,

5. Realiteye objektif ve tahlili bakma alışkanlığını veren müspet bilgiler tahsili."[83]

Akif'in düşünce dünyasının şekillenmesinde ilk etki babası Tahir Efendi'ye aittir. Akif bu durumu yapmış olduğu söyleşilerde belirtmiş ve *"ne öğrendiysem ondan öğrendim"* dediği babasının aynı zamanda hocası olduğunu ifade etmiştir. Onun fikir dünyasında babasının ardından eğitim gördüğü tahsil hayatındaki öğretmenlerinin de rolü büyüktür. Özellikle tahsilin ilk dönemlerinde Türkçe dersi aldığı Hoca Kadri Efendi, Akif üzerinde oldukça tesirli olmuştur. Akif ondan övgüyle bahsetmiş ve *"o kadar yüksek bir adamın alel âde bir nasihati bile tesir yapar"*[84]diyerek Kadri Efendi'nin üzerindeki etkisinden bahsetmiştir. Akif idadiyede eğitim gördüğü yıllarda edebiyat dersine giren Muallim Naci'den de etkilenir. Onun tesiri Akif'in ilk dönem yazılarına ve edebi yönüne yansır. Akif Halkalı Baytar Mektebi'nde okuduğu yıllarda

[83]Sezai Karakoç, **Mehmed Akif,** 6. Bas., İstanbul: Diriliş Yay., 1987, s. 46.
[84]Fergan, **a.g.e.,** s. 495.

da bir çok ismin tesirinde kalır. Daha önce belirttiğimiz gibi Rıfat Hüsamettin Hoca ve Veteriner İbrahim Bey bunlardan bazılarıdır.

Akif'in düşüncesinin ve şiirlerinin tam anlamıyla oluşumuna etki eden isimlerin başında ise İranlı şair Sa'di gelir. Akif şiire de Sa'di'ye olan ilgisi sonucunda başladığını ifade eder. O Sa'di'nin üzerindeki etkisini şöyle anlatır: *"Zannediyorum ki okuduğum Şark ve Garp muhalledatı içinde Sa'di'nin eserleri kadar üzerimde hiç biri müessir olmamıştır."*[85] Akif Sa'di'nin tesiri ile bazı yazılarını Sa'di mahlasıyla yayımlar.

Akif, Sa'di ile birlikte birçok yazarı inceler. Batı'da Victor Hugo, Emile Zola, Alexandre Dumas Fils gibi düşünürlerin eserlerini severek okuduğunu belirten Akif'in İslam dünyası içinde en fazla etkisinde kaldığı düşünür ise Mısır Müftüsü Muhammed Abduh olur. Akif özellikle Abduh'un inkılap hareketini benimser.[86] Akif'e göre Abduh'un yapmaya çalıştığı inkılap İslam dünyası için gerekli olan bir yenilenme hareketidir. Karakoç bu husuta Akif ve Abduh'un İslam'a bakış biçimlerinin farklı olduğunu ifade eder. Akif son dönemde ihmal edildiğini düşündüğü İslam dininde yeniden bir canlanma oluşmasını hedeflerken Abduh, İslam'a yeni bir yorum getirmeyi amaçlamıştır.[87] Akif'in hürriyet ve milliyet gibi kavramlara bakışında rol oynayan isim ise Cemaleddin-i Efgani'dir. Mehmed Akif, Abduh'un hocası olan Efgani'nin İslam dünyasında yanlış anlaşıldığını ve kendisinin de onu önceleri tam manasıyla tanımadığını anlatmak maksadıyla Sırât-ı Müstakîm Dergisinde bir yazı yayımlar. Yazısının bir bölümünde Efgani ve öğrencisi Abduh'a dair şunları söyler:

"Şarkın yetiştirdiği fıtratların en yükseği olmasa bile en yükseklerinden bir olduğu şüphe götürmeyen merhûm Cemaleddin Efgani'ye dair birkaç söz söylemek istiyorum.

Cemaleddin'in matbu, gayr-ı matbu birçok risaleleri, makaleleri, hutbeleri varsa da merhûm-ı müşaru'n-ileyhin en büyük, en muhalled eseri bence Mısır Müftüsü merhûm Şeyh Muhammed Abduh'tur. Evet, Şinasi millete en muazzam hizmetini Namık

[85]Fergan, **a.g.e.,** s. 499.
[86]Fevziye Abdullah Tansel, **Mehmed Akif Ersoy**, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1973, s. 12-46.
[87]Karakoç, **a.g.e.,** s. 31.

Kemal'i yetiştirmek suretiyle eda ettiği gibi, Cemaleddin de âlem-i İslam'a en kıymetli yâdigar olarak Müftü merhûmu bırakmıştır."[88]

Akif'in etkisinde kaldığı bir diğer düşünür ise Abdürreşid İbrahim Efendi olur. Akif *Süleymaniye Kürsüsü'*nde şiirinde onun vaazlarını konu edinir. Pakistan'ın manevi lideri Muhammed İkbal de Akif'in etkilendiği önemli isimlerdendir. Öyleki Akif İkbal'i kendisine benzetir ve onu çok sevdiğini söyleyerek eserlerinden bazılarını tercüme eder.[89]

Akif İslam dünyası ve Batı'yı gerek okuduğu eserler gerekse yapmış olduğu seyahatler neticesinde daha yakından tanıyıp karşılaştırma imkânı bulmuştur. Bunun neticesinde zamanla ıslahatçı bir anlayışı benimseyerek Müslüman toplumların İslam'ı yanlış anlamaları üzerine birçok görüş ortaya koyar. İslam dünyasının içine düştüğü bu durumu şiir ve yazılarında sıkça tenkit eder.

"Akif'in en verimli şiir ve yayım faaliyetlerinin görüldüğü 1908-1922 arası Osmanlı Devleti'nin en buhranlı, siyasi istikrarsızlığın ve savaşların en yoğun olduğu bir dönemdir. Aydınların bu buhranı aşmak için gösterdikleri gayretlerin ürünü olan ve II. Meşrutiyet'in ardından gelişme alanı bulan siyasi ve ideolojik akımlar arasında Akif, adına sonraları *İslamcılık* denilen cereyanın içinde yer almıştır."[90] Akif, İslamcılık ekolü içinde "İslam birliği" fikrine olan inancı sebebiyle yer almıştır. Bu düşüncesinin oluşumunda Said Halim Paşa'dan önemli derecede etkilenmiş ve Paşa'nın *"İslamlaşmak"* isimli eserini Fransızca'dan tercüme ederek eserden övgüyle bahseden bir yazı kaleme almıştır. Bu yazının bir bölümünde Akif şunları ifade eder:

"Said Halim Paşa Hazretleri şu son te'liflerinde muhtelif tarzlarda tefsire müsâid bulunan 'İslamlaşmak' ta'birinden ne gibi bir ma'na anlaşılmak icabedeceğini izah buyuruyorlar. İslamiyet'i 'kendisine has i'tikadiyatı, o i'tikadiyat üzerine müesses ahlakiyatı, o ahlakiyattan mütevellid ictimâiyatı, elhâsıl o ictimâiyattan doğan siyâsiyatı ihtiva etmek i'tibariyle en mükemmel ve en nihâi kemâli hâiz bir dîn-i insanî' suretinde tasvîr ettikten sonra 'kendisinin Müslüman olduğunu söyleyen bir adam, kabul etmiş

[88]Ersoy, "Cemaleddin Efgani", **Sırât-ı Müstakîm Dergisi,** c. 4, sy. 90, (26 Mayıs 1910), s. 207.
[89]Tansel, **a.g.e.,** s. 58-123.
[90]M. Ertuğrul Düzdağ, M. Orhan Okay,"Mehmet Akif Ersoy", **T.D.V. İslam Ansiklopesi,** c. 28, İstanbul, 2003, s. 432-439.

olduğu dinin mebâdi-i esâsiyesine göre hissetmedikçe, ona göre hareket eylemedikçe; yani İslam'ın ahlakiyatına, ictimâiyatına, siyâsiyatına tamamiyle kendini uydurmadıkça yalnız Müslümanlığını i'tiraf etmekle bir şey kazanamaz, hiçbir saadet elde edemez' diyorlar."[91]

Akif, İslamcılık ekolü içerisinde yer almakla birlikte "milliyetçi" bir anlayışa da sahip olmuştur. Ancak onun milliyetçiliğe bakışı ırkçı ya da kavmiyetçi bir söyleme dayalı değildir. Milli mücadele döneminde Türk milletinin ayakta kalabilmesi için büyük çaba harcamış olan Akif desteğini ırkçı söylemler geliştirmeden vermiştir.

3.3. Mehmet Akif Ersoy'un Eserleri

Mehmet Akif'in en ünlü eseri Safahat'tır. Akif'in şahsiyetinin ve fikirlerinin bir tezahürü olan Safahat dil, uslûp ve muhtevası bakımından literatürümüzdeki yerini muhafaza etmektedir. Akif, "*Sırât-ı Müstakîm"* ve "*Sebîl'ür-Reşâd"* "dergilerinde yayımlamış olduğu şiirlerinin neredeyse tamamını bu büyük eserinde toplamıştır. Yedi ayrı kitaptan oluşan Safahat 11240 mısra ve 108 manzumeden oluşmaktadır. Safahat adı altında bütün şiirlerinin toplu baskısı 1943 yılında Ömer Rıza Doğrul tarafından yapılmıştır. Safahat'ı oluşturan yedi kitabın ilki Safahat adını taşır. Şair yedi kitaptan oluşan bu külliyatının ilk altı kitabını İstanbul'da yayımlarken, son kitap olan "Gölgeler"i vefatından hemen önce Mısır'da yayımlamıştır. Safahat'ı oluşturan kitaplar şu şekildedir:

Birinci Kitap: Safahat

İkinci Kitap: Süleymaniye Kürsüsünde

Üçüncü Kitap: Hakkın Sesleri

Dördüncü Kitap: Fatih Kürsüsünde

Beşinci Kitap: Hatıralar

Altıncı Kitap: Âsım

Yedinci Kitap: Gölgeler

[91]Ersoy, "İslamlaşmak", **Sebîlü'r-Reşâd Dergisi,** c. 16, sy. 404, (10 Nisan 1919), s. 132-133.

Daha önce geçtiği üzere Akif'in birçok makalesi *Sırât-ı Müstakîm* ve *Sebîlü'r-Reşâd* dergilerinde yayımlanmıştır. Mehmet Akif birçok eseri de tercüme ederek dilimize kazandırmıştır. Çevirisini yaptığı yazarlar ve eserleri şunlardır:

Mısırlı Yazar Ferid Vecdi: Mehmet Akif, Ferid Vecdi'nin ilk olarak *"Müslüman Kadını"* isimli eserini Sırât-ı Müstakîm Dergisi'nin 10 Eylül 1908 tarihli 3. sayısında tercüme etmeye başlamış ve tercümeler 17 tefrika olarak devam etmiştir. Akif Vecdi'den yedi tercüme yapmıştır. Bunların dördü birer yazılık tercümelerdir. Diğerleri ise uzun olan *"Hadîka-i Fikriyye"* (12 tefrika) ve *"Müslümanlık'la Medeniyet"* (31 tefrika) isimli tercümelerdir.

Abdülaziz Çaviş: Akif'in en fazla tercüme yaptığı yazardır. İlk tercüme 15 Nisan 1915 tarihli Sebîlü'r-Reşâd Dergisi'nin 335. sayısında yayımlanan *"Kavmiyet ve Din"*dir. Akif'in Çaviş'ten yaptığı tercümeler 122 sayı devam etmiştir. En uzun olanlar ise *"Esrâr-ı Kur'an"* (55 tefrika), ve *"Anglikan Kilisesi'ne Cevap"*(28 tefrika) ve *"Âlem-i İslam Hastalıkları ve Çareleri"* (11 Tefrika) isimli tercümelerdir.Ayrıca Çaviş'in *"Hilafet-i İslamiyye", "Beşeriyeti Kurtaracak Tek Çığır İslam Fazileti"* ve *"İçkinin Hayat-ı Beşerde Açtığı Rahneler"* isimli eserlerini de 1923 -1924 yıllarında tercüme etmiştir.

Said Halim Paşa: Mehmet Akif, Said Halim Paşa'dan iki eser tercüme etmiştir. İlk olarak *"İslamlaşmak"* (Sebîlü'r-Reşâd Dergisi, Cilt 15, Sayı 378-381'de 4 terfika olarak) eserini tercüme etmiştir. Ardından *"İslam'da Teşkilât-ı Siyasiye"* (Sebîlü'r-Reşâd Dergisi, Cilt 19, Sayı 493-501'de 8 tefrika olarak) isimli eseri tercüme etmiştir.

Muhammed Abduh: Akif'in Abduh'tan yaptığı tercümelerin tamamı Sırât-ı Müstakîm Dergisi'nin 1908-1910 yıllarında çıkarılan 1-3. ciltlerindedir. Abduh'tan 31 tercüme yapmıştır. İlki *"Müslümanlık'ta Esaslar"*dır. En uzun çevirisi ise "*Hanato İle Şeyh Muhammed Abduh'un Münakaşası"*(12 tefrika) isimli eserdir.

Azm-zâde Refik: Akif Refik'ten *"Müslümanlık'ta Ferdin Hakimiyeti İle Cemiyetin Hakimiyeti"* isimli bir tercüme yapmıştır. Bu tercümeler Sırât-ı Müstakîm Dergisi'nde üç sayı yayımlanmıştır. (Cilt 4 sayı: 82-84)

Şeyh Şiblî En-Nu'manî: Akif bu zatın *"Medeniyet-i İslam Tarihi'nin Hataları"* isimli eserini on sayı olarak tercüme etmiştir.(Sebîlü'r-Reşâd Dergisi, cilt 8, sayı 187-209)

Kitap Olarak Basılan Tercümeleri

- *"Müslüman Kadını",* İstanbul: Ahmed Saki Bey Matbaası, 1909 (1325), 165 Sayfa. Aynı eser sadeleştirilerek Mahmut Çamdibi tarafından 1972'de, M. Yetim tarafından 2007'de basılmıştır.
- *"Hanato'nun Hücumuna Karşı Şeyh Muhammed Abduh'un İslam'ı Müdafa'ası"*, İstanbul: Tevsî-i Tıbâ'at Matbaası, 1915 (1331), 80 sayfa.
- *"İslamlaşmak",* İstanbul: Hukuk Matbaası, 1917 (1337), 32 sayfa.
- *"Anglikan Kilisesine Cevap",* İstanbul: Evkâf-ı İslamiyye Matbaası, 1925 (1339-1341), 290 sayfa.
- *"İçkinin Hayât-ı Beşerde Açtığı Rahneler",* Ankara: Ali Şükrü Matbaası, 1925 (1339-1341), 68 sayfa.

Vefatından sonra Mehmet Akif Ersoy'un vaazları, makaleleri, tefsirleri ve mektupları da kitaplaştırılarak basılmıştır.

- ***"****Kastamonu Nasrullah Kürsüsün'de":* Milli mücadele sırasında Kastamonu'da yapmış olduğu vaazlardan oluşmaktadır. 1921'de yayımlanmıştır.
- ***"****Kur'an'dan Âyet ve Nesirler":*Sebîlü'r-Reşâd'da çıkan âyet ve hadislerin yer aldığı makalelerinin bir kısmı 1944 yılında Ömer Rıza Doğrul tarafından kitaplaştırılmıştır.
- *"Mehmed Akif Ersoy' un Makaleleri"****:*** Sırât-ı Müstakîm ve Sebîlü'r-Reşâd'da yayımlanan makaleleri Abdülkadir Abdülkadiroğlu ve Nuran Abdülkadiroğlu tarafından 1987 yılında kitaplaştırılmıştır.
- *"Mehmet Akif'in Mektupları"****:*** Y.T. Günaydın tarafından 2009'da yayımlanmıştır.
- *"Mehmet Akif Ersoy'un Âile Mektupları":* Ö.H. Özalp tarafından 2010 yılında hazırlanmıştır.

- *"Açıklamalı ve Lügatçeli Mehmed Akif Külliyatı":* Akif'in şiir, makale, tercüme, vaaz ve mektuplarının toplu bir şekilde yer aldığı bu külliyat 10 cilt halinde 1990-1992 yılları arasında İ.H. Şengüler ve M.Ertuğrul Düzdağ tarafından hazırlanmıştır.[92]

[92]Geniş bilgi için b.k.z., Mehmet Akif Ersoy, **Safahat,** İstanbul: İnkılap Yayınları, 2008, İsmail Kara, **a.g.e.**.

4. MEHMET AKİF ERSOY'DA TEMEL DEĞERLER

"Ahlak başta din olmak üzere, milletin tecrübeleri, toplumun gelenek ve görenekleri ile oluşmuş, hem bireysel hayatı hem de sosyal hayatı düzenleyen bir kurallar dizisi ve aynı zamanda bir denetim sistemidir."[93] Bireylerin birbirleriyle olan ilişkilerini düzenleyen ve yaşamın tüm alanlarında toplumsal bir bilinç biçimi olarak da ifade edilen ahlak kavramı sözlükte; "insanın yaratılıştan sahip olduğu veya terbiye ile kazandığı nitelikler"[94] olarak açıklanmaktadır.

Erdemli bir toplumun inşasında ahlak büyük rol oynar. Çünkü ahlaken erdemli olan bireyler toplumun ortak değerleri olan dürüstlük, adalet, sabır gibi faziletlere bağlı olan kişilerdir. Erdemli bir toplumda yaşayan bireyler, erdemli birer insan olmanın gereği olarak bu değerlere uymakla yükümlüdürler. Mehmet Akif'e göre de erdemli bir toplum ile ahlak arasında sıkı bir bağ vardır. Ahlak insanın ruhunda ve zihninde var olan onu diğer canlılardan ayıran bir özelliktir. Akif'e göre insan kendi mahiyetini anlayamadan ne ahlakı anlayabilir ne de kâmil bir insan olmanın ne demek olduğunu tam manasıyla kavrayabilir. O insana kendi meziyetlerini *"İnsan"* isimli şiirinde şöyle hatırlatır.[95]

"Haberdâr olmamışsın kendi zâtından da hâlâ sen,

'Muhakkar bir vücûdum!' dersin ey insan, fakat bilsen.

Senin mâhiyyetin hattâ meleklerden de ulvîdir:

Avâlim sende pinhândır, cihanlar sen de matvîdir:

Zeminlerden, semâlardan taşarken feyz-i Rabbânî,

Olur kalbin tecellî zâr-ı nûrâ nûr-i Yezdânî,

Musaggar cirmin amma gâye-i sun'i İlâhîsin;

---

[93]Zülfi Güler, "Safahat'tan Seçmeler Ahlak", **Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature,** c. 6, sy. 1, (Ocak 2020), s. 38, http://doi.org/10.20322/littera.62308 **(**23/04/2020).
[94]Şemsettin Sâmi, **Kâmûs-ı Türkî (Temel Türkçe Sözlük),** İstanbul, Tecüman Gazetesi Yay., 1985, s. 18.
[95]Melih Taştan, "Ahlak ve Edebiyat İlişkisi Açısından Mehmet Akif Ersoy Örneği", **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi,** c. 14, sy. 1,(2019), s. 427.

Bu haysiyyetle pâyânın bulunmaz, bîtenâhîsin!

Edîb-i kudretin beytü'l-kasîd-i şi'ri olmuşsun;

Hakîm-i fıtratın bir anlaşılmaz sırrı olmuşsun.

Esirindir tabîat, dest-i teshîrindedir eşya;

Senin ahkâmının münkâdıdır, mahkûmudur dünya."[96]

İnsanın mahiyyetinin meleklerden daha yüce olduğunun bilincine varması gerektiğini işaret eden Akif, İslam dininin ahlak anlayışı üzerinde önemle durur. O, ahlak kavramını İslam dinin ilkeleri bağlamında, değerlerle ilişkili olarak temellendirir. Bu açıdan Akif'te değer kavramı ayrı bir öneme sahiptir. O, "din dışında ahlaka temel arayanları tenkit eder. Batı karşısında bizi biz yapan, ayırt eden, medeniyet kurduran ruhu, bu ahlaki değerlerde, erdemlerde görür. İslam dünyasının geri kalmışlığı bu değerlerden uzaklaşmanın, tembellik gibi erdemsizliklere düşmenin bir sonucudur. Akif'in eserlerinde iyi ve kötü, erdem ve erdemsizlik gibi ahlaki değerler insanın ilişkide olduğu sosyal yapı içerisinde değerlendirilmektedir. Onun eserlerinde ahlaki erdemler önemle vurgulanmaktadır."[97]

Mehmet Akif, değerler bütünü olan insanın, her zaman ve zeminde insani erdemlerinin takipçisi olmuştur. Akif'in eserlerinde insana dair olumsuzluklar daima onarılarak sunulmaya çalışılmıştır.[98]

Akif'e göre insanın ilkesel olarak çeşitli değerlere sahip oluşu, ona Allah tarafından kazandırılmış, yaratılışına özgü bir durumdur. Akif'in ahlak anlayışına göre İslam, erdem sahibi olmayı birey için temel prensip kabul eder. O bu hususstaki görüşlerini Safahat'ta şöyle dile getirir.

"Ne irfandır veren ahlaka yükseklik, ne vicdandır;

Fazilet hissi insanlarda Allah korkusundandır.

---

[96]Ersoy, "İnsan", **Safahat,** İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017, s. 73.
[97]Nejdet Durak, "Mehmed Akif Ersoy'un Düşünce Dünyasında Ahlak, Erdemler ve Medeniyet İlişkisi", **Süleyman Demirel Ünv. İlahiyat Fak. Dergisi**, sy. 37, (2016/2), s. 151.
[98]Erdoğan Erbay, **Mehmed Akif ve İnan İnsan**, 1.Bas., Erzurum: Fenomen Yayınları-Eser Matbaası, 2011, s. 51.

Yüreklerden çekilmiş farz edilsin havfî Yezdân'ın

Ne irfânın kalır te'sîri kat'iyyen, ne vicdânın.

.....

O yüzden başlar izmihlâli milletlerde ahlakın

Fakat,Ahlakın izmihlâli ne müdhiş bir izmihlâl;

Ne millet kurtulur, zirâ, ne milliyyet, ne istiklâl.

Oyuncak sanmayın! ahlak-ı millî, rûh-i millîdir;

Onun iflâsı en korkunç ölümdür. Mevt-i küllîdir."[99]

Görüldüğü gibi Akif, ahlakın kaynağı olarak dini referans alır. Onun insanın ahlaki yapısının teşekkülünde esas aldığı ölçüt, Allah korkusundan doğan erdem duygusudur. Bu bağlamda bakıldığında Akif'in değer sistematiğinin İslam dini ile örtüşen bir yapıda olduğu görülür. İnsan Yaratıcı karşısında sorumluluk sahibi olduğu için ahlaki manada da Allah korkusundan kaynaklı bir bilinçle hareket eder. Ona göre, ahlaki değerlerin kaybolduğu bir toplum ölmeye mahkum olur. Medeniyetin varlığını devam ettirebilmesi için ahlaki değerlere ihtiyacı vardır. Bu sebeple Akif'in nazarında toplumun devamı için, insanın eğitiminde öncelenmesi gereken temel ahlaki ölçüt değerlerdir.

Akif gerek hayatı gerek eserleri ile değerlerin insan ve toplum için önemini ortaya koymaya çalışmıştır. O, ahlakın temel unsuru olarak gördüğü değerlerin eğitim için önemine dikkat çekmiş ve eserlerinde sürekli olarak bu hususa vurgu yapmıştır. Aşağıda Mehmed Akif'in üzerinde durduğu "sabır, sorumluluk, çalışkanlık, ilme önem vermek, adalet, dürüstlük, vatanseverlik, milli birlik ve beraberlik ile anadilin korunması" değerleri Akif'in eserlerinde bu değerlere yaklaşımı çerçevesinde din eğitimi açısından incelenmeye çalışılacaktır.

[99]Mehmet Akif Ersoy, "Meâl-i Celîli", **Safahat**, s. 281.

4.1. Sabır

Akif'in üzerinde önemle durduğu ve insan için ehemmiyetine vurgu yaptığı değerlerin başında sabır gelir.

Arapça *s-b-r* kökünden türeyen sabır kelimesi sözlükte; "başa gelen üzücü bir hadiseye veya haksızlığa karşı ses çıkarmama, dayanma, haksızlık ve yoksulluk gibi durumlar karşısında onların geçmesini bekleme erdemi, gelecek ve olacak bir şeyi telaş göstermeden beklemek, tahammül etmek"[100] gibi anlamlara gelir. Çağrıcı sabır kavramını "üzüntü, başa gelen sıkıntı ve belalar karşısında direnç gösterme; olumsuzlukları olumlu kılmak için gösterilen metanet"[101] olarak tanımlar. Bayraklı ise sabrı "bir problemin, bir derdin, psikolojik yani ferdî ve sosyal bir sıkıntının üzerine gidip çözümleme işi"[102] olarak açıklar.

Kur'an-ı Kerim'de pek çok yerde sabır ifadesi geçmektedir. Bu konuyla ilgili ayetlerin geneline bakıldığında insanlara bela ve musibetlere dayanma, dinin emir ve yasaklarına uyma konusunda sabır tavsiye edilmiştir. Kur'an'da sabrın azim, kararlılık ve Allah'ın yardımıyla gerçekleşeceği vurgulanmıştır. Hz. Peygamber de (s.a.v.) iman kavramını "sabırlı ve hoşgörülü olmak" şeklinde izah etmiş ve insanları sabırlı olmaya davet etmiştir.[103]

Nefis terbiyesinin en önemli aracı sabırlı olmaktır. İnsanın içine düştüğü müşkül durumlardan sebat ederek, azim ve kararlılıkla çıkmasında bir değer olarak sabır, önemli rol oynar. İslam kültüründe sabırla ilişkili değerler incelendiğinde azim, sebat ve şükür gibi kavramların ön plana çıktığı görülür. Azim bir işteki engelleri yenme kararlığı sebat ise; karar verip başlanılan bir işi, sonucuna ulaşıncaya kadar yürütme iradesi ve kararlılığı anlamında bir ahlak terimidir. Özellikle hayırlı ve önemli işler hususunda bir fazilet kabul edilen sabır ve sebat kavramları birbirine yakın iki kavramdır. Çünkü sabır, insanın engeller karşısında ümitsizliğe düşmeden dayanıp

[100]B.k.z., Şemsettin Sâmi, **a.g.e.,** s. 1121-1122, "Sabır", **T.D.K. Güncel Türkçe Sözlük**, www.sozluk.gov.tr. (10/03/2020).
[101]Mustafa Çağrıcı, "Sabır", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, c. 35, İstanbul, 2008, s. 337.
[102]Bayraktar Bayraklı, **Kur'an'a Göre Müslüman Şahsiyeti,** İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2012, s. 137.
[103]Remziye Ege, "Anlam Alanı İçinde Sabrı Bir Tutum Olarak Yeniden Düşünmek", **Dini Araştırmalar Dergisi**, c.16, sy. 43, (Temmuz-Aralık 2013), s. 74.

direnmesi sebat ise, insanın kararından dönmeden amacına ulaşmak için uğraşmasıdır.[104]

İslam düşüncesinde "sabır" değeri karşılaşılan bir zorluk karşısında çaresiz bir bekleyişi değil, insanın elinden gelen gayreti göstermesinden sonra tevekkül ve şükür içerisinde olmasını ifade eder. Bu çerçevede sabır pasif bir bekleyişin değil, aktif bir durumun adıdır, demek mümkündür. Akif sabır kavramına yüklediği anlamı Fatih Cami'nde vermiş olduğu vaazında şöyle açıklar:

"İyi ama sabır nedir? Heyhat! Biz Müslümanlar sabır kelime-i kudsiyesinin medlulüne sahip olmak şöyle dursun vâkıf bile değiliz! Evet sabır kavramı anıldığı gibi zihnimizi meskenete, mezellete yakın bir mefhum kaplar. Bize göre sabır suret-i mutlakda 'katlanmak' demektir. Neye katlanmak? Her şeye...Daha doğrusu katlanılmayacak şeylere! Meselâ zelil olmaya, hakaret görmeye, döğülmeye, söğülmeye, hülasa şerefe-i insaniyetimizi lekeleyecek musibetlerin hepsine.

Aman Ya Rabbi! Kur'an ne söylüyor, biz ne anlıyoruz! Sabır katlanmak değil, göğüs germek demektir. Neye göğüs germek? Evet sonunda katlanılmayacak acılara katlanmak ıztırarına mahkum olmamak için, önceden her türlü şedâide, her türlü mezâhime merdcesine, insancasına göğüs germek.

Allah yolunda, hak yolunda, din uğrunda, millet uğrunda rahatını, uykusunu, malını, canını feda edivermek yok mu? İşte sabır budur. Yoksa bu fedakârlıkların semtine yanaşmayarak miskin miskin oturmak; sonra da hissesine düşecek rüsvalığa 'kader böyle imiş! tahammül etmeli' diye hazma çalışmak hiçbir zaman sabır ile telif olunamaz."[105]

Akif'in düşüncesinde sabır, İslami ahlak ilkeleri çerçevesinde şekillenen ve içerisinde isyanı barındırmayan bir mücadeleyi ifade eder. Bu açıdan Akif'in eserlerine bakıldığında sabrı aktif bir direniş olarak kabul ettiği ve onu isyan kültüründen uzak bir erdem olarak işlediği görülür. Zira isyan, sabır ile örtüşmeyen bir durumun neticesidir.

[104]Gökhan Izgar, Ayşe Eliüşük Bülbül, **Değerler Eğitiminde Sabır**, Konya. Eğitim Yayınevi, 2017, s. 32-33.
[105]Ersoy, "Tefsir-i Şerif", **Sebîlü'r-Reşâd Dergisi,** c. 9, sy. 223, (19 Aralık 1912), s. 262.

Bu sebeple Akif, karşılaşılan güçlükler karşısında şikâyet etmeyi Allah'a isyan etmek olarak görür. *"Tevhid yahud Feryâd"* isimli şiirinde bu düşüncesini şöyle dile getirir.

"Sendense eğer çektiğimiz bunca devâhî,

Kimden kime feryâd edelim söyle İlâhi,"[106]

Akif, bu dizelerinde yaşadığı dönemde toplumun içine düştüğü sıkıntıların nedenini sorgular, şayet bu sıkıntılar Allah'tan geldiyse bile sığınılacak varlık yine Allah'tır. Buradan hareketle Akif'in sabır anlayışında isyanı barındırmayan bir tevvekkül algısından da bahsetmek mümkündür. Eserlerinde pek çok kez değindiği tevekkül kavramını Akif farklı şekillerde ele alır. Öncelikle onun şiir ve yazılarında tevekkül, toplumda oluşan tembellik neticesinde yanlış anlamlar yüklenmiş bir kavram olarak karşımıza çıkar. Çalışkanlık değeri işlenirken Akif'in tevekkül anlayışı bu perspektif içerisinde ele alınacaktır. Sabır değeri açısından ise Akif'in tevekküle yüklemiş olduğu anlam, güçlükler karşısında azim ve sebat ile davranıp neticeyi Allah'a sığınıp bekleme eylemidir. Nitekim o *"Vaiz Kürsüde"* isimli şiirinde bu hususstaki görüşlerini şöyle dile getirir:

"Tevekkül öyle yaman bir şiar-ı imandı.

Ki kahramân-ı fezâil denilse şâyandı.

.....

Tevekkül olmasa kalmaz fazîletin nâmı...

Getir hayâline bir kerre Sadr-ı İslâm'ı;

.....

Tevekkül olmaya görsün yürekte azme refîk;

Durur mu şevkine pervâne olmadan tevfik?

.....

Verip kararı da azm eyledin mi... Durmayarak

[106]Ersoy, "Tevhid yâhud Feryad", **Safahat,** s. 26.

Cenâb-ı Hakk'a tevekkül edip yol almaya bak.

Demek ki: Azme sarılmak gerek mebâdîde;

Yanında bir de tevekkül o azmi teyîde."[107]

Yukarıdaki mısralardan da anlaşılacağı üzere Akif'in nazarında sabır, azim ve sebat ile güçlenen bir değerdir. Bu değeri içselleştiren bireyler ümitsizliğe kapılmaz ve isyandan uzak bir şekilde tevekkül ederek Allah'a sığınırlar.

Mehmet Akif, yaşadığı dönemin şartları içerisinde öne çıkan Batılı medeniyet algısının ve onun öne çıkardığı insan ve ahlak anlayışının karşısındadır. Onun düşüncesine göre Batı'nın sunduğu ahlak, İslam'ın ahlak yapısı ile örtüşmez. Bu sebeple yaşanılan zor dönemden kurtulmanın tek yolu İslam'ın özüne dönerek yaşamaktır. Bu ise azim, sabır ve kararlılıkla yoğrulup yetişen bir nesille mümkün olabilir. Bu düşüncesinden ötürü Akif yeni nesile büyük vazifeler düştüğünü sıkça dile getirir. Onun fikir dünyasında ideal nesil Âsım ülküsü etrafında şekillenir. Âsım'ın şahsında hayal ettiği yeni nesle ahlaki değerlerle örülü bir hayat modeli sunmayı amaçlar. Ona göre İslam ruhunun yeniden canlanabilmesi için Âsım'ın neslinin azim ve sebat içerisinde mücadele etmesi gerekir.

Akif, genç nesle mücadeleden vaz geçmeden sebat ve azim içinde düşmanı vatana ayak bastırmadan direnmelerini öğütler. Çünkü İslam, bütün insanlara sabrı ve ümidi tavsiye eder. Bu sebeple Akif genç neslin ümtsizliğe kapılmadan sebat etmesi gerektiğini vurgular. Genç neslin İslam'ın koyduğu ilkeler etrafında birleşip güçlenmesinin hayal olmadığını vurgulayan Akif, onlardan köklerinden kopmadan değerlerini korumalarını ister. Gençlerin sabır ve şükür duygularını önceleyen bir anlayışı kendilerine düstur edinmeleri gerektiğini hatırlatan Akif, bu mevzu ile ilgili olarak Sebîlü'r-Reşâd Dergisinde *"Merhum Kâmil Efendi"* başlıklı bir yazı kaleme alır.

Akif toplumda kaybolmaya başlayan değerlerimizi hatırlattığı bu makalesinde Kâmil isimli, İstanbul'un Kapalıçarşı civarındaki dükkânlarından birinde esnaf olan, sebatkâr tavrı ve güzel ahlakı neticesinde halkın teveccühünü kazanarak işlerini büyüten bir gençten bahseder. Bu gencin vefatından duymuş olduğu elemi kâğıda döken Akif,

[107]Ersoy, "Vaiz Kürsüde", **Safahat,** s. 246-248.

Kâmil'in o zor devirde bile para pula tenezzül etmeden yaşamasına, başına gelen bütün güçlükleri sabır içerisinde olgunlukla karşılayıp insaftan zerrece ayrılmamasına dikkat çekerek Müslüman'da olması gereken değerleri zikreder. Amacı değerlerine bağlı bir gençliğe duyulan ihtiyacı hatırlatmaktır.

"Kâmil yalnız gündüz yemeğini verir, akşamdan evvel dükkânları kapardı. İkindiden sonra kapalı duran bu dükkânlar ramazanlarda, bayramlarda yine kapalı bulunurdu. Yemekte bira, şampanya gibi şeyler içecek, Ramazanda oruçlu Müslümanlardan kalan boşluğu dolduracak yüzlerce züppe ile bir o kadar firenk, demirbaş müşteri yazılmak için pek çok uğraştılarsa da o gürbüz delikanlı ne dükkânına müskirat namına bir şey soktu; ne de Ramazanları kapısını açık bulundurdu. Birinci teklife karşı 'Bir Müslüman için meyhanecilik ne ayıp şeydir!' dedi; ikinci talebi de 'Yılın onbir ayı dünya için çalışıyorum; bir ay da Allah için camileri dolaşmalıyım.' cevabıyla reddetti.

Ticaret, san'at âlemine atılmış bütün Müslüman gençleri için pek büyük bir numûne olmak liyakatini gösteren Kâmil, müşterilerinin çoğuna karşı evlâd yahut kardeş tavrını takınırdı. Dükkânını kapar kapamaz hem kendi işleriylehem onların işleriyle uğraşır; bu uğurda hiçbir emekten, hiçbir fedakârlıktan geri durmazdı."[108]

Akif Kâmil'in dine ve değerlere bağlı bir hayat sürmesinin bütün insanlara örnek teşkil etmesi gerektiğine vurgu yapar. Kâmil'in zorluklar karşısında ümitsizliğe düşmeden, fedakârca mücadele edişine dikkat çeker. Burada Akif'in mücadele için gerekli gördüğü sabır telakkisinde ümitvar olmanın ayrı bir yer tuttuğu görülür. Ona göre "ye'se düşmek nazar-ı İslam'da intiharın aynıdır".[109] İman etmiş kimseler ümitsizlikten uzak bir şekilde sebat içinde sabrederler. İslam sebat dini olduğu için insanın aslî vazifelerinden biri dinin hasletlerine sahip çıkmak olmalıdır. Akif, bu hususta şunları söyler:

"Ye's öyle bataktır ki; düşersen boğulursun,

Ümîde sarıl sımsıkı, seyret ne olursun!

[108]Ersoy, "Merhum Kâmil Efendi", **Sebîlü'r-Reşâd Dergisi,** c. 15, sy. 374, (17 Ekim 1918), s. 196-197.
[109]Ersoy,"Köy Hocası", **Sebîlü'r-Reşâd Dergisi,** c. 15, sy. 382, (12 Aralık 1918), s. 333.

.....

Sahipsiz olan memleketin batması haktır,

Sen sâhib olursan bu vatan batmayacaktır.

Feryâdı bırak, kendine gel, çünkü zaman dar...

Uğraş ki; telâfi edecek bunca zarar var.

Feryâd ile kurtulması me'mûl ise haykır!

Yok yok! Hele azmindeki zincirleri bir kır!

'İş bitti...Sebâtın sonu yoktur!' deme; yılma.

Ey millet-i merhûme, sakın ye'se kapılma."[110]

Akif, bir başka şiirinde ise Âsım'a nasihatlerde bulunurken ona Asr Suresi'nden hareketle hakkı ve sabrı tavsiye ederken şunları söyler:

"Hâlık'ın nâ-mütenâhi adı var, en başı: Hak.

Ne büyük şey kul için hakkın elinden tutmak!

Hani, Ashab-ı Kiram, ayrılalım derlerken,

Mutlakâ 'Sure-i ve'l-Asr'ı okurmuş, bu neden?

Çünkü meknûn o büyük sûrede esrâr-ı felah;

Başta îmân-ı hakîkî geliyor, sonra salâh,

Sonra hak sonra sebat. İşte kuzum insanlık.

Dördü birleşti mi yoktur sana hüsrân artık."[111]

Akif Asr Suresi'nin tefsirini yaparken sabır hususunda şöyle bir izahta bulunur:

"Sabır, rûhun o kudret kaynağıdır ki, hak yolunda dayanılması güç olan bütün minnetlere katlanmak, nefsin hoşlanmadığı bütün meşakkatlere göğüs germek, ancak onun sayesinde mümkündür. Bütün beşerî meziyetlerin kemâli, bu meziyete bağlıdır. Bu

[110]Ersoy, "Hakkın Sesleri", **Safahat**, s. 198-199.
[111]Ersoy, "Âsım", **Safahat,** s. 388.

seciyeden mahrum olmak yâhud bu kudret kaynağından istifade edememek, bir insan için en büyük felâkettir. Fertleri bu bakımdan zaafa uğramış bir milletin, her şeyi zayıf olur ve bütün kuvvet kaynakları tükenir.

Hak, ilmin medâr-ı hayatıdır. İmtihan onunla hâsıl olur. Ve akıl, onunla yakîn sahasına varır. Sabır bütün faziletleri faaliyete geçirir, bütün kötülükleri defeder ve bütün iyiliklere varlık verir. Bu kadar kıymetli iki esas, insanların başarabilecekleri en değerli işler arasında, herhalde en fazla anılmaya lâyıktır. Çünkü herkesin dikkatini bunların üzerinde toplamak ve herkesi bilhassa bu iki esasa tutunmaya teşvik etmek bu sâyede mümkün olur."[112]

Akif'in insanın ahlaki teşekkülünde sabır erdemi üzerinde önemle durduğu ve bu hususu eserlerinde detaylı olarak ele aldığı görülür.

Kur'an'da bir çok ayette sabır kavramı geçmektedir. Özellikle insanların hangi durumlar karşısında sabretmeleri gerektiğini açıklayan ayetler yer almaktadır. Örneğin; *"And olsun biz sizi biraz korku, açlık ve bir parça mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle imtihan edeceğiz. Sabır gösterenleri müjdele!"*[113]ayetinde Yüce Allah, sabretmenin insan için bir imtihan olduğunu bildirmekle birlikte insanların nelere karşı sabretmeleri gerektiğini de belirtir. Bu bağlamda zorluklarla mücadeleyi ifade eden sabır kavramı açlıkla imtihan noktasında oruç ibadetinin anlamı içerisinde de yer alır. Yine Kur'an'da sabreden kimseler için mükâfatın zayi edilmeyeceği[114] bildirilirken başına gelenlere sabrettiği için Hz. Eyyub *"...Doğrusu biz onu sabırlı bulmuştuk. O ne iyi bir kuldu; daima Allah'a yönelirdi"*[115] buyrularak övülmüştür. Kehf Suresi'nde ise Hz. Musa ile Hızır arasında yaşanan bir hadise anlatılır ve Hz. Musa'nın sabırsız bir şekilde davranmasının neticesinde Hızır ile yol arkadaşlığının sona ermesinden hareketle sabretmenin insan için önemine işaret edilir.[116] Hz. Peygamber de (s.a.v.) sabretmenin önemini bir çok hadisinde ifade etmiştir. *"Güçlü kimse, insanları güreşte*

[112]B.k.z.,"Mehmed Akif'in Asr Suresi Tefsiri", **https://www.dünyabizim.com/alinti/iste-mehmed-akif-in-asr-suresi-tefsiri-h2512.html** (15/03/2020), (1982 yılında yayımlanan Lale Mecmuası isimli yayının ilk sayısında ek olarak Akif'in Asr Suresi tefsiri yer alır.).
[113]**Bakara Suresi,** 2/155.
[114]**Hud Suresi,** 11/115.
[115]**Sad Suresi,** 38/44.
[116]**Kehf Suresi,** 18/67-69.

yenen değil, bilâkis öfke anında kendisine hakim olandır." buyurarak insanları sabır göstermeye davet etmiştir.[117]

Görüldüğü üzere sabır, Allah'a inanan kişilerin karşılaştıkları sıkıntılı durumlarda itidali koruyarak, davaları yolunda her türlü güçlüğün üstesinden gelebilmeleri için gerekli ruh direncine sahip olmalarıdır.[118] İslam dini insanlara sabretmenin önemini sıkça hatırlatmış, sınandığı durumlar karşısında sabretmeyi tavsiye etmiş ve insandan Allah'a dayanıp güvenmesi beklenmiştir. Din eğitimi açısından da sabır, üzerinde durulması gereken önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda örgün ve yaygın eğitim alanında sabır kavramı bireye kazandırılması gereken değerler arasında yer almaktadır. Bu değere özellikle örgün eğitim alanında ahlaki tutum ve davranışlar çerçevesinde yer verilebilir. Güzel ahlakın teşekkülünde sabır değerinin önemi üzerinde durulabilir. Çocuklara ve gençlere Hz. Peygamber'in (s.a.v.) çocukluk ve gençlik yıllarından hareketle hayatında bu değere nasıl yer verdiği anlatılabilir. İslam'ın "kadere iman" ve "oruç ibadeti" gibi iman ve ibadetlerle ilgili konularda bu değere verdiği önem ayet ve hadisler ışığında işlenebilir. Bu sayede bireylere sabır erdeminin olumlu sonuçları anlatılabilir.

Din eğitimi verilirken sabır değeri İslam'ın ahlak ilkeleri çerçevesinde sunulmalıdır. Bu durum Akif'in eserlerinde sabır değerini ele alış biçimi ile örtüşmektedir. O, sabır değerini İslam'ın ortaya koyduğu prensipler doğrultusunda ele almış ve eserlerinde sabretmenin insan için önemine dikkat çemiştir. Akif sabır değerini; azim, sebat, tevekkül ve ye's (ümitsiz olmamak) kavramları ekseninde değerlendirmiş ve sabırlı olmanın insan için pasif bir tahammülden ziyade hayatın içinde aktif bir değer olması gerektiğine dikkat çekmiştir.

Akif sabır hususunda Âsım'a nasihat ederken Asr Suresi'nin de mealini yapar. Sabır konulu bu sureyi idrak etmek insan için hüsrandan uzaklaşma vesilesidir. "Zira Asr Suresi'nde zamanını ve ömrünü boşa geçiren insanların ziyanda olduğu ancak şu dört özelliğe sahip olanların kurtuluşa ereceği ifade edilmiştir.

- ✓ Samimi bir şekilde iman etmek,

[117]Geniş bilgi için b.k.z., Remziye Ege, **a.g.m.,** s. 72-74.
[118]Toshihiko Izutsu, **Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar,** (Çev.) Selahattin Ayaz, İstanbul: Pınar Yayınları, 2011, s. 177.

- ✓ İyi işler yapmak, yani din, akıl ve vicdanın emrettiklerini yerine getirmek, yasakladıklarından kaçınmak,
- ✓ Hakkı tavsiye etmek
- ✓ Sabrı tavsiye etmek

Âyetteki hakkı ve sabrı tavsiye, eğitimin önemine ve mahiyetinin nasıl olması gerektiğine de ışık tutmaktadır. Doğru bir eğitim faaliyetinin amacı insanlara inançta, bilgide ve ahlakta hakkı yani gerçeği ve doğruyu aktarmak; bunun yanında hayatın çeşitli şartları, maddi ve manevi zorluklar, saptırıcı duygular, hata ve suç sebepleri karşısında ise kişiye dayanıklılık ve sabır aşılamaktır. Hakkı ve sabrı tavsiye, toplumsal hayat ve birlikte yaşamanın getirdiği bütün ahlaki görevleri içine alan geniş kapsamlı bir görevdir."[119]

Zira ahlaki faziletlere kaynaklık etmesi hasebiyle sabır, insan üzerinde rûhi, ahlaki ve ferdî birçok fayda sağlamaktadır. Bu nedenle günümüz şartlarında Müslümanlara lâzım olan en önemli unsur sabır ahlakına sahip olmaktır. Şayet insan yaşamın zorluklarına, bela ve musibetlere sabrederek karşı koymayı başarabilirse güçlü bir iradeye sahip olur, mutluluğa ve kurtuluşa erebilir.[120]

4.2. Sorumluluk

Hayatın her alanında karşımıza çıkan bir değer olan sorumluluk kavramı sözlükte; "bir kimsenin, kendi fiilleri ve üzerine aldığı işler ile yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesi, sorum, mesuliyet"[121] olarak tanımlanır. Sorumluluk, "kişinin sınırları içerisinde gördüğü olaylardan şeylerden hesap vermeye hazır olması" olarak da açıklanır. Sorumluluk, bireyin kendi davranışlarının farkında olabilmesi durumudur. Bu açıdan bireyin hayatını derinden etkileyen çok boyutlu bir kavramdır.[122]

---

[119]"Asr Suresi Tefsiri", **https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/sure/103-asr-suresi** (09/06/2019).
[120]Recep Önal, "Kur'an'da İmanî ve Ahlaki Bir Tavır Olarak Sabır", **Cumhuriyet Ünv. İlahiyat Fak. Dergisi**, sy. XII/2, (2008), s. 466.
[121]B.k.z., Şemsettin Sami, **a.g.e.,** s. 1217, "Sorumluluk", **T.D.K. Güncel Türkçe Sözlük,** www.sozluk.gov.tr, (15/02/2019).
[122]Adem Sezer, Okan Çoban, İbrahim Akşit, "Öğretmenlerin Sorumluluk Değeri Algılarının İncelenmesi", **Uşak Ünv. Eğitim Araştırmaları Dergisi**, c. 3, sy. 1, (2017) s. 123 https://doi.org/10.29065/usakead.285941 (20/11/2019).

Ahlak alimleri dünyada sorumluluk duygusu taşıyan tek varlığın insan olduğunu bildirirler. Çünkü diğer varlıklarda bulunmayan akıl ve iradeye sahip olan insan, kendine özgü inanç ve değer yargıları olan bir yaşama biçimine sahiptir. Bu sebeple insanın dinî, ahlaki, içtimaî ve hukukî bakımdan doğru yolu seçmesi istenir ve bu hususlarda sorumlu tutulur.[123]

"İslami düşüncenin temelinde insan ve onun sorumluluklarının yer aldığını söylemek mümkündür. Nitekim ayet ve hadislerde bir çok kez tekrar edilen bu husus, özelden genele yaşamın tüm yönlerini kapsayan ve tüm insanları ilgilendiren önemli bir konudur."[124] Sorumluluk, insanın özünde yer alan ve Yüce Allah'ın onun fıtratına yüklediği bir duygudur. İnsan dünyaya gelirken Yüce Yaratıcı ona *"kulluk"* sorumluluğunu yükler ve çocukluğundan itibaren insanı bir takım işlerle mükellef kılar. Temelde insanın bedenine ait ihtiyaçları gidermesi bile onun sorumluluğuna sunulmuş olan şeylerin varlığını gösterir. Ailede başlayan eğitim içerisinde de insana bazı sorumluluklar verilir. Bir çocuk olarak birey, önce kendisine sonra ebeveynlerine karşı birtakım sorumluluklar üstlenir. Ebeveynler ise aile içindeki rollerine göre çeşitli şekillerde vazife paylaşımı yaparlar.

Sorumluluk bilinci ile yetiştirilen insanın eğitiminde kuşkusuz ki İslam'ın ayrı bir yeri vardır. Zira İslam'ın ön gördüğü insan modeli sorumluluk bilincine sahiptir. Bu genel olarak bütün toplumların sahip olmak istediği insan modeli ile benzeşir. Bu çalışmada Akif'in bakış açısı doğrultusunda incelemeye çalıştığımız; çalışkanlık, dürüstlük, adalet sahibi olmak gibi değerler, İslam'ın insanın sorumluluğuna sunduğu erdemlerden bazılarıdır. Bu sebepledir ki din eğitimi içerisinde verilen değerleri birbirinden bağımsız düşünmek söz konusu değildir. İslam, vazife bilincine sahip bireylerden bu erdemlere sahip olmalarını bekler. Aslında insana diğer varlıklardan farklı olarak *"akıl"* yetisinin bahşedilmesi dahi, onun kâinattaki mevcudiyetinin *"sorumlu bir varlık"* olarak tezahür ettiğinin bir izahıdır.

---

[123]Geniş bilgi için b.k.z., Kemal Yıldız, "Sorumluluk", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi,** c. 37, İstanbul, 2009, s. 380-382.

[124]Harun Çağlayan, "İnsan Onuru Bağlamında Sorumluluk Bilinci", **e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi**, c. 8, sy. 2, (2015), s. 98, https://doi.org/10.18403/emakalat.31405 (06/09/2019).

Yüce Allah insanı dünyada yaptıklarından sorumlu tutmuş ve ona vazife bilincini öğretmek maksadıyla peygamberler görevlendirmiştir. Farklı kavimlere gönderilen bu peygamberler temelde aynı emirleri anlatmış ve insanlara dünya ve ahirette mutlu olabilmeleri için birtakım sorumlulukları olduğunu hatırlatmışlardır. Nitekim bu konu ilgili olarak Kur' an-ı Kerim'de şöyle buyrulur:

"Allah dileseydi hepinizi bir tek ümmet kılardı; fakat O, dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir. Yaptıklarınızdan mutlaka sorumlu tutulacaksınız." [125]

Ayette de belirtildiği gibi Allah insanı kendi eylemlerinden sorumlu tutar ve her topluluğu ayrı kılarak onlara farklı sorumluluklar yüklediğini bildirir. Bu sebeple Mehmet Akif, Allah'ın insanı sorumlu tutmasının bilinci ile hareket etmeyi kendisine vazife edinir. Akif sorumluluklarının daima farkında bir birey olarak davranmış ve ömrü boyunca bu bilinçle hareket etmiştir. Milli mücadele dönemindeki zor koşullarda dahi toplumdaki vazifesinin farkında olmuş ve bu vazifeyi ahlaki bir görev telakki ederek halkı aydınlatmaya çalışmıştır. Yine bu dönemde o, Sırât-ı Müstakîm ve Sebilü'r–Reşâd dergilerini bütün zorluklara rağmen bir sorumluluk olarak gördüğü için çıkarmaya devam etmiştir. Vatanın ulaşabildiği yerlerine gitmiş ve halkla iç içe sohbetler gerçekleştirmiştir. Akif, *"İstiklâl Marşını"* nı da sahip olduğu bu vazife bilinci ile kaleme almıştır.

Akif, İslam davasını ayakta tutmak, köklerinden uzaklaşan bir milleti yeniden aynı ülkü etrafında toparlayabilmek adına var gücüyle mücadele etmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi o yeni nesilde meydana gelen "vazife üstlenmekten uzak durmak" şeklindeki anlayışın varlığından rahatsızdır ve o bu durumu şöyle ifade eder:

"Fakat bu maskaralıklar devâm edip gitmez;

Adam, benim neme lâzım! Demekle iş bitmez.

Tecellüd eylemesinden yılıp da zındîkın,

Ağırca olması, bir fitnedir ki, sıddîkın:

Cenâb-ı Hakk'a sığınmış o heybetiyle Ömer.

[125]**Nahl Suresi**, 16/93.

Emîn olun, bizi meyus eden felâketler,

Vazife hissine bîgânelik belâsı bütün;

Küçük, büyük 'ne vazifem!' desin de iş yürütün!

O hâle geldi ki millet vazifesizlikten:

Vazife hissi de kâfi değil, bugün cidden.

Evet, onun daha fevkinde ihtiyâc artık…

O ihtiyâc ise: Milletçe bir fedakârlık."[126]

Şiirdeki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Akif, vazife duygusundan uzak, sorumsuz bir neslin yetişmesinden muzdariptir. Bunun için millet önce "neme lâzımcı" tavırdan kurtulmalıdır. Bu durum Akif'in gelmesini beklediği Âsım'ın nesli ile asla örtüşmeyen bir durumdur. Akif, Âsım'ın şahsında gelecek olan yeni nesilden pek çok şey beklemektedir. Onun bu beklentileri aslında Âsım ve nesline yüklediği sorumlulukların bir neticesidir. Akif'in yeni nesilden beklentilerini izah etme noktasında *"İstiklâl Marşı"*nda yer alan şu dizeleri önemlidir:

"Arkadaş! Yurduma alçakları uğratma sakın;

Siper et gövdeni, dursun bu hayâsızca akın.

Doğacaktır sana va'dettiği günler Hakk'ın…

Kim bilir, belki yarın… belki yarından da yakın.

Bastığın yerleri "toprak!" diyerek geçme, tanı!

Düşün altındaki binlerce kefensiz yatanı.

Sen şehîd oğlusun, incitme, yazıktır atanı;

Verme, dünyâları alsan da, bu cennet vatanı."[127]

[126]Ersoy, "Fatih Kürsüsünde", **Safahat,** s. 254.

Akif *"İstiklâl Marşı"*ndaki bu dizelerinde yeni nesle hem vazife bilinci aşılar hem de onlara mühim bir sorumluluk verir. Bu sorumluluk vatanın gençlere emanet edilmesidir. Genç nesil toprağın manasını bilerek hareket etmeli, vatanı için şehit olanlara olan şükran borcunu unutmadan bir hayat sürmelidir. O, bu anlamda vatana sahip çıkma sorumluluğunun toplumun bütün fertlerine düştüğünü söyler:

"Sâhipsiz olan memleketin batması haktır;

Sen sâhip olursan bu vatan batmayacaktır.

Feryâdı bırak, kendine gel, çünkü zaman dar…

Uğraş ki telâfi edecek bunca zarar var."[128]

Akif'in eserlerinde sorumluluk değerinin kişinin kendisine karşı vazifelerinden ziyade topluma karşı vazifeleri yani sosyal sorumluluk olarak ele alındığı görülür. O genellikle yaşadığı dönemde oluşan sosyal koşullar karşısında toplumu bilinçlendirmeyi amaç edinir. Esasında Akif, çalışma ekseninde bir sorumluluk bilinci oluşturmayı hedefler. Yeni nesil, çalışma, üretme sorumluluğu ile hareket etmeli ve bu sayede vatana hizmet etmelidir. Yine o, özellikle genç nesle birlik içinde olmak, bağımsızlık için mücadele etmek, bilimsel gelişmeleri yakından takip etmek ve adalet üzere olmak gibi vazifeleri olduğunu da sürekli hatırlatır. Özellikle bilimsel olarak gelişip ilerlemek gençlerin ilk hedefi ve sorumluluğudur.Akif'in sorumluluk konusunda toplumdan beklediği diğer bir vazife ise yardımlaşmaktır. Ona göre yardımlaşmak Allah'ın toplumsal düzenin devamı için koyduğu bir ilkedir. Yardımlaşmak birlikte yaşamanın gerektirdiği bir erdem ve ahlaki bir yükümlülüktür.

Akif Safahat'ta yardımlaşmaya verdiği önemi genellikle toplumun yoksul ve sefil bir hayat sürmesi üzerinden işler ve burada zenginlere ve yöneticilere düşen sorumluluğa işaret eder. O, Safahat'ta yaşlı ve zorluklar içinde yaşayan bir ihtiyarın hayatını anlattığı *"Seyfi Baba"* isimli manzumesinde, babasını kaybeden okul çağındaki bir çocuğun ailesini geçindirmek zorunda kalışını işlediği *"Kufe"* şiirinde ve verem hastalığına yakalanan bir çocuğun son günlerini anlattığı *"Hasta"* şiirinde toplumdaki

[127]Ersoy, "İstiklâl Marşı",**Safahat**, s. 495.
[128]Ersoy, "Hakkın Sesleri",**Safahat,** s. 199.

yoksulluğu ve sefaleti yardımseverlik değeri ekseninde ele almaya çalışır. Benzer bir durum *"Hasır"* isimli manzumede de işlenir. Bu manzumede mahalledeki fakir ve kimsesiz bir kadının vefatının ardından komşusu olan bir adamın kefen olarak bir hasır satın almak istemesinin hikayesinden hareketle yoksulluk ve yardımlaşma üzerinden sorumluluk duygusu işlenir. Akif toplumdaki sefaleti Müslümanların özellikle zengin Müslümanların üzerlerine düşen yükümlülüğü yerine getirmemelerinin bir neticesi olarak görür. Çantay, Akif'in cimrilik yapan zenginlere "ağniyâ-i sâbirîn (yardım etmede acelesi olmayanlar) diyerek eleştirdiğini, cömert fakirleri ise "fukara-yı şâkirin" diyerek övdüğünü ifade eder.[129]Görüldüğü üzere Akif, sorumluluk değerini toplumun dertlerini öncelemek suretiyle ele alır. Duyarsız ve sorumluluk duygusundan uzak bir neslin yetişmemesi gerektiğini ifade eder.

Sorumluluk bireyin vazife bilincine sahip olması demektir. Başka bir ifadeyle kişinin hem kendisine karşı hem de başkalarına karşı görevlerinin farkında olup, bu görevleri yerine getirme gayreti içinde bulunmasıdır. Bu yönü dolayısıyla insanın şahsiyetini meydana getiren en önemli öğelerden biridir. Sorumluluk ve görev bilinci ilkelerinin sağlıklı bir toplum için vazgeçilmez ilkeler olduğunun o toplumu oluşturan bireyler tarafından içselleştirilmesi gerekir. Bunun için de iyi bir eğitim anlayışına ihtiyaç vardır.[130]

Sorumluluk, günümüz eğitim sisteminde bireye kazandırılması hedeflenen değerler arasında yer alır. Çünkü sorumluluk bilinci ile yetiştirilmiş bireylerin varlığı, toplumların ahlaki yapılarını güçlü kılar. Yine sorumluluk duygusuna sahip bireylerden oluşan toplumlar maddi ve manevi anlamda ilerleme gösteren toplumlardır.

Din içinde bulunduğu kültürü etkileyen ve aynı zamanda bu kültürden etkilenen bir gerçekliktir. Çeşitli emir ve yasakları barındıran bir yapısı olması hasebiyle dinin insanların birbirleriyle ilişkileri ve toplumsal hayat üzerinde etkisi yadsınamayacak derecede büyüktür. Bundan ötürü bireye sorumluluk bilinci kazandırılması hususunda din eğitiminin özel bir yeri olduğu söylenebilir. Esasında gelecek nesillere sorumluluk bilinci kazandırma konusunda toplumu oluşturan bütün

[129]Çantay, **a.g.e.,** s. 100-102.
[130]Hayati Hökelekli, **Din Psikolojisi,** Ankara: T.D.V Yayınları, 2013, s. 259-260.

bireylere, kurum ve kuruluşlara önemli görevler düşmektedir. Özellikle bu hususta MEB'e ayrı bir görev düştüğünü söylemek mümkündür. Zira örgün ve yaygın eğitim faaliyetleri bakanlık nezdinde koordine edilmektedir. [131]

Sorumluluk değeri özellikle çocuklara ve gençlere yönelik olan din eğitimi derslerinde İslam'ın huzurlu ve barış içerisinde yaşayan erdemli bir toplum için koyduğu ilkeler çerçevesinde ele alınabilir. Buradan hareketle insanın bireysel sorumluluklarının önemine dikkat çekilebilir. Kader ve irade konuları öğretilirken sorumluluk değeri ile ilişkilendirilerek işlenmesi bu değerin anlaşılmasına yardımcı olabilir. Ayrıca İslam'ın paylaşma ve yardımlaşmaya verdiği önem sosyal sorumluluklar çerçevesinde insana yüklenen vazifeler ekseninde ele alınarak anlatılabilir.

Görüldüğü üzere din eğitimi verilirken "sorumluluk" değerinin bireylere İslam'ın insana yüklediği vazife bilincinin önemi üzerinde durularak kazandırılması hedeflenmelidir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ve bazı sahabilerin yaşamlarından örneklerle vazife bilincine sahip bireyler yetiştirilmeye gayret edilmelidir. Ayet ve hadisler ışığında insanın hem kendisine hem de topluma karşı vazifeleri hatırlatılarak bu konunun önemine dikkat çekilmelidir. Özellikle Müslümanların birbirlerine karşı yardımlaşma ve paylaşma sorumluluğu olduğuna vurgu yapılması bu değerin özümsenmesine yardımcı olabilir. Bu durum Mehmet Akif'in sorumluluk değerine yüklediği anlam ile örtüşmektedir. Bu sebeple Akif'in yeni nesil tarafından daha iyi tanınması ve anlaşılması için onun bu konudaki görüşlerini ifade ettiği manzume ve yazılarının ilgili bölümlerinden din eğitimi alanında örnek şahsiyetler çerçevesinde yararlanılması faydalı olacaktır. Akif'in yeni neslin inşasında ne gibi sorumluluklar aldığı hayatı ile ilişkilendirilip verilerek bu alanda gençlerin onu değerler çerçevesinde tanıması sağlanabilir.

[131]Yasin Yiğit, Hüseyin Kasım Koca, "Din Öğretiminde Kültürel Aidiyet ve Sorumluluk Bilinci Kazanma Amacına Erişim Düzeyi Ölçeği: Geçerlik Güvenilirlik Çalışması", **Bingöl Ünv. İlahiyat Fak. Dergisi**, sy. 14, (2019), s. 115.

4.3. Çalışkanlık / Gayretli Olmak

Gayret göstermek ve emek vererek çalışma düşüncesi Mehmet Akif'in eserlerinde genişçe yer bulmuş bir konudur. Akif emek verme, gayret gösterme konusunu sadece eserlerinde dile getirmemiş, bu hususta ürettiği fikirler ve yaşantısı ile örnek bir duruş sergilemiştir. Mithat Cemal, Akif'in çalışmaya odaklı bir kişiliğe sahip oluşunu anlatırken onun sabah ordu için at aldığını, akşam Arapça dersi verdiğini gece de Fransızca çalıştığını ifade eder.[132]

Gayret göstermek sözlükte; "emek vererek çalışmak, çabalamak, uğraşmak" anlamlarına gelir. Aynı anlamlara gelen çalışmak ise, tembelliğin zıttı olan fiildir. Gayret edip çalışma eyleminde bulunan kişilere çalışkan, çalışkan olma durumuna ise çalışkanlık denilir.[133] Emek vermek Akif açısından bireysel ve toplumsal olarak ayrılır. Bireysel çerçevede emek vermek kişinin kendisini ve ailesini geçindirmek için gayret sarf etmesi, toplumsal çerçevede ise kişinin toplumun bilimsel ve teknolojik olarak her alanda ilerlemesine katkı sağlamak için çaba göstermesi demektir.[134]

Akif, çalışmak hususundaki görüşlerini de Kur'an esaslarına dayandırarak izah etmiştir. Çalışmak, çalışkan olmak insan için önemli bir erdemdir ve bireyin bütün yaşantısı boyunca bu değeri özümsemesi gerekir. Çünkü insan, Allah'ın kendisine bahşettiği yetileri dahi çocukluğundan itibaren çalışarak geliştirebilir. Rızkını kazanmaktan ilim öğrenmeye kadar hayatın her aşamasında çaba sarf etmek insanın temel vazifesidir. Dünya ve ahirette insanın mutluluğunu hedefleyen İslam dini çalışmaya oldukça kıymet verir. Nitekim bu hususta Yüce Allah; *"İnsan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur."*[135] buyurarak çalışmanın insan hayatı için ne denli mühim olduğunu bizlere hatırlatmakta ve pek çok ayette tembellikten uzak durmayı emretmektedir.

Akif'e göre çalışmak Allah'ın yaratmasının bir neticesi, bir kanunudur. İnsan hayatta var olabilmek ve istikbâlini de güven içerisinde tesis edebilmek için daima

---

[132]Ertan Erol, "Safahat'ta Emek ve Gayret Kavramları Üzerine", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,** c. 5, sy. 21, (Bahar 2012), s. 107.
[133]"Çalışkanlık", **T.D.K. Güncel Türkçe Sözlük**, www.sozluk.gov.tr. (15/04/2019).
[134]Erol, **a.g.m.,** s. 107-110.
[135]**Necm Suresi,** 53/39.

çalışması gerektiğinin bilincinde olmalıdır. Akif, Allah'ın insana kendi emeğinden başkasının karşılığını vermeyeceğini hatırlatarak çalışmanın, emek vermenin, azim ve istek ile ilim öğrenmeye gayret etmenin de farz kılındığını anlatmaya çalışır. Ona göre çalışmak, insan olmanın bir şartıdır. İnsan öncelikle hayatını idame ettirmek için çalışmalı ve rızkının peşinde olmalıdır. Akif'in bu anlamdaki görüşleri ilk olarak Safahat'ta yer alan *"Küfe"* isimli şiirinde karşımıza çıkar. Akif bu şiirinde hamallık yaparak geçinen bir babanın vefat etmesinin ardından çocuğunun da hamallık yaparak annesine ve kardeşine bakması durumunu konu edinir. Eğitim çağındaki çocuk okumak istemektedir ancak çalışması gerekir. Akif, bu şiirinde çocuğa babasından bahsederek alın teriyle çalışmanın önemini şöyle belirtir:

"O, bunca yıl çalışıp alnının teriyle seni

Nasıl büyüttü? Bugün, sen de kendi kardeşini,

Yetim bırakmayarak besleyip büyütmelisin"[136]

Akif, çalışıp rızkını aramanın önemi ile ilgili olarak bir makalesinde ise şu örneği zikreder:*"Bilmez misiniz Hazret-i Ömer tabiînden Ebu Kılâbe'ye: 'Bence seni evlâd ü iyalin için nafaka tedarikiyle meşgûl görmek böyle mescid köşelerinde mu'tekif görmekten daha hayırlıdır.' demiş."*[137]Ona göre insan, azim ve kararlılıkla hayatı anlamlandırmaya çaba sarf etmeli ve tembellikten uzak durmalıdır. Akif bu konuda Sırât-ı Müstakîm Dergisi'nde *"Sa'y ve Amel'in Nazar-ı İslam'daki Mevkii"* başlıklı bir makale yayımlar.Akif Sa'di mahlasıyla yayımladığı bu yazısında, Peygamberimiz'in *"Efdal-i a'mal iktisab-ı helâldir. İyalini mal-ı helâl ile infak için uğraşanlar fîsebil'llah cihad edenler gibidir. Afâf-ı nefs içinde tâlib-i dünya olanlar şüheda derecesindedir."* hadisini hatırlatarak İslam'da çalışmanın ne derece önemli bir yeri olduğunu vurgular. Akif burada rızkın ezelde taksim edildiği için çalışmanın nafile olduğunu söyleyen alimleri eleştirir. O, rızkın Cenab-ı Hak tarafından ezelde taksim edildiği kaidesine iman ettiğini ancak bu durumun çalışmayı nafile kıldığını değil bilakis daha fazla teşvik etmesi gerektiğini ifade eder. Bu hususta görüşünü ise şöyle dile getirir:

[136]Ersoy, "Küfe", **Safahat,** s. 30.
[137]Ersoy, "Hasbihal", **Sırât-ı Müstakîm Dergisi,** c. 4, sy. 91, (2 Haziran 1910), s. 223..

"Rızkın Cenab-ı Hak tarafından insanlar arasında sa'y ile mütenasib olmak üzere taksîm edilmiş bulunması; kimin emeği çok ise nasîbi de çok; kimin emeği az ise nasîbinin de o nisbette az olması mukerrat-ı İslamiyedendir. İşte size bir düstûr-ı hikmet ki dünya denilen heycâ-ı maişette herkesin iktiham edeceği şedâid nisbetinde nâil-i meram olacağına itmînan hâsıl ederek çalışması için bundan büyük sâ'ik olamaz: "Cenab-ı Hak kuluna himmeti ve hırs u talebi nisbetinde verir."[138]

Yazının devamında İslamiyet'in dünya için de çalışmayı teşvik ettiğini hatta ibadet ediyorum gerekçesiyle çalışmayı bırakmayı reddettiğini şu cümlelerle açıklar:

" Evet, İslâmiyet hayat-ı bâkiye için çalışmaya ne kadar sevk ediyorsa aynı teşviki hayat-ı faniye hakkında da diriğ etmiyor: Cenab-ı Peygamber "Dünya için hiç ölmeyecekmiş gibi, ahiret için de yarın ölecekmiş gibi çalışın."diyor. Diğer bir hadisinde de bizi "Din ile dünyayı birlikte ıslaha davet"ediyor. Şu iki hadis bedahaten gösteriyor ki dünyayı imâr etmek rızayı İlâhi'ye muhaliftir vehm-i batılıyle sa'y ve amele vedâ ederek ibadet namına vücudu riyazet altında ezmek, mütefekkireyi atâlete mahkum bırakmak şer'an merdûddur. Bu gibi harekatın meşrûiyetine zâhib olanlar bilmiyorlar ki dünya bir meydan-ı heycândır; burada saldıran elleri kolları bağlı durana daima galebe çalar; galib mağlubu kendine esir eder."[139]

Akif çalışmakla ilgili buna benzer görüşlerini Safahat'ta yer alan *"Durmayalım"* başlıklı şiirinde de anlatır. Bu şiirinde Sadi'nin bir hikâyesinden hareketle çöldeki bir kervanda uyuyarak geri kalan bir adamın halinden yola çıkar. Gayelerinden vazgeçenlerin hâlini bu adama benzeterek çalışmayanların geride kalacağına dikkat çeker:

"İntihar etmek değilse yolda durmak, gitmemek,

Âsumandan refref indirsin demektir bir melek!

'Leyse lil-insân-in illâ mâ se â' derken Hudâ ;

[138]Ersoy, "Sa'y ve Amel'in Nazar-ı İslam'daki Yeri", **Sırât-ı Müstakîm Dergisi**, c. 1, sy. 11, (5 Kasım 1908), s. 171.
[139]Ersoy, **a.g.m.,** s. 171-172.

Anlamam hiç meskenetten sen ne beklersin daha"[140]

Mehmet Akif'in İslam'ın çalışma ve bir işle meşgul olmaya verdiği önemi ısrarla izah etmeye çalıştığı görülür. *"Azim","Hasbihal"* ve *"Vaiz Kürsüde"* şiirlerinde de çalışmanın önemine dikkat çeker. Atalete düşmenin bireye ve topluma verdiği zararları anlatmaya özen gösterir. *"Meyhane"* ve *"Mahalle Kahvesi"* şiirlerinde ise tembelliğin sonuçlarını hikayeleştirerek işler. Tembelliğin zamanla toplum içerisinde kurumsallaşmasından endişe eden Akif, kıraathanelerin kahvehaneye dönüşmesini tenkit ettiği *"Mahalle Kahvesi"* isimli şiirinde de bu mekânların tembelliğe sevk etmesinden ötürü kapatılması gerektiğini vurgular. Akif'in işaret ettiği bu durum günümüzde de toplumsal bir dert olarak karşımıza çıkar.[141]

Akif'in Müslümanların atalete düşüp çalışmaktan uzaklaşmaları hususunda tenkit ettiği hususlardan bir diğeri de toplumda baş gösteren yanlış "tevekkül" anlayışıdır. İslam toplumu cahiliye dönemindeki âdetlere dönerek yanlış bir kader anlayışı oluşturmuş bu da Müslümanların bir çok alanda gerilemelerine neden olmuştur. Bu sebeple öncelikle toplumu içine düştüğü bu "tevekkül" algısından kurtarmak gerekir.[142]

Yanlış bir kader anlayışı toplumun dini duygularını köreltmekle birlikte İslam'ın ana emirlerinin de unutulmasına ve hurafelerin dine nüfuz etmesine neden olmaktadır. Akif Müslümanların içine düştüğü bu duruma karşı göstermiş olduğu tavrı şu dizelerinde dile getirir:

"Kadermiş! Öyle mi? Haşa, bu söz değil doğru

Belanı istedin, Allah da verdi… Doğrusu bu.

.....

Çalış dedikçe din, çalışmadın durdun

Onun hesabına birçok hurafe uydurdun!

---

[140]Ersoy, "Durmayalım", **Safahat**, s. 34.
[141]Mustafa Özçelik, "Mehmet Akif'te 'Çalışma' Fikri", **Somuncu Baba Aylık İlim, Kültür ve Edebiyat Dergisi,** sy. 85, (Kasım 2007), s. 25, https://somuncubaba.net/edebiyat/mehmet-akifte-calisma-fikri/ (28 /08/2019).
[142]Ersoy, "Süleymaniye Kürsüsünde", **Safahat,** s. 166.

Sonunda bir de 'tevekkül' sokuşturup araya

Zavallı dini çevirdin onunla maskaraya!

.....

Huda'yı kendine kul yaptı kendi oldu Huda;

Utanmadan da 'tevekkül' diyor bu cür'ete…Ha?"

"Tevekkülün manası hiç de öyle değil,

Yazık ki beyni örümcekli bir yığın câhil,

Nihayet oynayarak dine en rezil oyunu;

Getirdiler, ne yapıp yaptılar, bu hâle onu!"[143]

Ona göre toplumda meydana gelen bu yanlış "tevekkül" anlayışı sadece zuhur ettiği döneme değil, kuşaklar arası aktarım neticesinde diğer nesillere de zarar verecektir. Bu sebeple din eğitiminde yanlış tevekkül anlayışıyla mücadele edilmesi gerekir.

İslam dini ile muhatap olan bir kimse, çalışmak gibi insan için kıymetli olan bir erdemi öteleyip tembelliği tercih ederse yanılgıya düşer. Böyle kimseler hiçbir şey için gayret etmedikleri halde Allah'tan istemeye devam ederek bir hülyanın peşinden gitmektedirler. Akif, böyle kimseleri bu sebeple "hayalci" olarak itham eder. Dünya hayatını boş ve amaçsız yaşayanların ahiretten beklenti içinde olmaları da büyük bir elemdir. İnsan hakikatle er geç yüzleşecektir lâkin o vakte kadar daldığı tembellik rüyasından uyanması gerekir. Bu sebeple Akif'in nazarında İslam dinin doğru bir şekilde anlatılıp anlaşılması önemlidir.[144]

[143]Ersoy, "Fatih Kürsüsünde", **Safahat,** s. 243-246.
[144]Bkz. Ersoy, "Hatıralar", **Safahat**, s. 316.

Akif, Yüce Allah'ın sonsuz ilim sahibi olmasına rağmen kâinatta boşluğa yer vermeyip yaratmaya her daim devam ettiğini hatırlatır. O halde insan da tembelliğe düşmeden her daim çalışmalıdır. O, bu durumu şöyle anlatır.

"Âsûmanî, hakdânî cümle mevcûdât için

Kurtuluş yok sa'y-i dâimden, terakkiden bugün.

Yer çalışsın, gök çalışsın, sen sıkılmazsan otur!

Bunların hakkında bilmem bir bahanen var mı? Dur!

Mâsivâ bir şey midir? Boş durmuyor Hâlık bile;

Bak tecelli eyliyor bin şe'n-i günâgün ile.

Ey, bütün dünya ve mâfihâ ayaktayken, yatan!

Leş misin, davranmıyor musun? Bari Allah' tan utan!"[145]

İnsan kâinatı sadece gözlemleyerek yerin, göğün ve ikisi arasındaki varlıkların belli bir insicam içinde çalıştıklarını görebilir. Akif, böyleyken insanın neden başıboşmuş gibi davranmakta olduğunu ve çalışmaktan, üretmekten, ilim-irfan sahibi olmaktan kaçınıp nasiplenemediğini sorgular.

"Alın sırayla cemâ' âti, sonra akvâmı;

Nizam-ı kevne nigehbân o sermedi kanun,

Bütün cihânı tutarken tahakkümünde zebun,

Gar' ib dur beşeriyet çıkarsa müstesnâ.

Hayır! Adalet fıtratta yoktur istisnâ

Hayata hakkı olan kimdir anlıyor, görüyor;

Çalışmayanları bir bir eliyle öldürüyor!

[145]Ersoy, "Durmayalım", **Safahat,** s. 34.

Bekâyı gaye sayanlar koşup ilerlemede;

Yolunda zahmeti rahmet edip müzâhamede

Terakkiyâtını milletlerin gören, heyhat,

Zamân içinde zamân etse, haklıdır, isbât"[146]

Yukarıdaki dizelerde ifade ettiği üzere Akif'in nazarında "çalışmak", varlığın devamını ve düzenini sağlayan ana prensiptir. Burada Akif'in dikkat çektiği önemli bir diğer husus ise çalışmanın fazilet olarak kıymetini bilen Müslümanların ümitsizliğe düşmemeleri gerektiğidir. Çünkü İslam hiçbir surette ye'se kapılmayı tasvip etmez. Bu hususta Allah şöyle buyurur:

"De ki: 'Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah, bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."[147]

Akif, Yüce Allah'ın kullarına vermek istediği bu mesaj doğrultusunda Müslümanlar için karamsar bir ruh hâliyle beklemenin anlamsız olduğunu bildirir. Sebîlü'r-Reşâd'da yayımladığı *"Zulmetten Nura"* başlıklı makalesinde bu konuya şöyle değinir:

" Evet, hepimiz ayrı ayrı fedakârlık etmeliyiz. Ye'se düşmek hiç doğru değil. Çünki ye's atâlete meşrûiyet şekli vermekten başka bir mâ'nâyı müfîd olamaz. Nasıl ki sa'ye, azme, mücahedeye makrûn olmayan ümidler de aynı mâ'nâyı ifade eder.

Allahu Zü'lcelâl Nebiyy-i muhteremi Ya'kub aleyhisselamın lisânından "Oğullarım, gidiniz Yusuf'la kardeşinizi araştırınız, hem sakın Allah'ın inâyetinden ümidinizi kesmeyiniz..." buyuruyor. Görüyorsun ya biz Müslümanlar evvelâ gitmek, aramak, araştırmakla sonra da ye'se düşmemekle memuruz. Ye's haramdır, ye's küfürüdür. Çalışalım... Çalışalım... Çalışalım..."[148]

---

[146]Ersoy, "Fatih Kürsüsünde", **Safahat,** s. 238-239.
[147]**Zümer Suresi**, 39/53.
[148]Ersoy, "Tenkîd ve Takrîz: Zulmetten Nura", **Sebîlü'r-Reşâd Dergisi,** c. 10, sy. 245, (22 Mayıs 1913), s. 188.

Çalışmak değerine ayrı bir önem veren Akif, çalışmanın belli bir plân dahilinde gerçekleştiği zaman sonuç vereceğini belirtir. Kainattaki düzenin varlığı insanı programlı çalışmaya sevk etmelidir.

Akif'e göre vaktini tasarruf ederek değerlendiren insan kendi milletine kendi medeniyetinin gelişimine de katkı sağlayacaktır. Ona göre insan, her işinde beli bir ölçüyü takip etmeli ve kendisini yaratan Yüce Allah'ı örnek alarak bütün hayatını bir plân dahilinde, sistemli çalışarak geçirmelidir. Akif, plân ve programa riayet etmenin önemini bir yazısında eser üretme üzerinden açıklar:

"Meydana getirilecek eser ne olursa olsun, insan öyle bir plân dahilinde harekete mecbur olmalıdır ki o plân ne kadar mümkün ise o kadar işlenmiş olsun; onun haricine çıkmak kabil olmasın. Şimdi böyle müfredatlı bir plân tasarlandıktan sonra bir kere işe başlanıldı mı, artık önce kabul edilen nisbetler gözetilmelidir. Çünki o nisbetler birçok düşünülerek kabul edilmiş idi; çünki plândan maksad taşkınlıklara meydan vermemek idi. İnsan ne kadar çok yazar, ne kadar çok tetebbu' ederse, şu hakikate o nisbette kuvvetli bir kanaat hasıl eder; iyi bir plân bir eserin metanetine, kıymetine uslûb kadar hâdimdir.

Evvelce plânını güzelce tertîb etmeyen bir edîb için eserindse sûkut muhakkaktır. Kim plânını iyi çizmiş; ne söyleyeceğini, ne yapacağını kestirmiş ise muvaffakiyet onundur."[149]

Eser üretmek için kullandığı bu ifadeler, aslında hayatın bütün alanlarında plân ve programın olması gerektiğine işaret eder. Çalışmak ancak bir düzen içerisinde, belli bir tertip dahilinde gerçekleşirse başarıyla neticelenebilir.

"Sırf evvelce plânını çizmemek, lüzûmu kadar düşünmemek seyyiesidir ki büyük kabiliyetler bile müşkilat içinde kalarak işin içinden nasıl çıkacaklarını ta'yin edemezler. Vakıa ortada birçok maani, birçok efkâr görülür lâkin onları ne birbirleriyle mukayese ettikleri, ne de araların da bir tertîb gözettikleri olmadığından hangisini hangisine tercih etmek lazım gelecek, birden bire kestiremezler. Tereddüd-i mahz içnde saplanıp kalırlar. Lâkin ne zaman bir plân çizer, ne zaman mevzua doğrudan doğruya

[149]Ersoy, "Edebiyât Bahisleri: Plân 1", **Sebîlü'r-Reşâd Dergisi,** c. 8, sy. 398, (25 Temmuz 1912), s. 387.

irtibatlı olan bütün efkârı toplar, sonra da onları bir tertîbe, bir nizama koyarlar ise o vakit hangisini en önce kağıt üzerine nakl edecekler, işe nereden başlayacaklar, derhal kestirirler; eserlerinin en canlı yeri neresi olacağını hissederek o ruhlu noktayı ihsasa uğraşırlar. Artık bunlar için yazmak, işkence değil, âdeta eğlence olur."[150]

Akif, yazısının devamında plânlı olmanın önemini izah ederken hayran olduğunu ifade ettiği Fuzûli'yi eleştirmekten geri durmaz. Zira Akif'e göre Fuzûli, ünlü eseri Leyla ile Mecnun'u belli bir plân dahilinde yazmadığı için eser günümüzde hak ettiği değeri görememiştir. [151]

İnsan Allah'ın kâinatı ölçü üzere kılıp yarattığını unutmadan hareket etmelidir. Belli bir nizama uyulmadan yapılan iş ister edebiyatta olsun, ister günlük meşgale içinde olsun, istenilen sonuca ulaşmak mümkün olmaz. İş ahlakı belli bir düzene uymayı gerektirir. İnsanın öncelikle ailesinde bu ahlakın temelleri atılmalı ve din eğitimi bu ahlaki prensibi daha da güçlendirmelidir. Toplumun geri kalmasında, Müslümanların ölçüsüz bir hayat yaşamalarının da etkisi olmuştur. Bu sebepten Mehmet Akif, hayatı boyunca her işini belli bir düzen çerçevesinde gerçekleştirmeye gayret etmiş ve topluma örnek olmaya özen göstermiştir. Akif'in nazarında varlıklar emek ve gayret üzere yaşamaya ayarlanmış biçimde yaratılmışlardır. İnsan fıtratının bir gereği olarak gayret etmektedir ve bu sebepten bugünün işini yarına bırakmamak gerekir. *"Çalış hâlin müsaitken...Bilinmez çünkü encâmın"* dizesinde insanın vakitlice çalışması gerektiğine dikkat çeker. Akif *"İnsan"* şiirinden buradan hareketle insanın bütün varlıklardan üstün yaratıldığına işaret eder ve şayet isterse eğer insanın azim ve gayreti önünde hiçbir gücün duramayacağını vurgular.[152]

Mehmet Akif toplumun ilerleyip kalkınmasında bilimsel çalışmaların önemine de dikkat çeker. Okumaya ve öğrenmeye ayrı bir kıymet veren Akif, bireysel ve toplumsal ataletten kurtuluş yolu olarak ilme işaret eder ve ilmin medeniyetimizdeki yerinin iyi anlaşılması gerektiğini vurgular. Bilimsel bütün gelişmelerin yakından takip edilmesi gerektiğini savunan Akif bu konuda pek çok görüş ortaya koyar. Onun çalışmak ile ilgili ortaya koymuş olduğu bu görüşlerden din eğitimi alanında yararlanmak bireylerin

[150]Ersoy, "Edebiyât Bahisleri: Plân 2", **Sebîlü'r-Reşâd Dergisi,** c. 8, sy. 204, (1 Ağustos 1912), s. 417.
[151]Ersoy, **a.g.m**., s. 417.
[152]Erol, **a.g.m.,** s. 109-110.

bu değeri kazanmasında faydalı olacaktır. Özellikle onun yaşamındaki azim ve gayreti örgün ve yaygın eğitim faaliyetlerinde örnek olarak sunulmalı ve derslerde onun tecrübelerine yer verilmelidir. Zira Akif'in milli mücadele dönemindeki azim ve çabalarının olumlu sonuçları çocukların, gençlerin ve yetişkinlerin bu değeri özümseyip hayatlarında tatbik etmelerinde katkı sağlayacaktır.

İslam'ın insan için koymuş olduğu ana hedeflerden biri dünya ve ahiret hayatı için çalışmaktır.[153] Mehmet Akif'in perspektifinden ele aldığımız bu değere İslam'ın üzerine inşa edildiği temel bir ilke olması hasebiyle din eğitiminde yer verilmesi faydalı olacaktır. Özellikle Akif gibi gerek kendi yaşantısı gerek eserleri ile hayatın her alanında çalışıp ilerlemeye önem veren bir düşünürün, bu konudaki fikirlerinden istifade edilerek "çalışkanlık" değerinin anlatılması din eğitiminin amacına ulaşması bakımından da önemlidir.

4.4. İlme Önem Vermek

Yüce Allah Kur'an'da *"İnsan için ancak çalışmasının karşılığı vardır."*[154] ayeti ile insana dünya ve ahiret için çalışma ekseninde bir hayat sunar. Bu sebeple insan hem kendisi hem de içinde bulunduğu toplumun ilerlemesi adına çalışmak ile vazifelidir. İnsanın toplumun ilerlemesine katkısı ise bilimsel manada çaba göstermesiyle mümkün olur.

Bir ilim dini olması hasebiyle İslam, araştırmaya, öğrenmeye ve öğretmeye büyük önem verir. İslam'ın ilk vahyi *"Oku!"* şeklinde gelmiş ve başlangıçta insana okumak emredilmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadislerinde de okuyup, ilim öğrenmek ibadetten üstün sayılmış ve ibadete verilen önemin ilim için de gösterilmesi istenmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.), alimleri peygamberlerin varisleri kabul etmiş ve öğrenen ve öğretenlerin insanların en hayırlısı sayılacağını belirtmiştir.[155] Öyleki İslam ilim talebinde bulunmayı dahi insan için mükafat vesilesi sayar. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu hususta *"Kim ilim talep ederse, bu işi geçmişteki günahlarına kefaret olur."*[156]

---

[153]B.k.z. **Maide Suresi**, 5/2, **Bakara Suresi,** 2/177.
[154]**Necm Suresi**, 53/39.
[155]Şükrü Özbuğday, "Dinimizin İlme ve İlim Adamlarına Verdiği Önem", **Diyanet Aylık Dergi,** sy. 119, (Kasım 2000), s. 37, https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=27723 (08/07/2019).
[156]İbrahim Canan, **Kütüb-i Sitte,** 1.Bas., Ankara: Akçağ Yayınevi, 1991, c. 11, 4111 Hadis, s. 241.

buyurarak ilim öğrenmenin İslam'daki yerine dikkat çeker. İslam'ın ilme verdiği kıymetten ötürü Akif'in eserlerinde bilimsel manada çaba sarf etmenin gerekliliği üzerinde önemle durduğu görülür. Onun nazarında cehalet Müslümanların dinine ve ahlaki hayatına zarar veren en büyük düşmandır. Akif'in cehalet karşısındaki tutumunu Düzdağ şöyle ifade eder:

"O, cahilâne ta'assubun müthiş düşmanı idi. Eskiye bilâ-kaydü şart bağlı değildi. Yeniye de körü körüne taraftar değildi. Bir cemiyet için ilimsiz yaşamanın kâbil olmadığı kanaatinde idi. Asrın icabâtına, gençliğine, istikbale ehemmiyet verirdi. Milletleri sapık yollara götüren şuara, üdeba ve muharrirlere müdhiş düşman idi. Bunları millet için bir musibet addederdi. " [157] Akif'e göre toplumu ancak eğitim ve faydalı bir ilim kurtarabilir. O, bu konuya bir konuşmasında şöyle değinir:

"Maarif, maarif!... bizim için başka çare yok; eğer yaşamak istersek her şeyden evvel nmaarife sarılmalıyız. Dünya da maarifle, din de maarifle, ahiret de maarifle... Hepsi her şey maarifle kaim. Bizim dinin cehalete tahammülü yok, cahiller eline geçince mahvolur."[158]

Akif'e göre toplumun kurtuluşunda eğitimin rolü yadsınamaz. Ancak bu eğitimin çocukları yaşadıkları çağa hazırlaması, öğretimde kullanılan materyallerin çocukların anlayış düzeyine uygun olması gerektiğinin altını çizer:

"Bizim adam olabilmemiz için çocuklarımızı okutmaktan, icab-ı asra göre terbiye etmekten başka çare olamayacağını anlamayan ya hiç yoktur ya pek azdır. Kendimiz ister okumuş ister okumamış; ister iyi bir terbiye görmüş ister görmemiş olalım... Artık mâziye karışmış sayılacağımız için bütün düşüneceğimiz bir şey varsa o da istikbaldir, yani evlatlarımızdır.

Çocuklarımıza kendi terbiyemizi vermeye kalkışırsak cinayet işlemiş oluruz. Hikmeti doğrudan doğruya Peygamber'den telakki eden Cenab-ı Ali diyor ki : "Ciğerparelerinize yalnız kendi terbiyenizi giydirmeye çalışmayınız. İyice hatırımızda

[157]Düzdağ, **Mehmed Akif Ersoy**, s. 180.
[158]Ersoy, "Hutbe ve Mevâiz: İkinci Mev'iza", **Sebîlü'r-Reşâd Dergisi,** c. 9, sy. 231, (13 Şubat 1913), s. 393.

olsun ki onlar sizin yaşamakta olduğunuz zamandan başka bir zaman için yaratılmışlardır.

İçimizde hayat-ı tahsilin ne acıklı bir sûrette geçip gittiğini tahattur edemeyecek kimse var mı? Malûmat namına kafamıza doldurduğumuz şeylerden ne istifade ettik. Düşünüyorum da sekiz yaşında ezberlediğim bir çok ibareleri ancak otuz sene sonra anlayabildiğimi görüyorum! Tabiî on beş yaşlarında iken okuduklarımı anlayabilmeye ömrüm müsaid olmayacak.

....Mümkün ile muhal mukayese edilebilir mi?

Bugün mini mini çocuklar için yazıldığı muharrirleri tarafından rivayet edilen öyle kıraat kitapları öyle fen risaleleri görüyorum ki anlamak hususunda ben bile sıkıntı çekiyorum! Pekâlâ, bunları benim çocuklarım nasıl anlayacak?...Muhterem kârilerimizin bir çoğu aile sahibidir. Çocuklarının akşam sabah mektebe götürüp getirdikleri kitapları lütfen gözden geçirsinler; bir kere de çocuklara okudukları şeyleri sorsunlar. Görecekler, anlayacaklar ki o bîçâre yavrucaklar hiç bir şey anlamıyorlar; beyinlerindeki malûmatı emanet para gibi taşıyıp duruyorlar! Yazık değil mi? Biz sersem oldukdiye çocuklarımız da mutlaka kendimize mi benzetmeliyiz?"[159]

Bireyin çocukluktan itibaren alacağı eğitimin çağın ihtiyaçlarına göre olması gerektiğini vurgulayan Akif'e göre, temel eğitimin donanımlı bir şekilde gerçekleşmesi gerekir. Akif burada ilk sorumluluğun ailelere ait olduğunu söyler ve aile terbiyesinin önemine dikkat çeker. Bununla ilgili olarak Fatih Cami'ndeki vaazında şunları söyler:

"Evlâdımıza evvelâ bir Müslüman terbiyesi vermeli; sonra asrın ulûm-i nâfiasını, fünûn-i sahîhasını öğretmeliyiz. Hem terbiyeye ailelerden başlamalıyız, bunun için de evvelâ kendimizi terbiye etmeliyiz."[160]

Akif aileden başlayacak terbiyede dikkat çektiği hususlardan biri ise düşünce hürriyetidir:

---

[159]Ersoy, "Hasbihâl, Mektep Kitapları Hakkında", **Sırât-ı Müstakîm Dergisi,** c. 4, sy. 93, (16 Haziran 1910), s. 265-266.
[160]Ersoy, "Hutbe ve Mevâiz: İkinci Mev'iza", **Sebîlü'r-Reşâd Dergisi,** c. 9, sy. 231, (13 Şubat 1913), s. 390.

"Bu cehalet yürümez, asra bakın; Asr-ı ulûm!

Başlasın terbiyeniz, ailelerden oğlum.

Sade hürriyeti ilan ile bir şey çıkmaz;

Fikr-i hürriyeti hazm ettiriniz halka biraz."[161]

Aileden sonra işinin ehli olan ve dini hakikate uygun olarak öğretecek ilim insanları ile fiziki açıdan iyi imkânlara sahip okullara ihtiyaç vardır. Akif özellikle toplumu yönlendiren eğiticilere ve aydınlara ayrı bir vazife yükler. Ona göre bir eğiticide olması gereken özellikler şöyledir:

"Muallim ordusu derken çekirge orduları

Çıkarsa ortaya, artık hesap edin zararı!

'Muallimim' diyen olmak gerektir îmanlı;

Edebli , sonra liyakatli, sonra vicdanlı.

Bu dördü olmadan olmaz;vazife çünkü büyük;"[162]

"Toplumu oluşturan bütün unsurların cehalet içerisinde olduğu tespitinde bulunan Akif, bu cehaletten kurtulmak gerektiği uyarısında bulunmaktadır. Zamanın bilim zamanı olduğunu bundan dolayı cehaletin yok edilmesi ve bilimsel gelişmenin sağlanması gerektiğini bunun da ancak öğretmenler aracılığıyla yapılabileceğini düşünmektedir."[163] Öğretmenlerle birlikte düşünce insanlarına da vazife düştüğünü ifade eden Akif, ilmî anlamda yaşanan gerilemede aydınların ilgisiz kalışını da tenkit eder:

"Niye ilmin adı yok koskoca millette bugün?

Çünkü efkâr-ı umumiye aleyhinde bütün.

[161]Ersoy, "Köse İmam", **Safahat**, s. 125.
[162]Ersoy,"Fatih Kürüsüsünde", **Safahat**, s. 257.
[163]Zülfü Demirtaş, Davut Nacar, "Mehmet Akif Ersoy'un Safahat Eserinde Öğretmen Modeli", **Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi,** c.7, sy. 13, (2018), s. 97-100.

Çünkü yerleşmek için gezdiği yerlerde fünûn,

Önce gayretle büyük nimet arar, sonra sükûn

Asr-ı hazırda geçen fenlere sahip denecek

Bir adam var mı yetişmiş, içinizden, bir tek?"[164]

Yaşadığı dönemde eğitimle ilgili tartışılan konulardan biri olan okullarda ıslahatın hangi kademede başlaması gerektiği konusunda Akif işe ilkokullardan başlanması gerektiği görüşündedir. Safahat'ta yer alan *"Vaiz Kürsüde"* şiirinde bu görüşünü şöyle ifade eder:

"Bir ihtiyar yalnız dinleyip bidâyette

'Mahalle mektebi lâzım!' demiş, nihayette…

Felâketin başı, hiç şüphe yok, cehâletimiz;

Bir derde çâre bulunmaz –ne olsa- mektepsiz,

Ne Kürd elifbeyi sökmüş, ne Türk olur, ne Arab;

Ne Çerkes' in, ne Laz' ın var bakın, elinde kitab!

Mahalle mektebidir işte en birinci adım;

Fakat bu hatveyi ilkin tasarlamak lâzım."[165]

Akif yaşadığı dönemdeki okul sorununun toplumda yaygın olarak görülen şikayet etme tavrıyla çözülemeyeceğini ise şu cümlelerle izah etmektedir:

"Zengin, orta halli, züğürt, elhasıl hepimiz mektepsizlikten, hepimiz maarifsizlikten şikayet ediyoruz; fakat hiçbirimiz bu derdin çaresini bulmak istemiyoruz. Yedi bacanak gidiyorlarmış, saatlerce süren sükût canlarını sıkmış, bir adam olsa da laf etsek! Demişler... Biz de tıpkı böyleyiz: milyonlarca herif bir yere toplanmışız. 'Ah bir sâhib-i hayır çıksa da çocuklarımız için mektep açsa!' diyoruz."

[164]Ersoy, "Süleymaniye Kürsüsünde", **Safahat**, s. 181.
[165]Ersoy, "Vaiz Kürsüde", **Safahat,** s. 256.

"Bir Müslüman çocuğuna hem Rusya'daki cimnazlar derecesinde ulûm ve fünûn öğretecek hem de sağlam bir Müslüman terbiyesi verecek bir mektep kimin hatırına gelirse lütfen bize bildirsin!"[166]

Akif'in eğitime yönelik yaptığı eleştirilerden biri de ders kitaplarının yetersiz oluşudur. O, çocuğun terbiyesinde işitip öğrendikleri kadar okuyarak öğrendiklerinin de katkısı olduğunu vurgular ve görüşlerini şöyle ifade eder:

"Şu var ki efradı bizim kadar a okumuş bir millet için iptidaî kitaplarımızın hal-i hazırını kâfi görmek hiç doğru olamaz. Askerimizi yeni silahlarla donatmak ne ise çocuklarımızın eline zamana göre yazılmış kitaplar vermek de ayniyle odur. Bizim yetiştiğimiz devirler geçti hem de çoktan geçti. Nasıl geçtiğini burada tasvire kalkışmayacağız. Yalnız ciğerpârelerimizin kıymetli zamanlarını da öyle geçirmek, farz-ı muhal olarak doğru bile olsa kabil olmayacağını bir kere daha hatırlara getireceğiz." [167]

Akif toplumun eğitim alanında ilerlemesi için çağın gereklerine göre hareket edilmesine dikkat çeker. Her bireyin kendi zamanının ihtiyaçları doğrultusunda yetiştirilmesinin üzerinde önemle durur. Eğitimin en önemli vasıtaları arasında saydığı mektepler ve ders kitapları da zamanın gerisinde kalmamalıdır. Batı bunu başardığı için ilerleme kaydederken İslam toplumu geri kalmıştır. Onun nazarında üstünlüğünü kabul ettirmiş bir medeniyet olan Batı, bu durumu emek ve gayret etmedeki prensiplerine borçludur. İslam dünyası bu açıdan Batı toplumunu örnek almalı ve ilerlemek için azmetmelidir.

Akif, eğitimin şehirle sınırlı kalıp köylünün cehalete terk edilmesine ve bu konuda yetişmiş aydınların ilgisiz kalışına da sitem eder. Eğitimcilerin, düşünürlerin sayıca artmalarının ilerleme için yeterli olmadığını, toplumun tamamının bilinçlendirilmesi için gayret edilmesi gerektiğini ifade eder. Bu konuyla ilgili düşüncelerini *"Köy Hocası"* başlıklı yazısında düşüncelerini dile getirir. Akif, makalesinin giriş kısmında Avrupa'da tanıştığı müsteşriklerden yalnızca bir tanesini

[166]Ersoy, "Hasbihâl", **Sırât-ı Müstakîm Dergisi**, c. 5, sy. 108, (29 Eylül 1910), s. 61.
[167]Ersoy, "Yeni Bir Mektep Kitabı", **Sırât-ı Müstakîm Dergisi,** c. 5, sy. 111, (20 Ekim 1910), s. 115-116.

sevdiğinden bahseder ve onun memleketimizi dolaşıp gezindiği esnada edindiği izlenimlere katıldığını ifade ederek bu izlenimleri şöyle nakleder:

"Memleketinizdeki muharrirler bilfarz üç iken üçyüze, kâriler yüz iken bir kaç bine çıkmakla her şey olmuş bitmiş sayılamaz.

Mütefekkir geçinenlerinizi, ulemâdan, üdebâdan, adlolunanlarınızı görüyorum. Bunların bir kısmı oldukça çalışıyor ve muhitin nisbetle hayli yükseliyor. Ancak ekalliyetin bu te'alisi ekseriyete hiç bir faide temin etmiyor. Çünki içinizde halk ile meşgul olan, o zavallı kitlenin ne halde bulunduğunu düşünen kimseye rast gelmedim.

Sizler "avam" dediğiniz halk tabakasının idrakini yükseltmedikçe, köylülerinizi bugünkü hallerinde bıraktıkça, farz-ı muhal olarak dünyanın en büyük adamlarını yetiştirseniz yine boştur yine boş!"

Akif, yazısının devamında bu görüşlere katıldığını belirterek yaşadığı dönemde köylünün vaziyetini şöyle tasvir eder:

"Hem bugün köylüyü düşünmek mes'elesi bir hamiyetmes'elesi değil, doğrudan doğruya hayat mes'elesi, menfaat mes'elesidir. İyi bilmeliyiz ki: asırlardan beri muttasıl sağmak istediğimiz o zavallı da artık ne can kalmıştır, ne kan. Yanına sokulursanız ayakta duracak mecali olmadığını görürsünüz. İhmal-i hâzırın biraz daha devamı bîçâreyi hâk-i helâke serecek!"[168]

Akif bu hususta kendisini sorgular ve buradan hareketle okumanın, ilmin şehirle sınırlı oluşunu ve köylerdeki halkın okumama nedenlerini Lâedrî mahlasıyla yayımladığı bir yazısındaise şöyle açıklar:

"Hakikaten biz, söz ve yazı ile geçinenler, acaba sırf para ve şöhret için çalışmıyor muyuz? Kendimizin de iyice bilemediğimiz bir sürü mesâil üzerine, bitmez tükenmez laflar ederek, elâlemin beynini karıştırmıyor muyuz, vicdanlarının safvet-i asliyelerini bozmuyor muyuz?...derim.

Anadolu ve Rumeli hiç okumuyor, desek doğru olmaz; okuyor fakat bizim asla bilmediğimiz, bilmek de istemediğimiz duygusuna, ihtiyacına uygun şeyleri okuyor;

[168]Ersoy, "Köy Hocası", **Sebîlü'r-Reşâd Dergisi**, c. 15, sy. 382, (12 Aralık 1918), s. 332-333.

bulamazsa dinliyor: Yolcular, misafirler, sûhteler, dervişler Anadolu ve Rumeli köylerimizin seyyar gazeteleridir." "Hâsılı itiraf edelim: İstanbul muharrirliği, gazeteciliği, kitapçılığı Osmanlı Türklerinin binde birine bile faide dokundurmuyor; köylünün, işçinin, esnafın mâişetine, hayatına, Ahlakına hâdim, duygusuna mûnis, terbiye-i rûhiye ve fikriyesine yararlı eser doğuramıyoruz. Âsârımız küçük, gâyetle küçük bir daire-i kariîn ile mahsûrdur; tarih, hukûk ve siyasete dair yazılarımızdan millet; milletin ekseriyet-i âzimesi habersiz kalıyor; hürriyet, müsavat, adalet milletin kulağına ma'nasız bir ses gibi geliyor; millet meşrûtiyetle teyemmüm ediyor..."[169]

Akif değerlerin içselleştirilmesi hususunda okumanın önemine dikkat çekmekte ve Türk halkının kitap, mecmua takip etmesindeki oranın düşüklüğünden yakınmaktadır. Ancak burada yazılan eserlerin halka tam manasıyla hitap etmemesi de bu durumda payı olan bir etkendir ve ona göre asıl eleştirilmesi gereken budur. Zira Akif'e göre yazarların büyük çoğunluğu yazılarında halkı aydınlatmak istemiş ancak köylerde, kasabalarda yaşayan halk hiç dikkate alınmadan eserler meydana getirilmiştir. Akif burada diğer ülkelerle Türk halkının okuma seviyesini de mukayese eder. Avrupa ülkeleri ile kıyaslanmanın zor olduğunu izah eden şair, Rus yazarlar üzerinden kendi yazarlarımızın gayretsiz oluşunu eleştirir. Çünkü Rus halkı okumayı sevmeyen bir topluluk olmasına rağmen, Rus yazarların azmi özellikle halk için, avam için üretme çabaları dünya edebiyatında tanınan eserler vermeleri ile neticelenmiştir.[170]

Akif, iyi bir eğitim için hafızanın kuvvetli olması gerektiğini de belirtir. Bu sebeple dimağların canlı tutulması gerektiğini ifade eder. O, bu konunun önemine işaret etmek maksadıyla Sebîlü'r-Reşâd Dergisinde *"Muhayyileyi İşletmek"* başlıklı bir yazı kaleme alır. Yazısında önemli ölçüde edebiyat camiasına tavsiyelerde bulunur ancak dimağı güçlü tutmanın her alanda mühim olduğuna da dikkat çeker. Akif, muhayyilenin pasif olmaması gerektiğine dair ilgili makalesinde yer alan bir bölümde şunları zikreder:

"Hayal nedir? Eşyayı safha safha bütün müfredatıyla göz önüne getirme meselesidir. Tahayyülat-ı edebiyede hafızanın pek büyük, âdeta yarı yarıya hizmeti vardır. Meselâ ağustos ayında karlı bir hava tasvir etmek için ne yapacaksınız? Tabii

[169]Ersoy, " Hasbihal",**Sırât-ı Müstakîm Dergisi,** c.5, sy. 105, (8 Eylül 1910) , s. 8.
[170]B.k.z., Ersoy, "Hasbihal", **Sırât-ı Müstakîm Dergisi,** c. 5, sy. 105, (8 Eylül 1910), s. 7- 9.

hafızanıza müracaata mecbur kalacaksınız; vaktiyle görmüş olduğunuz o âlemi yazmak için hatıratınızdan, mahfûzâtınızdan istimdâd edeceksiniz. Zaten bizim dimağımız evvelce manzûrumuz olan eşbâhın az çok devam etmek yahut ebediyyen kalmak üzere intikaş ettiği bir fotoğraf makinesidir. Dimağ daima serveti artan bir hazinedir ki biz sermayemizi oradan çekeceğiz. O halde bu hazineyi mümkün olduğu kadar zenginleştirmelidir."[171]

Mehmet Akif, millet olarak birlikte eğitim görme terbiyesinden yoksun olduğumuza da dikkat çeker. Akif'e göre toplumun zamana riayet ederek birlikte hareket etme şuuru zayıftır. Toplum ferdî olarak yaptığı işlerde iyi iken birliktelik söz konusu olunca zayıf kalmaktadır.

"Bakıyorum ayrı ayrı pek iyi adamlarız. Bizi medeniyette dünyalar kadar geride bırakan milletlerin etrafında bizdeki büyüklükler yok. Sonra bakıyorum bir yere gelince bir hey'et-i ictimâiye teşkil edemiyoruz, çünkü o terbiyeden mahrumuz. İşte bizim muhtac olduğumuz terbiye asıl bu ikinci terbiye olacak."[172]

Akif, İslam medeniyetinin tek bir düşünce yapısını ihtiva etmediğini, aksine bu medeniyetin birliktelikle oluşmuş bir yapı olduğunu hatırlatır. Bu birlikteliğin yeniden gerçekleşmesi için gençlerin bilinçlenmesi gerektiğini ifade eder. Zira Hz. Peygamber (s.a.v.) İslam medeniyetini genç beyinlerle inşa etmiştir. Ona göre İslam toplumunu içine düştüğü buhrandan gençler kurtarabilir. Bu düşüncesini eserinde nasihat ettiği Âsım'a da söyler:

"Hadi, tahsilini ikmale tez elden, hadi sen!

Çünkü milletlerin ikbali için, evladım."[173]

Milletin istiklâl ve ikbâli için gençlerin ilim tahsiline önem vermesini isteyen Akif, genç neslin Batı'daki ilmî gelişmeleri her açıdan takip etmesi gerektiğini hatta memleketteki tahsilleri bittikten sonra Avrupa'ya gidip oradaki her türlü faydalı bilgiyi

[171]Ersoy, "Edebiyat Bahisleri: Muhayyileyi İşletmek", **Sebîlü'r-Reşâd Dergisi,** c. 9, sy. 210, (12 Eylül 1912), s. 24.
[172]Ersoy, "Eski Hâtıralar", **Sırât-ı Müstakîm Dergisi,** c. 5, sy. 109, (6 Ekim 1910), s. 74.
[173]Ersoy, "Âsım", **Safahat.,** s .411.

de öğrenmelerini tavsiye eder. Ancak gençlerin öğrenmeye karşı isteksiz oluşu onu üzer ve *"Hasbihal"* başlıklı bir makalesinde gençlere sitem mahiyetinde şunları söyler:

"-Doğru söylüyorsun amma okuyacak adam nerede? Yoksa eminim ki beş on kişi çıkıp bu zata : 'Efendim, şurada bir dersane açtık, ulûm-ı riyaziye tedrisini de size bıraktık, lûtfediniz' dese ma'almemnûniye kabûl eder. Lâkin ne fâide ki yaşını başını alanlar okuyacak halde değil, gençler de okumanın lüzûmunu anlamak için galiba ihtiyarlık devrinin kudûmunu bekliyorlar."[174]

Akif'in nazarında cehalet bir hastalıktır. Ancak bundan daha büyük olan dert ise; toplumun içine düştüğü bu vaziyetin farkına varamayışıdır. Mektep ve medreselerde hakim olan anlayış, yenilikleri takip edememektedir.

"Yok, sizin şu medreseler,

Asrın icabına uymakta inad etmeseler."[175]

Asrın gerisinde kalınmasının nedeni sadece medreselerin inatçı tutumu değildir. Bilgisi, birikimi, herhangi bir altyapısı olmayan kimselerin devlet kurumlarına girerek, İslam toplumunun bilimsel yönden zayıflamasına neden olduklarını da dile getirir:

"Okumak bahsini geç… Çünkü o defter kapalı,

Bir redif zabiti mektepleri debboy yapalı."[176]

Akif'in tenkit ettiği bir diğer durum ise özgün olmayan ilmî çalışmalar yapılmasıdır. O, taklitten uzak bir bilimsellik anlayışının hakim olması gerektiğini *"Mukallidliği de Yapamıyoruz"* başlıklı yazısında şöyle vurgulamaktadır:

"Şarka, garba hâkim olduğumuz edvâr-ı şevketimizde bile lisanımız, istiklâlini te'min edebilmek şöyle dursun, bir mevcudiyet lâkin kayd-ı taklîdden âzâde bir mevcûdiyet gösterememiş. Evet, biz daima mukallid hem fena mukallid olmuşuz. O zamanlar bütün ulûm, bütün fünûn şarkta olduğu için Osmanlılar arasında yetişen

[174]Ersoy, "Eski Hâtıralar", **Sırât-ı Müstakîm Dergisi,** c. 5, sy. 109, (6 Ekim 1910), s. 73.
[175]Ersoy, "Âsım", **Safahat,** s. 357.
[176]Ersoy, "Âsım", **Safahat,** s. 350.

erbâb-ı ilim edep, Arap, Acem lisanlarını hakkıyla öğrenirler, bu lisanlarda yazılmış bütün âsârı okurlarmış.

Her kavim için kendisinden meziyetli gördüğü diğer bir kavmi taklîd etmek pek tabiîdir. Osmanlılar bu husûsta bir istisna teşkil edemeyeceği için biz de taklîde başlamışız. Lâkin garbın şi'r-i kadîmi ki garbın edebiyat-ı hakîkiye mesleğine tamamıyla muvâfıktır. Eski şairlerimizin nazar-ı iltifatını bile celbedememiş."[177]

Akif, toplumun dine bakışı ve ilim hususundaki gerileme noktasında camilere dolayısıyla din görevlilerine de ayrı bir misyon yükler. Ancak camilerdeki hutbelerin gereksiz uzunluğu gibi bazı konularda onlara da eleştiriler yapar:

"Yazıklar olsun ki elimizdeki nimetlerden, vasıtalardan istifade etmenin hiç yolunu bilemiyoruz! Daha doğrusu bilerek bilmeyerek o yolları kâmilen kapıyoruz. İbadetlerimiz hemen hemen birer bid'at şekline girmiş! Selâtin camilerinde Cuma namazı bir saate yakın sürüyor ki mahfelde tilâvet okunan Kur'an-ı Kerim ile asıl namazdan başkası için geçirilen zamanlar hederdir!

...Vâiz milletin mazisini, hâlini bilmeli; cemaati istikbalde hazırlamalı. Hele hoca efendilerimiz hiç kürsilerin semtine uğramıyorlar. Göreceksiniz: Ramazan da yine kürsiler şuradan buradan koşup gelen medrese, mektep görmemiş ümmi hocalar tarafından işgal olunacaktır."[178]

Akif, din görevlilerinin tutumunu Âsım'da da eleştirir ve şunları söyler:

"-Hani vaiz geçinen maskara şeyler var ya,

-Der ki bir tanesi peş-tahtayı yumruklayarak;

-Dinle, dünya neyin üstünde durur hey avanak!

-Yerin altında öküz var, onun altında balık;

[177]Ersoy,"Mukallidliği de Yapamıyoruz", **Sırât-ı Müstakîm Dergisi,** c. 3, sy. 56, (30 Eylül 1909), s. 55.
[178]Ersoy, "Hasbihâl, Cami'ler ve Hac Hakkında", **Sırât-ı Müstakîm Dergisi,** c. 4, sy. 95, (30 Haziran 1910), s. 291.

Onun altında da bir zorlu deniz var kayalık"[179]

Akif, vaizlerin yeni nesle hitap etmeyen konuşmalar yapmalarının faydasız olduğunu ifade eder ve bu sebeple din adamlarını sert bir üslupla tenkit eder. Ona göre böyle kimseler, din eğitimi yapmaktan öte dinin hakikatlerine zarar veren bir tutum içindedirler ve onların bu hâlleri yeni neslin İslam'dan uzak yetişmelerine zemin hazırlamaktadır. Bu sebeple Akif, gerçek bir din eğitiminde zamanın ve neslin ihtiyaçlarının dikkate alınması gerektiğine dikkat çeker. Din eğitimcileri çağın gerisinde kalmadan İslam'ın ilkelerini nesillere aktarmalıdır. Onun idealindeki gençlik olan Âsım'ın nesli hurafe ve cehaletten uzak, dava şuuru taşıyan, müspet ilim sahibi bir nesil olacaktır. Dinin, ilmin, toplumun ve zamanın en büyük beklentisi böyle bir neslin yetişmesidir.

Netice olarak Akif'in çalışmaya, plânlı ve ölçülü bir hayat üzere yaşamaya, bilgiye, araştırıp öğrenmeye büyük önem vermiş olduğu görülür. Akif, "yaşadığı dönemde toplumda gördüğü özellikle bizi biz yapan değerlerden uzaklaşma gibi aksaklıklara eserleri aracılığıyla dikkat çekmiş, toplumun geleceği ve refahı için bu sorunların aşılmasında insanlara yol göstermek gibi bir sorumluluğu üstlenmiştir."[180] İnsan için araştırmak, bilgiye ulaşmak, ahlaki bir yükümlülük, bir ödevdir. İnsanın çalışma sorumluluğu, ahlak, hukuk, adalet gibi kavramların kişi ve toplum nezdinde bir anlam kazanmasını sağlar. Bu sebeple Akif ilim, ahlak ve erdemlere dayalı bir *"çalışma medeniyeti"*kurulmasını hedefler. Ona göre kişinin sahip olması gereken çalışma erdemi ilme dayalı yeni bir medeniyet projesine yönelimi ifade eder.[181] Akif oluşturmaya çalıştığı bu medeniyeti çalışma ve gayret ruhu içinde inşa etmeyi amaçlar. O bu sebeple genç nesle azim, sebat ve kararlılıkla çalışmalarını ve ilim öğrenmelerini tavsiye eder.

4.5. Adalet

Adalet, Arapça *a-d-l* kökünden türemiş kavramdır. Adl, "doğru davranmak, eşitlemek" anlamlarına gelen bir masdardır. Adl Yüce Allah'ın isimlerinden biri olup

[179]Ersoy, "Âsım" , **Safahat**, s. 376.
[180]Hatice Fırat, "Safahat ve Aile Eğitimi",**Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi,** sy. 37, (Bahar 2015), s. 187, https://doi.org/10.17133/tba.06207 (13/01/2020).
[181]Durak, **a.g.m.,** s. 164.

onun doksan dokuz isminin sayıldığı esmâ-i hüsnâ hadisinde de yer alır.[182] Adalet kavramı ise sözlükte "davranış ve hükümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek, eşit olmak, eşit kılmak" gibi manalara gelen masdar bir isim olarak tanımlanır. Adalet Kur'an-ı Kerim ve hadislerde genellikle " düzen, denge, denklik, eşitlik, gerçeğe uygun hükmetme, doğru yolu izleme, takvâya yönelme, dürüstlük, tarafsızlık" gibi anlamlarda kullanılmıştır.[183]

Akif adaleti, faziletlerin en yücesi olarak kabul eder. İnsanı en şerefli varlık olarak yaratıp, ona yaşama imkânı sunan Yüce Allah, temelde kâinattaki bütün düzeni bir ölçü doğrultusunda adalet üzerine yaratmıştır. Bu konuda Allah, Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurur: *"Şayet Allah'ın adaleti olmasaydı arzın da arşın da düzeni bozulurdu."*[184] "Akif'in anlatımıyla Allah, her şeyi yaratan, her şeye gücü yeten, âlemde düzeni kuran ve onu devam ettiren, olup biten her şeyin kaderini tayin eden en yüce varlıktır."[185]Akif'in hayatında adalet olmazsa olmaz bir değerdir. O, gerek kişisel ahlakın, gerek sosyal ahlakın tesisinde "adalet ve eşitlik" kavramlarını temel ilke olarak benimser. Akif toplumun çöküşünü hızlandıran temel etkenin adaletin ortadan kalkması olduğunu belirtir. Ferid Vecdi'den yaptığı bir çeviride adaletin olmadığı her yerde haksızlık ve zulmün ortaya çıkacağını ve bir Müslümanın öncelikli vazifesinin adil davranmak olduğunu vurgular.[186]

Adalet bir toplumun devamı, huzur ve refahı için mutlak ihtiyaç duyulan bir erdemdir. Bu açıdan adalet erdemini kişinin kendi hayatında sergilemesi gerektiği Akif'in eserlerinde pek çok yerde işlenen bir konudur.[187] Akif, adalet duygusunu kendi hayatı boyunca öncelemiş ve ne koşulda olursa olsun adil bir insan olmaktan vazgeçmemiştir. Mithat Cemal "*hiçbir kapı altından geçerken Akif'i eğilmeye mecbur edemedi"*[188] diyerek onun haksızlık ya da zulüm karşısındaki duruşunu anlatır. Hayatını

---

[182]Bekir Topaloğlu, "Adl", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi,** c. 1, 1988, s. 387.
[183]Geniş bilgi için b.k.z., Mustafa Çağrıcı, "Adâlet", **T.D.V İslam Ansiklopedisi,** c. 1, 1988, s. 341.
[184]**Mü'minun Suresi**, 23/71.
[185]Ahmet Çapku, "Mehmet Akif Ersoy'un Şiirlerinde İlahi Adalet ve Kötülük Meselesi", **Rumeli Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, (**2017), s. 45, https://doi.org/10.29000/rumelide.336582 (08/08/2019).
[186] Ferid Vecdi, "Müslümanlıkla Medeniyet: Tekâlif-i Hayat", (Çev.) Mehmed Akif Ersoy, **Sırât-ı Müstakîm Dergisi,** c. 5, sy. 126, (2 Şubat 1911), s. 331-334.
[187]Durak, **a.g.m.,** s. 163.
[188]B.k.z. **Hece Aylık Edebiyat Dergisi Mehmed Akif Özel Sayısı,** Yıl: 12, sy. 133, Ankara: Öncü Basımevi, 2008, s. 3.

anlatırken daha önce bahsettiğimiz gibi o, çalıştığı yerde bir mesai arkadaşının haksızlığa uğraması neticesinde *Darü'l-Fünûn'*daki vazifesini bırakmıştır.[189] Bu durum onun adalet üzere bir hayat yaşamaya gösterdiği hassasiyeti izah etmektedir. Akif'in adalet kavramına bakışı ve adil bir insan olmaya verdiği kıymeti anlatması açısından şu mısralar önemlidir:

"Zulmü alkışlayamam, zalimi asla sevemem;

Gelenin keyfi için geçmişe kalkıp sövemem.

Biri ecdadıma saldırdı mı, hatta boğarım!...

-Boğamazsın ki!

-Hiç olmazsa yanımdan kovarım.

Üç buçuk soysuzun ardından zağarlık yapamam;

Hele hak namına haksızlığa ölsem tapamam.

Doğduğumdan beridir, aşığım istiklale;

Bana hiç tasmalık etmiş değil altın lale!

Yumuşak başlı isem, kim dedi uysal koyunum?

Kesilir belki, fakat çekmeye gelmez boynum!

Kanayan bir yara gördüm mü yanar ta ciğerim,

Onu dindirmek için kamçı yerim, çifte yerim!

Adam aldırmada geç git! Diyemem aldırırım.

Çiğnerim, çiğnenirim, hakkı tutar kaldırırım!

Zalimin hasmıyım amma severim mazlumu…"[190]

[189]Çantay, **a.g.e,** s. 34.
[190]Ersoy, "Âsım", **Safahat**, s. 367-368.

İstibdat ve Meşrutiyet dönemlerinde yaşamış olan Akif, her türlü zorluğa göğüs gerer, hiç kimseye boyun eğmez. Akif, toplumun nizamında eşitliğe önem verir ve köklerinden uzaklaşan İslam aydınlarına kendi değerlerine sahip çıkmaları gerektiğini sürekli hatırlatır. Akif'e göre; insanın toplumsal düzene başkaldırmasında etkin olan en büyük neden adalet değerinin zayıflamasıdır. Ona göre; haklının hakkını koruyamadığı ve haksız olanla aynı muameleye maruz kaldığı bir toplumda adalet müessesesi derinden sarsılır. Esasında böyle bir toplumda düzenden bahsetmek manasızdır. O, var olan düzen içerisinde zuhur eden adaletsiz bir yapılanmanın güçlü ve nüfuz sahibi kimseleri korurken, zayıfların hayat hakkını dahi elinden alacağı endişesini dile getirmeye gayret eder. Endişelerinde haksız olmadığını, içinde yaşadığı toplumun sorunları üzerine yaptığı analizlerde ortaya koyar. Akif, bu konudaki görüşlerini şöyle ifade eder:

"Haklı, haksız diye taksimi kim etmiş ki kabul?

Bu cihan baksana, baştan başa: âkil ve me'kûl.

Kuvvetlinin sırtını kimmiş, göreyim okşamayan?

Ne zaman altta kalırsan, o zaman derdine yan!"[191]

"Bir adam dursa da bir imamın yüzüne,

Adli emretse, bu zalim de onun hak sözüne

İnkiyâd eyleyecek yerde tutup kıysa ona,

O mücahid yazılır tâ şühedanın başına"[192]

İslam ifrat ve tefritten uzakta, aşırılığı değil itidalli olmayı ölçü kabul eden bir dindir. Orta yolu bulmak, müspet ya da menfi olsun herhangi bir durum karşısında itidal üzere karar kılmak İslam'ın bir prensibidir. Akif'e göre, itidal üzere davranabilmek için bireyin psikolojik ve sosyal manada adalet değerini özümsemiş olması önemlidir. Bu

[191]Ersoy, "Âsım", **Safahat**, s. 398.
[192]Ersoy, "Âsım", **Safahat,** s. 388-389.

sebeple insanın çocukluğundan itibaren adalet üzere bir eğitim ile terbiye edilmesi mühimdir.

Toplumsal ahengin oluşmasında, insanların iyiye ve güzele meyletmesinde adalet değeri önemli bir konuma sahiptir. Bu erdeme sahip olmak ferdi ve toplumsal ahlakın devamı için bir vazife niteliği taşır. Akif'in nazarında da şahsiyet sahibi Müslümanlar her daim hakkı gözetirler. Bu insanın kulluk vazifesinin bir gereğidir.

Akif, Safahat'ta Yüce Allah'ın adil oluşunun tecellisi olan Hak isminin önemine dikkat çeker. Asr Suresi'nden hareketle insan için dört şeyin elzem olduğuna işaret eder. Bunlar hakiki bir iman, iyilik üzere olmak, hakkı gözetmek ve her işte sebat etmeyi bilmektir. İnsan bu dört meziyetin büyüklüğünü ve kendisi için önemini idrak ettiği takdirde mutluluğa erişebilir. İslam, ahlaki açıdan insana iyilikte bulunmayı, zorluklar karşısında sabırlı olmayı emreder ancak sabrı ve sebatı öğütlediği fertlerden zulme rıza göstermelerini istemez. Çünkü İslam şuurlu bireyler yetiştirmeyi amaç edinir.

Mehmet Akif, adalet değerinin bireye kazandırılması noktasında Hz. Peygamber'in (s.a.v.); *"Kim bir kötülük görürse, onu eliyle düzeltsin. Şayet eliyle değiştirmeye gücü yetmezse, diliyle değiştirsin. Diliyle düzeltmeye de gücü yetmezse kalbiyle düzeltme cihetine gitsin ki bu imanın en zayıf derecesidir."*[193] hadisindeki anlayışa işaret eder ve bir yerde zulüm varsa düzeltilmesi için uğraş verilmesi gerektiğini belirtir.

Akif, zulme uğrayan Müslümanların uğradıkları haksızlık karşısında bir kurtarıcı beklememeleri gerektiğini söyler. Müslümanlar daima hafızalarını canlı tutmalı ve içine düştükleri zor durumun farkına varıp bir şeyler yapmanın mücadelesini vermelidirler. O, bu bilincin bireylere özenle yerleştirilmesi gerektiğini vurgular. Toplumun özellikle kadınların haklarına riayet konusunda da bilinçlendirilmesi gerektiğine işaret eder. Çünkü onun adalete bakışında "kadın" özel bir yer tutar. "Sarhoş, işsiz, eğitimsiz kocaların baskısı ve şiddeti altında yıldırılan, sindirilen, âdeta toplumsal hayattan silinen kadınlar, Akif'in şiirlerinde sağduyunun, vicdanın sesi olarak

[193]Muhyiddin Yahya b. Şeref en-Nevevî, **Riyazü's–Salihîn,** (Trc. Ve Şrh.) M.Yaşar Kandemir, İsmail Lütfi Çakan ve Raşit Küçük, İstanbul: Erkam Yay., 1997, c. 2, Hadis No: 186, s. 71.

ortaya çıkarlar. Akif bu sorunun çözümünde eğitimi öne çıkarır. Kadının sosyal hayattaki konumunun yeniden tanziminde eğitim ilk adımı oluşturur."[194]

İstibdat döneminde yaşamış bir şahsiyet olan Akif, adalet değerinin insan için önemi üzerinde önemle durur ve bu dönemin özellikle kadınları mağdur edişine dikkat çeker. Yöneticileri memleketteki durumu görmedikleri için eleştirir ve toplumdaki güven ortamının bozulduğunu anlatmak için "İstibdâd" isimli şiirini yayımlar. Akif bu şiirde istibdat dönemindeki sıkıntıları bir kadının gözünden anlatmaya çalışır. Bir oğlunu savaşta kaybetmiş diğer bir oğlu ise istibdat yönetimi tarafından Yemen'e sürgün edilmiş bir kadının kocasının tutuklanışına şahit oluşunu resmettiği şiirinde baskı rejimlerinin İslam milletlerinde yol açtığı sosyal sıkıntılara dikkat çeker.[195]

"Yıkıldın, gittin amma ey mülevves devr-i istibdâd,

Bıraktın milletin kalbinde çıkmaz bir mülevves yâd!

Diyor ecdâdımızın makberinden: "Ey sefîl ahfâd,

Niçin binlerce ma'sum öldürürken her gelen cellâd,

Hurûş etmezdi, mezbûhâne olsun, kimsede feryâd?

Otuz milyon ahâli, üç şkînin böyle mahkûmu,

Olup çeksin hükümet nâmına bir bâr-ı meş'umu!

Utanmaz mıydınız bir, saysalar zalimle mazlumu?

Siz, ey insanlık isti'dâdının dünyada mahrumu,

Semâlardan da yüksek tuttunuz bir zıll-i mevhumu!"[196]

[194]Vefa Taşdelen, "Safahat'ın Felsefi Yapısı", **Hece Aylık Edebiyat Dergisi Mehmed Akif Ersoy Özel Sayısı,** s. 360.
[195]Ergün Yıldırım, **Akif'in Leylası-Bir Millet Nasıl Kurtulur?,** İstanbul:Etkileşim Yayınları, 2014, s. 104-106.
[196]Ersoy, "İstibdâd", **Safahat,** s. 82.

Adalet değeri kapsamında Akif bir işin emanet edileceği kimselerin doğru seçilmesi gerektiğine işaret eder. Bu durumun İslam'ın emaneti ehline vermek prensibinin bir gereği olduğunu hatırlatır. Bu sebeple Akif, toplumda adaletin tesis edilmesinde devleti yönetenlere ayrı bir sorumluluk yükler ve liyakat sahibi yöneticilerin adaletin tesisindeki önemine dikkat çeker.

Adil olmak sözlükte; " adaletle iş gören, adaletten, doğruluktan ayrılmayan, hakkı yerine getiren, adaletli"[197] olarak açıklanır. Adaletin tesis edilişinde toplumu oluşturan fertlerin adil olma erdemini kazanmış olması önemli bir mevzudur. Akif, adaletin bir toplumun temel değeri olabilmesi için orada öncelikle adil bir yöneticinin var olması gerektiğini vurgular. O, toplumu yönetenler ve yönetilenler olarak iki gruba ayırır. Yönetilenlerin refah ve huzur içinde yaşayabilmeleri için, adil yöneticiler tarafından yönetilmeleri zaruridir.

İslam ahlakında adalet kavramı bir değer olarak ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü Kur'an'ın temel maksatlarından biri sosyal düzeni oluşturmaktır. Bu düzeni inşa ederken ise adalet ilkesi ekseninde hukuk ve güven ortamı oluşturmak ana hedeftir. Akif, Kur'an'ın insanlarda oluşturmaya çalıştığı bu bilincin önemine işaret eder ve burada yönetenlere ayrı bir sorumluluk yükler. Zira Yüce Allah'ın *"Aralarında adaletle hükmet."*[198] buyurması O'nun devlet başkanlarına yüklediği vazifenin bir gereğidir.

Akif, adalet sahibi bir yöneticide olması gereken vasıfları Hz. Peygamber'in (s.a.v.) liderlik yönüne işaret ederek anlatır. Hz. Muhammed (s.a.v.) İslam devletini başta adalet olmak üzere, dinin emrettiği değerler üzerine inşa etmiştir. Esasında Akif'in nazarında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) doğumu bile insanlık için adaletin gelişinin müjdesidir. O bu sebeple şiirinde: *"Şeh bâlini adl isteyenin yurduna gerdi."*ifadesini kullanarak bütün âlemde adalet isteyenlerin Hz. Peygamber (s.a.v.) ve O'nun insanlığa getirdiği İslam sayesinde bu arzularına kavuştuklarını açıklar.[199]

Hz. Peygamber (s.a.v.) adil olma erdemine gençlik yıllarında ulaşmış, haksızlığa uğrayan bir tüccarın hakkının teslim edilmesi amacıyla yapılan *"Hılfu'l–*

[197]"Adil", **T.D.K. Türkçe Sözlük,** Ankara, 2005.
[198]**Maide Suresi,** 5/42.
[199]İmamoğlu, **a.g.e.,** s. 36.

*Fudul (Erdemliler Topluluğu)"*a dahil olmuştur. Yine Hz. Peygamber (s.a.v.), yönetici vasfıyla Medine'de yeni bir devletin temellerini atarken adil tutumundan hiç vazgeçmemiştir. Ensar ve Muhacir'i kardeş ilan ederken de Yahudiler ile Müslümanlar arasında bir antlaşma yaparken de adalet ve eşitlik üzerine hareket etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.), İslam'ın ilk hicretini de adil bir hükümdar olmasından ötürü Habeş Necaşi'sinin topraklarına yaptırmıştır.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) adil tutumu her işine yansımış ve yeri geldiğinde eşitlik noktasında kendi evlatlarına dahi ayrım yapmayacağını ifade etmiştir. Nitekim hırsızlık yapan kişinin kızı Fatıma dahi olsa elinin kesilmesini emredeceğini söylemesi[200] onun devleti adalet değeri çerçevesinde yönettiğinin en güzel örneklerindendir. Yine Hz. Peygamber (s.a.v.) 'İslam'ın yayılması için farklı bölgelere gönderdiği görevlilere adil davranmalarını ve ne koşulda olursa olsun hak üzere karar vermelerini öğütlemiştir. O, *"iki kişi arasında adaletle hükmetmen sadakadır."*[201] buyurarak bu konuda gösterilmesi gereken özeni Müslümanlara hatırlatmıştır. Akif'in adalet anlayışında Hz. Peygamber'i (s.a.v.) örnek aldığı görülmektedir.

Akif sosyal hayatta adil bir yöneticinin varlığının halka güven vereceğini vurgular. Sosyal yapıda yönetenler ve yönetilenler arasındaki düzen bozulursa orada isyan zuhur eder ki bu da adalet değerinin o toplumda yitmeye başladığını gösterir."O, şiir ve yazılarında fertlerin ve toplumun içinde bulunduğu kötü duruma işaret ederken buna sebebiyet veren hallerin en önemlilerinden biri olarak insanlar arası problemlerin çıkmasına neden olan adaletsizlik üzerinde durmaktadır. Adaletsizlikten maksat ise, hak eden kişiye hakkını vermeme, kişiler arasında ayrım yaparak iltimas geçme ya da idarecinin idare ettiği kişilere karşı adil olmaması, onları ezmesi olarak ortaya çıkar."[202] Sosyal barışın tesisinde Akif gelir dağılımındaki dengeye de dikkat çeker ve yöneticilerin bolluk bereket içinde yaşadığı, yönetilenlerin ise; iktisadi açıdan güçlüklerle boğuştuğu bir toplumda adaletten bahsetmenin mümkün olmadığına şu mısralarla dikkat çeker:

[200]Buhari, "Enbiya" 54, Müslim, "Hudûd" 8-9.
[201]Muhyiddin Yahya b. Şeref en-Nevevî, **Riyazü's Salihîn,**(Trc. ve Şrh.) M. Yaşar Kandemir, İsmail Lütfi Çakan ve Raşit Küçük, İstanbul: Erkam Yay.,1997 c. 1, Hadis No: 123, s. 454 .
[202]İmamoğlu, **a.g.e.,** s. 36.

"Heybe sırtında, 'adalet' dilenirken millet,

Müstekrih olmanın imkânı var mı var, insâf et?"[203]

Akif, yönetilenler ve yöneticiler arasında oluşacak ekonomik farklılıklardan doğabilecek sorunlara *"Dirvas"* isimli şiirinde detaylı bir şekilde değinir. Bu manzumesinde o, toplum içindeki bir zümrenin zenginleşmeye başlamasının orada adaletten şaşıldığının bir göstergesi olduğunu ifade eder. Manzumeye göre Dirvas, hitabet konusundaki kabiliyeti ile meşhur olmuş bir çocuktur. Kimsenin yapmaya cesaret edemediği şeyi o yapar ve devrin halifesi Hişam'ın huzuruna çıkıp adil olması yönünde onunla konuşur. Şiirin bir bölümünde Akif Dirvas' ın ağzından şunları söyler:

"Görmekteyiz ey Emir-i âdil,

-İnkârı bunun değil ya kâbil-

Yok sendeki ihtişama pâyân;

Bizlerse ala alay sefilân,

Bir yandan demek ki fazla var çok;

Hayfâ ki öbür tarafta hiç yok.

Öyleyse biraz tevazün ister.

Evvel beni dinle sonra hak ver:

Nerden buldun bu ihtişâmı

Halkın mı, senin mi, Hâlık'ın mı?

Allah'ın ise eğer bu servet.

Bizler de onun kuluyken, elbet

Bir pay talebinde hakkımız var…

İnsâf olamaz bu hakkı inkâr.

[203]Ersoy, "Âsım", **Safahat,** s. 367.

Halkınsa şu bî nihayet emvâl;

Ver, etme hukuk-i gayrı pâmâl.

Yok; böyle de olmayıp da kendi

Mâlin ise –çünkü fazla- şimdi,

Bî vâyelere tasadduk eyle…

Dördüncüsü varsa haydi söyle!"

Dirvas'ın kıtlık içinde sefil bir hayat süren halkın duygularını dile getirmesinin ardından Akif sözü hükümdar olan Hişam'a verir:

"Mebhût ederek bu söz Hişam'ı,

Huzzâra demiş: 'Görün kelâmı!

Yok ben de cevâb-ı redde kudret…

Hayret, bu civan – dehâya hayret!

Îcab ediyor ki şimdi insâf:

Mes'ûlü hemen olunsun is'âf."[204]

Akif, bu şiirle adaletin inkişaf etmediği bir ortamda çocukların dahi dile gelip hakkını araması gerektiğinin mesajını verir. Şiirde halifenin tutumu önemlidir. Çünkü halife bir çocuğu dinleyip karar vermiştir. Akif, benzer bir tutumun bütün idarecilerde olması gerektiğini vurgular. Mühim olan devlet başkanının çocuk ya da yetişkin farkı gözetmeksizin tebaasındaki herkesin derdine çare bulmaya çalışmasıdır.

Akif'e göre adil bir iktidarı sahibi, yönetimi altındakilerin huzur ve emniyetini tesis ederken din ve değerler üzere hareket etmelidir. Her işinde Allah'ın emirlerini dikkate almalı ve hak sahiplerine hakkını teslim etmelidir. İktidarı sırasında adaletten asla ödün vermemeli kin ve öfke halinde bile adil olmayı düstûr edinmelidir. Nitekim bu hususta Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah şöyle buyurur:

[204]Ersoy, "Dirvas", **Safahat** , s. 109-110.

"Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutun, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun; bu, takvaya daha uygundur. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan haberdardır."[205]

Yüce Allah, bu ayette yönetenler ve yönetilenler için İslam'ın ahlaki olarak fert, toplum ve hukuksal açıdan birtakım amaçlarını özetler. Ayet, sosyal hayatın en önemli denge unsuru olarak adalet değerine vurgu yapar. Bu nedenledir ki Allah, mü'min kullarından adil olmalarını, adalet üzere şahitlik etmelerini ve bir topluluğa duydukları öfke dolayısıyla adaletten ayrılmamalarını emreder. Ayetin devamında Allah, kullarının takvâ sahibi olabilmeleri için adalet faziletine sahip olmalarını öğütler.

Akif, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) örnek şahsiyetinin ardından yöneticinin sahip olması gereken adalet vasıfları hususunda Hz. Ömer'e ayrı bir yer verir. Zira İslam tarihi içinde Hz. Ömer adaletin sembolleşen ismi olarak yer edinmiştir. Akif, adalet konusunda Hz. Ömer'den aldığı ilhamla *"Kocakarı ile Ömer"* şiirini kaleme alır. Bu şiirde tasvir ettiği olay çerçevesinde bir toplumu yönetecek olan başkanın ne gibi vasıflara sahip olması gerektiğini anlatmaya çalışır.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) amcası Hz. Abbas'ın ağzından kaleme aldığı şiirde Hz. Ömer'in hilafet makamında olduğu dönemde bir gece yarısı tebaası arasında gezintiye çıkışı anlatılır. Hz. Abbas gece yarısı Hz. Ömer ile karşılaşır ve halifenin teklifi üzerine gece yarısı ona eşlik eder. Hz. Abbas gece yarısı şehri saran sükûneti Hz. Ömer'in hilafet makamındaki adaletine bağlar. Çünkü sokaklarda onun hilafetine dayalı bir huzur vardır ve insanlar evlerinde huzur içinde uyumaktadırlar. Gece yarısı bütün mahalleleri birlikte dolaşmaya devam ederler. Nihayetinde Medine'nin dışına doğru geldikleri sırada içerisinden sesler duyulan bir çadır halifenin dikkatini çeker. Hz. Ömer bu çadırdan içeri girdiğinde kimsesiz ihtiyar bir kadın ve onun torunlarını görür. Şiir bu yaşlı ve kimsesiz kadının aç olan torunlarını taş kaynatarak oyalaması ve Hz. Ömer ile bu esnada yaşadığı diyalog ile devam eder. Kocakarı Hz. Ömer'in halife olduğundan habersiz ona beddualar eder ve bu işe ehil değilse neden halife olduğunu sorgular. Hz. Ömer bu olay sonrası derin bir kedere kapılır ve gidip sırtladığı bir çuval unu kadına

[205] **Maide Suresi**, 5/8.

getirir. Akif şiirinin bu bölümünde Hz. Ömer'in kendisini sorgulayışını anlatır. Onun burada maksadı Hz. Ömer in şahsında bir devlet başkanının nasıl olması gerektiğidir.

"Akif, *'Kocakarı ile Ömer'*de zamanın idarecilerine milletin istediği adaletin ölçüsünü göstermeye çalışır:

Kadın ne söyledi, Abbas, işitmedin mi demin?

Yarın, huzur-i İlâhi'de, kimseler, Ömer'in

Şerik-i haybeti olmaz, bugunlük olsa bile;

Evet, hilâfeti yüklenmeyeydi vaktiyle.

Kenâr-ı Dicle'de bir kurt aşırsa bir koyunu,

Gelir de adl-i İlâhi sorar Ömer'den onu!

Bir ihtiyar karı bî-kes kalır, Ömer'de mes'ul!

Yetîmi, girye-i hüsrân alır, Ömer mes'ul!

Bir âşiyan-ı sefalet bakılmayıp göçse:

Ömer kalır yine altında, hiç değilse kimse!

Zemîne gadr ile bir damla kan dökünce biri:

O damla bir koca girdâb olur boğar Ömer'i!

Ömer duyulmada her kalbin inkısârından,

Ömer halife iken başka kim çıkar mes'ul?

Ömer ne yapsın, İlâhi, beşer zalum ü cehûl!

Ömer'den isteniyor beklenen Muhammed'den...

Ömer! Ömer! Nasıl aldın bu bârı sırtına sen?"[206]

[206]Düzdağ, **Mehmed Akif Esoy,** s. 29.

Akif, işinin ehli olması gereken bir yöneticide bulunması gereken vasıfları adaletiyle örnek olmuş Hz. Ömer üzerinden tanımlar. Öyle ki Hz. Ömer, Dicle Nehri kıyısında kaybolan bir koyunun dahi hesabını vereceği bilinci ile işini yapmaya gayret eden bir yöneticidir. Onun bu tavrı bütün devlet yöneticilerine örnek olmalıdır.

Akif'in adaletli bir yöneticide olması gerektiğini belirttiği hususlardan biri de yöneten kişinin devleti yönetirken emaneti ehline vermeye özen gösteren bir karakterde olması gerektiğidir. O, yaşadığı dönemin siyasi hayatı ile de daima iç içe olduğu için, devrin hükümetini zaman zaman tenkit eder. Bu tenkitlerin başında özellikle işin emanet edildiği kimsenin o işe vâkıf olmaması, işinin ehli bir kişi olmaması gelir. Öyle ki Akif, kendi döneminde zengin kimselerin Hac ibadetlerini gerçekleştirmek maksadıyla yerlerine fakirleri göndermelerine dahi dikkat çekmiş, bu hususta hükümetin tedbir alarak sadece "salih, saf kimsedir" diye hac ibadetini ifâ etmek için gönderilmesini uygun bulmadığını dile getirmiştir. Bu konuda bile itina ile davranmış bu ibadetin sonrasında insanların irşadında görev alacak kimselerin değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.[207] Zira hac ibadeti bile ehil olanın sorumluluğunda gerçekleşirse topluma fayda sağlar.

Akif'e göre devlet başkanı devlet idaresinde keyfiyete dayalı bir tutum içerisinde olmamalıdır. Kararlarını alırken istişareye önem vermelidir. Nitekim Yüce Allah bu konuda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şahsında mü'minlere danışarak iş yapmalarını emretmiştir.[208] Bu sebeple devlet başkanı da buna riayet etmeli ve tebaasına danışarak iş görmelidir. Akif, makalelerinde ve şiirlerinde devletin yönetim biçimi üzerine fazla fikir beyan etmez ancak tek bir kişinin karar aldığı, monarşiye dayalı yönetim biçimini de eleştirir:

"Bir şahsa esir olmayı bir koskoca millet,

Mekrinle mi ya Rab, sanıyor kendini devlet?"[209]

Kur'an–ı Kerim devlet yönetiminde bir şûra (danışma) meclisinin olmasını, iktidara sahip olan yöneticinin adalet sahibi olmasını, yöneticinin devletin kademelerine

[207]Ersoy, "Hasbihâl, Cami'ler ve Hac Hakkında", **Sırât-ı Müstakîm Dergisi**, c. 4, sy. 95, (30 Haziran 1910), s. 290-291.
[208]**Âl-i İmran Suresi,** 3/159.
[209]Ersoy, **Safahat,** s. 26.

yerleştirdiği görevliler hususunda emaneti ehline vermesi gerektiğini bildirir. Mü'minler bu vasıfları taşıyan Müslüman bir yöneticiye itaat etmekle yükümlü olur.[210]

Akif'e göre bir devlet başkanı kazandığı zaferizulüm ile elde etmiş ise, bu zafer değildir. Zira "adalet mülkün temelidir" düsturuna sahip bir toplumun zulüm ile iş yapması ve bunu da zafer ilan etmesi kabul edilir bir durum değildir. O bu konuda şunları söyler:

"Zafer yâb-olduğun kimdir? Düşün bir kerre millet mi?

Adalet isteyen bir kav mi vurmak galibiyyet mi?"[211]

Akif'e göre yönetici de olması gereken özelliklerden bir diğeri de kavmiyetçilikten uzak bir yönetim anlayışına sahip olması gerektiğidir. Adalet sahibi bir hükümdar, halkının ırkına bakmadan onları yönetmelidir. Burada Akif' in kavmiyetten kastı milliyetçilik değildir.

"Hani, milliyetin İslam idi… Kavmiyyet ne?

Sarılıp sımsıkı dursaydın a milliyetine!

'Arnavutluk' ne demek? Var mı şeriatte yeri?

Küfr olur, başka değil, kavmini sürmek ileri!"

Akif'e göre bir milletin sahip olduğu faziletleri bilip milli değerlerini koruması haktır. Onun ırkçılık yapmaktan kastı milli olmak değil, kavmiyetçilik üzerinden söylemde bulunmaktır. Kavmiyetçilik ırkçılıktır ve İslam'da yeri yoktur. Bu sebeple devleti yönetenler idareleri altında olanların ırklarına bakarak değil, yaptıklarına bakarak hüküm vermelidirler. Zira Hz. Peygamber (s.a.v.), Veda Hutbesi'nde Arap'ın Arap olmayana üstünlüğünün olmadığını mü'minlere bildirmiştir. Devlet başkanı iktidarı sırasında bu kaideye göre hareket etmelidir.

[210]B.k.z., Mehmed Said Hatipoğlu, **Hilafetin Kureyşliliği İslam'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik,** 1.Bas., Ankara: Kitabiyât Yay., 2005, s. 37-38.
[211]Ersoy, **a.g.e.,** s. 79.

"Adalet, tepeden tırnağa toplumun her kademesine egemen olduğunda sağlıklı bir toplum yapısından söz edilebilir. Akif özellikle yöneticilerin adalet ve adaletsizliği üzerinde durur. Buna göre toplumsal yapının düzeni, öncelikle lider konumundaki yönetici, aydın ve din adamlarının adaletli, erdemli ve örnek davranışlarıyla tesis edilecek, işlerlik kazanacaktır."[212] Adalet ahlaki nitelikte bir değerdir. Ahlak ise toplumsal düzenin yegâne temeli ve dayanağıdır. Bir ahlaki değer olan adalete dayanmayan hukuk sisteminin egemen olduğu toplumlarda ne bireysel yaşam ne de onun uzantısı olan toplumsal yaşam insani bir kimliğe dönüştürülebilir.[213]

Bir değer olarak adalet, İslam düşüncesinde bireysel veya toplumsal davranışın niteliği olarak değerlendirilir. Bu durum bireyin hem Yaratıcı ile olan ilişkisinde hem de diğer insanlarla olan ilişkilerinde adaletin bir kriter olarak alınması anlamına gelir.[214] Adalet kavramı insanın hem kendi varlığını devam ettirmesi hem de varlığını imkânlar dahilinde en ideal hale getirebilmesi için önemlidir. Bu kavramın bir değer olarak içselleştirilmesinde ise eğitime ayrı bir görev düşmektedir.[215]

Günümüz din eğitimi faaliyetleri çerçevesinde bireye kazandırılması hedeflenen temel ilkelerden biri adalet değeri olmalıdır. Zira toplumdaki düzenin sağlanması ve korunması açısından o toplumda adaletin sürekli olması önemlidir. Bu sebeple bireylere bu değer, İslam'ın adalete verdiği önemden hareketle iyi anlatılmalıdır. Bu amaçla din, birey ve toplum arasındaki ilişkide adalet değerinin önemine işaret edilebilir. İslam dininin temel inanç, ibadet ve ahlaki esasları bireysel, sosyal ve iktisadi hayatla ilişkilendirilerek ele alınabilir. İslam'ın sosyal adaletle ilgili koymuş olduğu ilkeler derslerde açıklanılarak anlatılabilir. İslam ahlakının öngördüğü insan modelinde adalet erdemine sahip olmanın önemi iyi bir insanda bulunması gereken hasletlerle ilişkilendirilerek verilebilir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) örnek kişiliğinden hareketle O'nun hayatında bu değerin önemi üzerinde durulabilir ve özellikle bir yönetici olarak Hz. Peygamber'in devlet yönetiminde adalete yaklaşımı

[212]Taşdelen, **a.g.m.,** s. 359.
[213]Şahban Yıldırımer, "İslam Hukuku ve İktisat Felsefesinde Değer Yargısı Olarak Adalet", **İslam Ekonomisi ve Finans Dergisi,** c. 3, sy. 1, (2017), s. 76.
[214]Hacı Yunus Apaydın, "Adalet Nedir? Mahiyet ve Keyfiyet", **Bilimname Dergisi,** c. 2018, sy. 35, (Ocak 2018), s. 465, https://doi.org/10.28949/bilimname.412369 (13/02/2020).
[215]Ceyhun Akın Cengiz, "İnsanın Kendisini Geçekleştirmesinde Adalet Kavramı",**Felsefe ve Sosyal Blimler Dergisi**, c. 13, sy. 26, (2018), s. 407 .

verilebilir. Bu sayede ayet ve hadisler ışığında bireylerin hayatına anlam kazandıran en önemli unsurlardan birinin adalet değeri olduğunu fark etmeleri sağlanabilir.

Görüldüğü üzere davranışların ahlaki boyutu açısından adalet değeri önemlidir. Sosyal hayattaki eşitsizlikler, gelir dağılımındaki dengesizlik ve benzeri iktisadi problemler İslam'ın yardımlaşmaya verdiği değer çerçevesinde adalet değeri üzerinden ele alınmalıdır. Akif'in eserlerinde geniş bir yere sahip olan adalet değerinin, bu erdemin kazandırılmaya çalışıldığı hedef kitle tarafından daha iyi anlaşılıp kavranabilmesi için onun hayatı ve fikirleri ile de ilişkilendirilerek işlenmesi, özellikle *"Kocakarı ile Ömer"* ve *"Dirvas"* gibi toplumu yönetenler ve yönetilenler arasında adalet değerinin detaylı bir şekilde işlendiği manzumelerine din eğitiminde yer verilmesi faydalı olacaktır.

4.6. Dürüstlük / Doğruluk

İnsanın sahip olması gereken ahlaki erdemlerden bir olan dürüstlük sözlükte "doğruluk, özü sözü bir olma"[216] gibi anlamlara gelir. Dürüstlük, "güvenilirlik, içtenlik, kibarlık, tutarlılık, affedicilik ve adalet gibi kavramları da kapsamaktadır."[217]

"İslam ahlakının temel değerlerinden bir olan doğruluk; insanın içi ile dışının, özü ile sözünün bir olması, söyledikleriyle yaptıklarının (söz-fiil) birbirine uyması demektir. İnsanın söyledikleriyle yaptıklarının birbirine uymaması, niyeti başka olduğu halde dıştan başka şekilde söylemesi ve davranması ise doğruluğun zıddı olan yalancılıktır. Yalan ise İslam dininde yasaklanmıştır."[218]

Kur'an-ı Kerim'de: *"Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve sözü doğru söyleyin"*[219] buyrulmaktadır. Hz. Muhammed de (s.a.v.) bir hadisinde; *"Sıdk insanı iyiliğe iyilik de cennete götürür. Kişi, doğru söylemeye devam ettikçe sonunda sıddiklerden olur. Yalan kişiyi fücura (kötülüğe), fücur da cehenneme götürür. Kişi*

---

[216]B.k.z."Dürüstlük", **T.D.K. Güncel Türkçe Sözlük,** www.sozluk.gov.tr (16/05/2019).
[217]Abdullah Yalnız, Yusuf Yıkmaz, "Değerler Eğitimi Kavramı Olarak Dürüstlük ve Dürüstlük Ölçeği Türkçe Formu; Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c.18, sy. 34, (2018), s. 653, https://doi.org/10.14395/hititilahiyat.468989 (18/06/2019).
[218]Medet Coşkun, "'Emrolunduğun Gibi Dosdoğru Ol' Doğruluk-Dürüstlük", https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay/.php?ID=12976 (28/09/2019).
[219]**Ahzab Suresi**, 33/70.

yalan söylemeye devam ettikçe sonunda Allah katında yalancılardan kabul edilir."[220] buyurmuştur. Mehmet Akif, İslam dininin kişinin yalandan uzak durmasını ve aleyhine de olsa doğruyu söylemesini tavsiye etmesine büyük önem verir. Onun bu düşüncesinde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) *"Acı da olsa, aleyhinize de olsa hakikat olanı, doğruyu söyleyin, yalan söylemeyin."*hadisinin tesiri büyüktür. Bu sebeple Akif'in erdem sahibi bir insanda aradığı ilk şart dürüstlüktür. Akif'in doğruluk ve doğru sözlü olmaya verdiği önemi izah etmesi açısından bir arkadaşı ile yaşamış olduğu şu hadiseyi nakletmek yerinde olacaktır.

Mehmet Akif, Beylerbeyi'nde oturduğu dönemde Vaniköy'de oturan ve devrinin meşhurlarından olan Rasathane'nin kurucusu Fatin Hoca ile görüşmek üzere sözleşir. Daha doğrusu Fatin Hoca, kendisini bir öğle yemeğine davet eder. Davetin olduğu gün İstanbul'da şiddetli bir yağmur ve fırtına başlar. Fatin Hoca Akif'in yağmur nedeniyle gelmeyeceğini düşünür, Akif'in öğle vakti gelen vapurdan inmediğini görünce evinden ayrılır ve bir dostuna gider.

Biraz zaman geçtikten sonra Mehmet Akif, yağmurdan sırılsıklam olmuş vaziyette gelir ve Fatih Hoca'nın kapısını çalar. Fatin Hoca'nın evde olmadığını öğrenince yapılan bütün ısrarlara rağmen yürüyerek yağmurlu havada tekrar yola koyulur. Akif'in gelip de kendisini bulamadığını öğrenen Fatin Hoca ertesi gün özür dileyip gönlünü almak istese de Akif onu dinlemez ve şöyle söyler:

"Hoca, Hoca! Bir söz ya ölüm yahut ona yakın bir felâketle yerine getirilmezse ancak o zaman mazur görülebilir."

Akif, bu olaydan sonra çok sevdiği dostuna 6 ay kadar kırgın kalmıştır.[221]Akif benzer bir hadiseyi Hâfız Âsım Efendi ve Ferid Bey ile de yaşamıştır. Hâfız Âsım Efendi yağmurlu bir havada üçünün Kadıköy'e gideceklerini ancak buluşma vaktinde kendisinin çok zor şartlarda oraya ulaşmış olmasına rağmen, Mehmed Akif'in tam sözleştikleri yerde hazır beklediğini anlatır. Ancak Ferid Bey'in gelmeyişi Akif'i çok

[220]Buhari, "Edep" 69, Müslim, "Birr", 103/105.
[221]Düzdağ, **Mehmed Akif Hakkında Araştırmalar**, s. 59 , Eşref Edip'ten naklen, **Mehmed Akif,** 1938, s. 203.

üzmüş ve Hâfız Efendi'nin yağmurdan dolayı Ferid Bey'i savunmuş olmasına tepki göstererek:

"Ölümden, yahut ona yakın bir şeyden insanı başka hangi şey yolundan alıkoyabilir?" diyerek bu konudaki hassasiyetini dile getirmiştir.[222] "Akif'in vefalı, verdiği sözü yerine getirir, söz verdiği saatte yerinde bulunmayı alışkanlık hâline getirmiş bir insan olması bu prensiplere sâdık olmayan yakınları için çabuk gücenen, kırıcı, hatta sert mizaçlı bir insan intibâı vermiştir." [223]

Eşref Edip, Mehmet Akif'i anlatırken: *"hiç kimse onun bütün müddet-i ömründe bir kere olsun yalan söylediğini görmemiştir. Yalan söyleyenlere de çok kızardı. Her söze karışmaz, her hususta fikrini izhar etmezdi. Fakat söylediği her söz mutlaka doğru idi"* demektedir.[224] Mehmet Akif, hayatında verdiğ bütün sözlere sadık kalmaya çalışmıştır. Baytar Mektebi'nde birlikte okuduğu arkadaşı Hasan Tahsin Bey ile yapmış olduğu akde sadakati bunun en iyi örneklerinden biridir. Akif ve Hasan Tahsin Bey kim önce vefat ederse hayatta kalanın, daha önce ölenin ailesine bakacağına dair birbirlerine söz verirler. Hasan Bey, Edirne Baytar Müfettişi bulunduğu sırada vefat edince, Akif daima olduğu gibi sözünde durur ve merhumun üç çocuğunun bakımını üzerine alır.[225]

Akif, kendisi için gayret ettiği dürüst yaşama çabasını, karşısındaki içinde istemiş ve bu hususta gerekirse dost bildiği en yakınlarını dahi ikazdan kaçınmamıştır. Kendisinin doğruluğunun sorgulanmasını da hoş karşılamayan Akif'in bir konuşmasını "doğru mu?" diye sorgulayan bir zatı, bir daha bunu tekrar etmemesi için sert bir dille uyardığı arkadaşları tarafından anlatılmıştır.

Akif'in yeri geldiği zaman hiddetlenen tarafı ile ilgili olarak arkadaşı Ferid Kam; Akif'in canı sıkıldığı zaman çok dürüst olduğunu ve bu dürüstlüğünden ötürü de

[222]Düzdağ, **a.g.e.,** s. 61.
[223]Orhan Okyay, "Mehmed Akif'in Karakteri ve Sanatı", **Hece Aylık Edebiyat Dergisi Mehmed Akif Ersoy Özel Sayısı,** s. 8.
[224]İmamoğlu, **a.g.e.,** s. 30.
[225]Düzdağ, **Mehmed Akif Ersoy,** s. 53.

can sıkacak sözler söylediğini belirtir. Bu sebeple Ferid Kam, Akif'in "Âsım"da anlattığı "Köse İmam"ın biraz da kendisi olduğu kanaatindedir. [226]

Akif Safahat'ın da Köse İmam'ın ağzından Hocazade'ye kırılacak bile olsa dosdoğru ve ince bir eleştiri yapar.

"Şu babamdan nerem eksik, hadi, göster bakayım?

Ama hiddetleneceksen ne suyum var, ne sayım?

Yok, eğer mum gibi dosdoğru cevâb istersen:

Babanın kestiği tırnak bile olamazsın sen.

Ne nezaketli beyan; Hey gidi mum, tıpkı odun!"

Yukarıdaki dizelerde Akif'in ifade ettiği gibi, hakikat her şeyin üzerinde olmalı ve bir söz karşısındakini incitecek korkusu ile yalana mahal verilmemelidir. Akif'e göre insanların birbirlerine verdikleri sözleri tutup yerine getirmesi toplumun birlik ve beraberliğini sağlayan bir harç vesilesi görmektedir.[227]

Mehmet Akif'in doğruluk anlayışında önemli olan hususlardan biri de kişinin eylemlerini söyledikleri ile uyumlu olarak gerçekleştirmesidir. Yani yalandan uzak durma gayreti içerisinde olan insan, hakikatle hayal arasındaki ince çizgiyi ayırt etmeli sözünün katılığı ya da karşısındakini incitmesinden ziyade doğru olması gerektiği üzerinde durmalıdır. Bir şiirinde bu durumu şöyle dile getirir:

"Hayır hayal ile yoktur benim alışverişim; inan ki her ne demişsem görüp söylemişim.

Şudur cihanda benim en çok beğendiğim meslek; sözüm odun gibi olsun; hakikat olsun tek"[228]

Akif kişinin yalandan uzak durup sözünü yerine getirmesi ve verdiği söze sadık kalıp onu unutmamasını ahde vefa göstermek olarak kabul eder. Çünkü bir insan,

[226]İmamoğlu, **a.g.e.,** s. 31.
[227]Kuntay, **a.g.e.**, s. 255.
[228]Ersoy, "Fatih Kürsüsünde", **Safahat,** s. 218.

verdiği sözü tutarak ya da kendisine emanet edilen bir sırrı koruyarak vadini yerine getirmiş olur ki Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de bir çok ayette, öncelikle kendi zatının vadinden dönmeyeceğine işaret eder ardından da vadinden dönmeyenleri mükafatlandıracağını, vadinden dönenleri ise derin bir azabın beklediğini bildirir. İslam, ahlaki kaidelerini doğruluk ekseninde şekillendirmiş bir dindir. Hz. Peygamber'in şahsında bütün insanlığı terbiye eden *"Emrolunduğun gibi...dosdoğru ol"*[229]ayeti bütün hayatı boyunca insana dürüstlüğü emretmektedir.

Dürüstlük Akif için eğitimle insana kazandırılması gereken değerlerin başında gelmektedir. O, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bir ticaret akdi esnasında satış işlemini gerçekleştirdiği kişinin kendisini beklemesini istemesi üzerine üç gün onu bekleyişini hatırlatır ve O'nun günlük hayatın içerisinde gerçekleşen bir konuşma sırasındaki sözünü bile ciddiyetle koruduğuna dikkat çeker. Ona göre; dünya hayatı, insanın ahirete hazırlık yapması için yaratılmıştır. İnsanların yapmış oldukları bütün iyilik ve kötülükler ahiret yurdundaki yerlerini ve mevkilerini belirleyecektir. Bu manada bakıldığında namaz, hac, oruç, zekat gibi ibadetlerin onları yapan kişiye doğrudan, dolaylı olarak da topluma katkıları bulunur. Bütün bunlara ilaveten "ahde vefa"da insanlık için faydalı olan ahlaki bir fazilet ve ibadettir.[230]

Doğruluk, ferdî ahlakın en önemli unsurlarından biridir. Sözü doğru olan bir insan güven verir ve toplumdaki güven ortamının oluşmasına katkı sağlar. Doğru sözlü olmak Müslümanlar için peygamber ahlakını taşıyan büyük bir erdeme sahip olmak demektir. Dürüstlük erdemine sahip bireyler hem dünyevî hem de uhrevî manada kazanç içindedirler. Bireyden başlayarak topluma yayılan bu haslet, o toplumun diğer toplumlar nezdinde de itibarını artırmasına katkı sağlar.[231] Nitekim bu hususta Yüce Allah: *"Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve sağlam söz söyleyin ki işinizi yoluna koysun ve günahlarınızı mağfiret buyursun!"*[232] buyurarak mü'minleri doğruluğa davet etmekte ve bu hal üzere olanlara mağfiretini müjdelemektedir. Doğruluk insanın bir

[229]**Hud Suresi,** 11/112.
[230]B.k.z., Ersoy, "Tefsir-i Şerif", **Sebîlü'r-Reşâd Dergisi**, c. 8, sy. 201, (11 Temmuz 1912), s. 343.
[231]Melih Taştan, Hasan Coşkun, "Mehmet Akif Ersoy Düşüncesinde Bireysel Ahlak İlkeleri", **Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi,** c. 3, sy. 2, (2018), s. 141.
[232]**Ahzab Suresi,** 33/70-71.

işteki niyetine, kelamına ve davranışlarına aksettirmesi gereken büyük bir erdemdir. Bu erdem din eğitimi alanında da üzerinde durulan değerler arasındadır.

Dürüstlük değeri bireylere kazandırılırken özellikle peygamberlerin görevleri arasında yer alan "sıdk" ve "emanet" kavramları ile ilişkilendirilerek ele alınabilir. Bu doğrultuda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) örnek kişiliği çerçevesinde dürüstlük erdemine sahip olmanın önemi üzerinde durulabilir. *"Ahde vefa göstermek"* ve *"emanete riayet etmek"* gibi ahlaki davranışlar çerçevesinde dürüstlüğün insan hayatındaki yerine işaret edilebilir. Yine iyi bir Müslümanda olması gereken *"sözünde durmak"* ve *"güvenilir olmak"* gibi özellikler Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatından örnekler sunularak verilebilir ve bu sayede bireyler bu erdemi kazanmaları yönünde motive edilebilir.

Akif'in insanın karakterini üzerine inşa edeceği en önemli değer olarak gördüğü dürüstlük, günümüz eğitim sisteminde de kazandırılması hedeflenen ahlaki erdemler arasındadır. Daha evvel değinilen değerler gibi dürüstlük de din eğitimi alanında verilen derslerde İslam'ın bu değere vermiş olduğu önem çerçevesinde işlenmelidir. Dürüstlük değerinin Akif'in hayatındaki yeri, onun bu erdemi hayatında öncelemesi, verdiği sözü yerine getirmeye gösterdiği özen gibi çalışmamız içerisinde yer verdiğimiz örneklerin örgün ve yaygın din eğitiminde yer almasının insanımızın dürüstlük erdemine gereken önemi vermelerinde etkili olacağını düşünmekteyiz.

4.7. Vatansever Olmak

Vatan, genel olarak sözlükte "bir kimsenin üzerinde doğup, büyüdüğü; yaşadığı, barındığı, canını verme pahasına koruyup sevdiği, bir milletin hakimiyeti altında bulunan toprak parçası, ülke, yurt."[233] şeklinde tanımlanır. Vatansever olmak ise; vatan kavramının tanımında doğrudan yer alan bir değerdir. Vatanseverlik, en sade ifade ile vatanını sevmektir.

Vatanseverlik değeri milli mücadele yıllarında yaşamış olan Mehmed Akif için ayrı öneme sahip olan bir değerdir. Vatan, onun düşünce dünyasındaki temel ülkünün adıdır. Zira İslam davasını yaşatabilmenin diğer adı vatana sahip çıkmaktır. Bu ruh onun hayatına tesir ettiği gibi eserlerini de önemli derecede etkilemiştir. Ona göre vatan

[233]B.k.z., "Vatan", **T.D.K. Güncel Türkçe Sözlük**, www.sozluk.gov.tr , (03/11/2019).

sevgisi kutsaldır ve mukaddesata saygının bir gereğidir. Akif vatan sevgisini şöyle ifade eder:

"Vatan muhabbeti, millet yolunda bezl-i hayât;

Hülâsa, âile hissiyle cümle hissiyât;

Mukaddesâtı için çırpınan yürekte olur.

İçinde leş taşıyan sineden ne hayr umulur?

Vatan felâkete düşmüş… Onun hamiyyeti cûş

Eder mi zannediyorsun? Herif: Vatan-ber-dûş!

Bulunca kendine bir yer, doyunca kör boğazı,

Kapandı, gitti, bakarsın ki nekbetin ağzı.

Fakat sen öyle değilsin: senin yanar ciğerin;

"Vatan!" deyip öleceksin semâda olsa yerin.

Nasıl tahammül eder hür olan esaretine?

Kör olsun ağlamayan, ey vatan, felâketine."[234]

Akif'in "*Vaiz Kürsüde"* şiirinde vaizin ağzından söylemiş olduğu bu cümleler, vatan sevgisinin yansımalarıdır. Onun nazarında vatan sevgisi iman gibi kıymetli bir cevherdir ve kutsaldır. Onun kutsallığının farkında olmayanlar kıymetini de bilemezler. Akif, vatan sevgisini içinde taşımayanların hâlini bir leşe benzetir ve böyle kimselerden fayda beklemenin anlamsız olduğunu söyler.

Akif'in vatanseverlik algısında ön plâna çıkan ilk mefhum hürriyettir. *"Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım. / Hangi çılgın bana zincir vuracakmış? Şaşarım!"* dizeleri onun hürriyete olan bakışını özetler niteliktedir. Onun nazarında baskı ve zulmün gölgesinde bir devletin ilk ihtiyacı hürriyete kavuşmaktır. Topçu Akif'in hürriyet algısında milletin acziyetinin rol oynadığına dikkat çeker. Gayretsizlik

[234]Ersoy, "Fatih Kürsüsünde", **Safahat,** s. 258-259.

ve sorumsuzluk neticesinde milletin esarete düşmemesi için Akif'in hürriyeti insanın iç dünyasında aradığı bir mefhum olarak değerlendirdiğini ifade eder.[235]

İstibdat döneminde yaşamış olması Akif'in hürriyet üzerine olan düşüncelerine önemli ölçüde tesir etmiştir. Ancak Akif'in istibdat sonrası özellikle II. Meşrutiyet'in ilanı ile beklediği "hürriyet"in toplumdaki cereyanı onda bir hayal kırıklığına neden olur. Çocukların hürriyeti yaşamaları için kendi hallerine bırakılıp okullarının tatil edilmesi, gazetecilerin rahatlıkla toplumu ayrıştıran fikirler öne sürmeleri, şairlerin hürriyet namına dine hakaret etmeye başlaması gibi mevzular Akif'in hürriyetten beklentileriyle örtüşmediği için onu endişelendirir.[236] O bu hususta yaşadığı hayal kırıklığını şöyle ifade eder:

"Ümidin her zaman hâ'ib; nasîbin dâima nekbet;

Hayâtın geçti hüsranlarla ey gün görmeyen millet!

Ne devletsiz başın varmış, ne mel'un tâli'in, hayret!

Müebbed bir hayât ummuş da içmiştin... Fakat seyret;

Nasıl zehr oldu birden diktiğin sahbâ-yı hürriyet!"[237]

Akif II. Meşrutiyet'in ilanından sonra toplumun hürriyet algısındaki yanlışları dile getirmeye devam eder. Bu hususta hürriyetten kasdın başıboş bırakılmış gibi davranmak değil bağımsızlık için mücadele etmek olduğunu hatırlatır. Bu mücadeleyi ise Türk milletinin değerlerine sahip çıkarak, fazilet bilinciyle kazanacağını ifade eder. O özellikle bu ruhu taşıyan Türk milletinin tarihin hiçbir döneminde bağımsızlığını yitirmemiş olmasına dikkat çeker:

"...Türklerin yirmi beş asırdan beri istiklâllerini muhafaza etmiş bir millet oldukları tarihen müsbet bir hakikattir. Halbuki Avrupa'da bile mebde-i istiklâli bu kadar eski bir zamandan başlayan bir millet yoktur. Türkler uzun zamandan beri millet itibariyle istiklâllerini muhafaza etmişlerdir. Bazen bir hanedan mûnkarız olarak yerine

[235]Topçu, **a.g.e.,** s. 80-87.
[236]B.k.z., Ersoy, "Süleymaniye Kürsüsünde", **Safahat,** s. 174-175.
[237]Ersoy, "Edebiyât: Yarası Olmayan Gocunmasın, Şiir", **Sebîlü'r-Reşâd Dergisi,** c. 9, sy. 222, (12 Aralık 1912), s. 247-248.

diğer bir hanedan kaim olmuş. Fakat millet itibariyle daima müstakil kalmış ve ancak öyle yaşayabilmiştir. Türkler için istiklâlsiz hayat müstehildir. Tarih de gösteriyor ki Türkler istiklâlsiz yaşayamamıştır."[238]

Akif'in vatanı için milli mücadele döneminde vermiş olduğu çabayı Cemil Meriç, tufana yakalanmış bahtsız bir toplumu gemisine çağırarak onların kurtuluşu için uğraşan Nuh Peygamber'in haline benzetir ve emperyalizmin Akif kadar müthiş bir düşmanı olmadığını ifade eder.[239] Akif, emperyalizme karşı vermiş olduğu bu bağımsızlık mücadelesinde öncelikle genç neslin iyi yetiştirilmesi gerektiğine dikkat çeker. Ona göre gençlerin cehalete, atalete düşmesine ve imandan yoksun bir şekilde yetişmesine neden olan şey, vatan sevgisinin yeterince verilemeyişi ile doğrudan ilgilidir. Bu sebeple o, milleti bu hususta uyanmaya davet eder:

"Ey cemaat, uyanın, el verir artık uyku!

Yok mu sizlerde vatan nâmına hiçbir duygu"[240]

Akif'in vatan sevgisinin teşekkülünde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu konudaki duruşu önemli ölçüde etkili olmuştur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.), risaleti boyunca türlü eziyet ve işkenceye maruz kalmış, doğup büyüdüğü topraklardan hicret etmiştir. Medine'de kurduğu İslam Devleti'ni daha güçlü kılabilmek amacıyla beraberindeki Müslümanlar ile büyük bir mücadele vermiştir. O'nun bu konudaki azim ve gayreti İslam komutanlarına örnek olmuş daha sonra kurulan İslam devletlerinde de bu ruhu yaşatmak adına vatan sevgisi Müslümanlar tarafından el üstünde tutulan bir değer olmuştur. Bu sebeple Akif, genç neslin bu erdem üzerine yetiştirilmesini son derece önemser. Öyle ki idealinde yaşattığı Âsım ve neslini bu konuda yüreklendiren şiirler yazar. Onun gözünde Âsım'ın nesli Peygamber ahlakı üzere bir vatan sevgisine sahiptir. Bu sevgi onlarda o kadar ileri boyuttadır ki Şark'ın ünlü komutanı Selâhaddin-i Eyyûbi'yi, Sultan Kılıç Arslan'ı dahi onlara hayran bırakacak derecededir. Akif *"Çanakkale Şehitlerine"* şiirinde bu düşüncelerini şöyle dile getirir:

---

[238]Ersoy, "Manda Meselesi, Wilson Prensipleri", **Sebîlü'r-Reşâd Dergisi,** c. 17, sy. 438, (21 Ağustos 1919), s. 185.
[239]Cemil Meriç, **Kültürden İrfana,** İstanbul: İnsan Yayınları, 1986, s. 223-246.
[240]Ersoy, "Süleymaniye Kürsüsünde", **Safahat,** s. 176.

"Âsım'ın nesli… diyordum ya …nesilmiş gerçek:

İşte çiğnetmedi nâmûsunu, çiğnetmeyecek.

.....

Sen ki, son ehl-i salibin kırarak salvetini ,

Şarkın en sevgili sultânı Salâhaddin'i,

Kılıç Arslan gibi iclâline ettin hayran…

Sen ki, İslâm' ı kuşatmış, boğuyorken hüsran,

O demir çemberi göğsünde kırıp parçaladın;

Sen ki, rûhunla berâber gezer ecrâmı adın;

Sen ki, â'sâra gömülsen taşacaksın… Heyhât,

Sana gelmez bu ufuklar, seni almaz bu cihât…

Ey şehîd oğlu şehîd, isteme benden makber,

Sana âgûşunu açmış, duruyor Peygamber."[241]

Akif, İslam dünyasının birlik ve beraberliğini yitirişi hususunda pek çok yazı kaleme almıştır. Akif'in vatan sevgisinin ne derece derin olduğunun anlaşılabilmesi açısından "Balıkesir Hutbesi" önemlidir. Eşref Edip eserinde Akif'in ağırlıklı olarak vatanperverlik ve mili birliği uyandırmak amacıyla yapmış olduğu konuşmayı şöyle nakleder:

" 'Ey Müslüman!' hitabıyla konuşmasına başlayan Akif, önce 'Cihan altüst olurken seyre baktın öyle durdun da; Bugün bir serserisin, derbedersin kendi yurdunda!" diye başlayan şiirini okumuştu.

[241]Ersoy, "Âsım", **Safahat**, s. 395-396.

Bundan sonra: Müslümanların neden geri kaldıklarını; insan gibi yaşamak isteyenlerin kuvvetli olmaya mecbur olduklarını; denizaltılar, uçaklar yapan Batılıların bunu tek tek değil, birleşerek yaptıklarını; bugün her şeyin cemaatler ve şirketler tarafından yapıldığını; bizim bir araya gelip çalışmayı beceremediğimiz için aynı şeyleri yapamadığımızı; geçmişteki kırgınlıkları unutmak ve birleşmek lazım geldiğini; eğer bunu başaramazsak, bizi idarelerine alacak olanların, bize hayvan muamelesi edeceklerini anlatmıştı."[242]

Akif'in Balıkesir Hutbesi'nin tamamı incelendiğinde onun vatan sevgisini, birlik ve beraberlik vurgusu üzerine oturtarak halka yaymaya çalıştığı görülmektedir. Müslüman toplumların vatanlarını kurtarabilmeleri için evvelâ birlik ve beraberlik duygusunun güçlü kılınması gerekmektedir. Akif, toplumda bu duyguyu güçlü kılabilmek için özellikle fırkalara bölünme, mili birlik duygusundan yoksun kavmiyetçilik gütme gibi anlayışlardan uzak durulması hususunda halkı bilinçlendirmeye gayret etmiştir.

Netice itibariyle özetleyecek olursak Akif, yaşadığı dönemin de tesiriyle "vatanseverlik" değerini eserlerinde daima ön planda tutmuştur. Onun vatan sevgisi İslam temelli bir sevgidir ve bu sebeple kutsaldır. Vatansever olmayı İslam'ın bir prensibi kabul eden Akif, bu sevginin millet olma şuuruna etkisi üzerinde durur. Burada ön plâna çıkardığı mefhum ise hürriyettir. Ona göre hürriyet insanın iç huzura kavuşmasına vesile olan ve kulluk bilincine ermesine hizmet eden bir değerdir. Bu erdeme sahip bir toplum İslam'ın insana verdiği kıymetten ötürü başkasına zarar vermez, zulmetmez. Vatanseverlik şuuruna ulaşmış bir toplum kendisini bilinçlendirip geliştirmeye odaklar ve bu sayede vatana hizmet eder. Bu, Türk milletinin uzun yıllar sahip olduğu bir hasletken son dönemde bu bilinçten uzak bir yaşam biçimi toplumu etkisi altına almıştır. Özellikle Avrupa'nın tesiri ile İslam dünyasına etki eden "tefrika" ve "kavmiyetçilik" kavramları Türk toplumunun birlik ve beraberlik ruhuna zarar vermiştir. Bu sebeple milletin İslam'ın evrensel değerleri etrafında birleşmesi gerekir. Bu ise ancak doğru bir eğitim ile mümkün olur.[243]

[242]Düzdağ, **Mehmed Akif Ersoy,** s. 88.
[243]B.k.z., Ersoy, "Hutbe ve Mevâiz: İkinci Mev'iza", **Sebîlü'r-Reşâd Dergisi,** c. 9, sy. 231, (13 Şubat 1913), s. 391.

"Vatanseverlik" günümüz eğitim sistemi içerisinde de üzerinde önemle durulması gereken bir değerdir. İslam'ın vatan sevgisine verdiği kıymetin din eğitimi faaliyetleri içerisinde doğru bir şekilde anlatılması önemlidir. Bu değerin bireyin ve toplumun hayatındaki yerinin anlaşılıp kavranmasında İslam'ın vatan sevgisine verdiği önem özenle anlatılmalıdır. Özellikle örgün din eğitimi kapsamında vatanseverlik değeri ayet ve hadisler doğrultusunda işlenebilir ve temel bir erdem olan vatan sevgisinin önemi üzerinde durulabilir. Türk-İslam kültürü içerisinde vatan sevgisinin önemini anlatan tarihi olay ve kişilerle ilişki kurularak bu erdemin içselleştirilmesi sağlanılabilir. "Asker uğurlama" gibi kültürümüzde var olan merasimler ile "cihat, bayrak, gazilik ve şehitlik" gibi kavramlar çerçevesinde vatanseverlşik konusu işlenilebilir. Vatanımıza karşı sorumluluklarımız ve milli ve manevi değerlerimizin ifade ettiği anlam tarihi örneklerle anlatılarak bu konuda farkındalık oluşturulabilir.

Günümüzde yıpratılan değerler arasında yer alması nedeniyle vatanseverlik değerinin din eğitimi faaliyetleri içerisinde daha fazla yer bulması kanaatindeyiz. Bu erdemin işlenişinde tarihi olaylarla birlikte tarihi şahsiyetlerin hayatlarından örneklerle vatanı koruma mücadelelerine yer vermek değerin daha iyi kavranıp anlaşılmasında etkili olacaktır. Bu bağlamda Akif'in milli mücadele yıllarındaki kararlılığı ve vatanı savunmadaki rolünün bu değerle ilişkilendirilerek verilmesi faydalı olacaktır. Onun özellikle bu değer doğrultusunda üzerinde durduğu "milli birlik ve beraberlik" ile "hürriyet" değerlerine yaklaşımı, bir değer olarak "anadilin korunması" hususunda Türkçenin korunmasına gösterdiği özen ve milli mücadeleye katkısının örneklendirilerek verilmesi bu değerin özümsenip idrak edilmesi açısından önemlidir.

4.8. Birlik ve Beraberlik

Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de *"Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı sarılın."*[244]ve*"Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte onlar için büyük bir azap vardır!"*[245] buyurur. Bu emirler Müslümanlar için Allah'ın emirlerine bağlanmanın birinci öncelik olduğunu ve İslam'ın

[244]**Âl-i İmran Suresi**, 3/103.
[245]**Âl-i İmran Suresi**, 3/105.

ilkeleri etrafında birleşip beraberlik içerisinde olmaları gerektiğini ortaya koyar.[246]İslam birlik duygusunu insana bir ilke olarak sunar. Hz. Peygamber (s.a.v.), mü'minleri aynı bedenin uzuvları gibi görerek İslam'ın birlik ve beraberlik duygusuna verdiği önemi izah eder.[247]

"Milliyet en kısa ifadesiyle tarih ve toprak şuurudur."[248] Milliyetçilik ise, millet hayatını oluşturan bütün değerlerin, temellerin, millete hayat katan bütün kaynakların; vatanın, tarihin, dilin ve dinin herhangi bir yenilgiye feda ve terk edilmemesidir. [249] Akif, milliyetçiliği dinî değerlere ve tarih bilincine sahip olmak olarak görür ve bir toplumda vatan sevgisinin kuvvetli bir şekilde oluşabilmesi için orada millî birlik ve beraberlik duygusunun hâkim olması gerektiğine inanır. Ona göre bu ruhunun tam manasıyla oluşmasında bütün İslam coğrafyasının beraber hareket etmesi ve İslam'ın koymuş olduğu ölçüler etrafında birleşmesi mühimdir. Ancak İslam dünyası bu birliktelik ruhunu kaybetmiş ve paramparça olmuştur. O, İslam beldelerindeki bu dağılma felâketinin sebebini kendimizde aramamız gerektiği görüşündedir ve bu hususta düşüncelerini şöyle ifade eder:

"Ey cemaat-i Müslimin! Şu son İslam yurdunu çepeçevre kuşatan kanlı felaketler yok mu? İşte onlar bizim kendi yüzümüzden, evet, hiç kimsenin değil hep bizim kendi yüzümüzden meydana gelir. Zannederim ki bu hakikati düşünemeyecek kadar sersem; daha doğrusu ortadaki facialarn karşımıza geçip mel'un mel'un sırıtan sebeplerini göremeyecek derecede kör değiliz. Öyle ise her birimiz yalnız yüreğinin yandığını değil, vicdanının da nedamet azabıyle kıvrandığını hissediyor demektir.

"Artık Allah için olsun birbirmizle uğraşmaktan vazgeçelim. Artık bu fıkralara, bu mel'un tefrikalara nihayet verelim. Biliyorsunuz ki şarkta, garpta, şimalde, cenupta ne kadar Müslüman varsa hepsi mahkûm; hem de mahkûmiyetlerin en zelili, en sefili ile mahkûm! İşte o zavallıların şimdilik dinlerini olsun muhafaza edebilmeleri de şu hükûmet sayesindedir. Maazallah bu hükûmet, bu son Müslüman hükûmeti de yıkılacak

[246]Ahmet Özdemir, "Kur'an'da İnsanın Toplumsal Kimliği", **Gaziosmanpaşa Ünv. İlahiyat Fak. Dergisi,** c. 5, sy. 1, (2017), s. 156.
[247]Buhari, "Edeb" 27, Müslim, "Birr" 66.
[248]Topçu, **a.g.e.,** s. 38.
[249]Musa Bilgiz, "Mehmet Akif'te Milli Birlik Düşüncesi*",***Atatürk Ünv. İlahiyat Fak. Dergisi,** sy. 32, (2009), s. 13.

olursa Rusya'daki, Çin'deki, Hind'deki, Cava'daki elhasıl dünyanın her yerindeki yüzlerce milyon Müslüman artık dinine sahip olamayacak. O zaman biz yalnız kendi vebalimiz değil, dörtyüz milyon ibâdullahın vebalini de yükleneceğiz! Ne dünyayı görecek gözümüz ne huzûr-ı Rabbü'lâlemin'e çıkacak yüzümüz kalmayacak!

Bakınız birbirimizle uğraşa uğraşa ne hâle geldik! ...

Ey cemaat-i Müslimîn! Bizi düşmanlarımızn kuvve-i külliyesi perîşan etmedi; belki onların talî'aları başımıza bu felaketi getirdi. O talîa nedir biliyor musunuz? Ordularından –senelerce- evvel hudûdumuzun dahiline soktukları tefrîka idi. Biz gözümüz açıp onu tepelemedikten başka bil'akis bütün kuvvetimizle ona zahir olduk. Kendi süngümüzü kendimize çevirdik! Bugün kendimizin kendi seyyiatımızın mağlubuyuz."[250]

Akif, Müslüman beldelerde zuhur eden tefrika derdinin Müslümanlar tarafından oluşturulduğu kanaatindedir. Akif'e göre vatanın parçalanması bir tek kişinin sorumluluğunda gerçekleşmiştir demek haksızlıktır. Bu sebeple Akif, İslam dünyasının tamamını tenkit eder ve burada birlik düşüncesinin kıymetini anlatmaya çalışır. Akif vatanseverlik, birlik-beraberlik ve Müslümanların bölünmesinin nedenleri gibi birçok konuyu ihtiva eden Bayezid Cami'nde vermiş olduğu bir vaazında tefrika hususunda şunları söyler:

"İslam'ın ta'yin etmiş olduğu ibâdat ile ahkâm, ferdler arasında ittihadı temin içindir. Böyle iken maalesef görüyoruz ki; Müslümanlar kadar tefrika içinde kalmış, teşettüt içinde bunalmış bir millet yok! Allah'ın bütün emirlerinde hayat vardır. Evâmir-i İlahiyyenin işte en birincisi, ittihaddır."

Akif, birlik duygumuzun yıkılmasında Batı'nın İslam dünyasına nüfûz edişinin büyük tesiri olduğunu zikreder ve aynı konuşmasına şöyle devam eder:

"Avrupalılar zabt etmeyi kararlaştırdıkları memleketin ahâlisi arasına evvelâ tefrika sokarlar, senelerce milleti birbiriyle boğuştururlar. Sersem ahâli bu suretle yorgun düştükten sonra gelip çullanırlar. Bugün de işte bize karşı aynı siyâset kullanıldı. Zâten her yerdeki siyâsetleri budur. Hindistan'da, daha evvel Endülüs'te,

[250]Ersoy, "Makâlât: Hasbihâl", **Sebîlü'r-Reşâd Dergisi,** c. 9, sy. 221, (5 Aralık 1912), s. 233.

sonraları Cezayir'de, İran'da hep böyle yaptılar. Takip ettikleri siyaset hep aynı siyasettir, hiç değişmez."[251]

Akif daha sonra Süleymaniye Camii'nde yapmış olduğu bir diğer vaazında da yine vatan sevgisinin üzerinde durur, Türk vatanının İslam'ın son kalesi olduğunu bu sebeple bu vatana bir şey olması halinde Kâbe'nin dahi yıkılıp yok edileceğini endişe ile dile getirir. Ve bu hususta Allah'a dua eder.[252]Akif'te vatan sevgisi imandan gelir. İman hususunda ise Akif, herkesin imana aynı derecede sahip olmadığını vurgular. Zira kişilerin sahip olduğu değerler farklı farklıdır. İman da tıpkı bu değerlerde olduğu gibi herkeste farklı ölçüde gelişmiştir. Bunun neticesinde de imanı zayıf olan bireylerde vatan sevgisi de zayıflamış ve bu sebeple böyle bireylerden meydana gelen toplumlarda kavmiyetçilik ruhu ön plâna çıkmıştır.

Kavmiyetçilik yani ırkçılık fikri Akif'e göre toplumu her anlamda olumsuz etkileyen bir husustur. Akif bunun bilinciyle şiirlerinde ve yazılarında kavmiyetçilikten uzak olunmasının önemini sıkça işler. Zira ırkçılık, İslam dışı inanç ve değerler toplamı olan cahiliye esaslarından biridir. Kur'an ırkçılığı reddeder ve insanların köklere ayrılmasının nedenlerini şöyle izah eder:[253]

"Ey insanlar! Biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık ve sizi kavimler ve kabileler haline getirdik ki birbiriniz tanıyabilesiniz. Şüphesiz Allah katında en üstün olanınız O'na karşı derin bir sorumluluk bilinci taşıyanınızdır."[254]

Yukarıdaki ayette Yüce Allah insanları ırkçılık gütmeleri için değil bilakis tanışıp birlikte yaşamaları için onları kavimlere ayırdığını bildirir. Akif İslam dünyasının bu emirden uzaklaşıp cahiliye âdetlerine dönmesini eleştirmiş ve büyük bir problem olarak gördüğü bu konuya eserlerinde yer vermiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi onun "kavmiyetçilikten" kastı "milliyetçilik" değildir. Yıldırım Akif'in millet ve milliyetçiliğe yüklediği anlamı şöyle açıklar: "Onun millet yaklaşımı, içinde yetiştiği düşünce dünyasından beslenerek oluşur. Kur' an, sünnet ve İslâm âlimlerinin yorumlarıyla oluşan bir kültür atlası içinde dünyaya bakar ve anlam verir. Avrupa

[251]Ersoy, "Hutbe ve Mevâiz: Mev'iza", **Sebîlü'r-Reşâd Dergisi,** c. 9, sy. 230, (6 Şubat 1913), s. 372.
[252]Ersoy, "Hutbe ve Mevâiz: Üçüncü Mev'iza", **Sebîlü'r-Reşâd Dergisi,** c. 9, sy. 232, (20 Şubat 1913), s. 403-405.
[253]Bilgiz, **a.g.m,** s. 14.
[254]**Hucûrat Suresi,** 49/13.

düşüncesinin modern ulus kavramına tenezzül etmez. Kendi entelektüel varlık dünyasındaki millet düşüncesine sıkı sıkıya bağlıdır. Burada millet, Müslümanların benimsediği inancın adıdır. Millet, İslam'dır. Millet, Müslümanlık demektir. Millet, İslam'a inanan bireylerin oluşturduğu toplumdur."[255] Irkçılık ise, kendisini üstün görüp başkalarını değersiz bularak kendi kavminden olanlara ayrıcalıklı davranıp adaletsiz davranmaktır.[256] Akif İslam toplumunu oluşturan milletlerin tefrikaya düşmelerinde kavmiyetçiliğin ne denli etkili olduğunu şöyle açıklar:

"Filhakika ırkı, lisanı, muhiti, âdâtı, elhâsıl herşeyi yekdiğerine mübâyin olan bu kadar akvâmı Müslümanlık kardeş yapmıştı. Fakat son zamanlarda biz Müslümanlar, bu hakîkatten gâfil olduk. Aramıza nâ-mütenâhi esbâb-ı tefrikâ girdi. Bırakalım memâlik-i ecnebiyyedeki Müslümanları; Osmanlı memleketinde bu kadar akvâm var. Öyle ya Arnavut, Kürt, Çerkes, Boşnak, Arap, Türk, Laz... Elhâsıl daha bir çok kavmiyetler mevcûd.

Pek a'lâ hepsinin beynindeki râbıtâ nedir? Râbıtâ-i diyânet! Şimdiye kadar bu râbıtâ sayesinde kardeş gibi yaşadık. Türk Türklüğünün ne olduğunu bilmiyordu; Arnavut kavmiyetinden dem vurmuyordu. Zaten Müslümanlıkta kavmiyet yoktur."[257]

Akif, milletin ruhunda birlik ve beraberliği etkin kılma noktasında dinin tesirini şiirlerinde dile getirir ve aynı dine inan insanlar arasında birlik ruhunun kaybolmasının sonuçlarını ise şöyle anlatır.

"Müslümanlık sizi, gâyet sıkı, gâyet sağlam

Bağlamak lâzım iken, anlamadım, anlayamam

Ayrılık hissi nasıl girdi sizin beyninize?

Fikr-i kavmiyet şeytan mı sokan zihninize?

Birbirinden müteferrik bu kadar akvâmı,

Aynı milliyetin altında tutan İslam'ı

[255]Yıldırım, **a.g.e.,** s. 22.
[256]Cevizci, **a.g.e.,** s. 433.
[257]Ersoy, "Hutbe ve Mevâiz: Mev'iza", **Sebîlü'r-Reşâd Dergisi,** c. 9, sy. 230, (6 Şubat 1913), s. 372.

Temelinden yıkacak zelzele kavmiyettir.

Bunu bir lahzâ unutmak ebedî haybettir.

Arnavutlukla, Araplıkla bu millet yürümez...

Son siyâsetse bu, hiç böyle siyâset yürümez.

Sizi bir aile efrâdı yaratmış Yaradan;

Kaldırın ayrılık esbâbını artık aradan."[258]

Akif bu dizelerinde Osmanlı tebaasının farklı kavimlerden oluştuğuna bunun da İslam sayesinde mümkün olduğuna değinir. Osmanlı, İslam şuuruyla farklı kavimleri tek bir millet olarak birleştirmeyi başarmış bir devlet olarak tarihe geçer. Ancak Akif son dönemlerine şahit olduğu bu büyük devletin, toplumda ortaya çıkan kavmiyetçilik anlayışı nedeniyle çöküşe geçtiğini ifade eder. Bu durumu ise şöyle dile getirir:

"Bir zamanlar biz de millet, hem nasıl milletmişiz:

Gelmişiz dünyaya; milliyet nedir öğretmişiz!

Kapkaranlıkken bütün âfâkı insaniyyetin,

Nûr olup fışkırmışız tâ sinesinden zulmetin;"[259]

"Hani, milliyetin İslam idi... Kavmiyyet ne!

Sarılıp sımsıkı dursaydın a milliyetine.

'Arnavutluk' ne demek? Var mı şeriatte yeri?

Küfr olur, başka değil, kavmini sürmek ileri,

Arab'ın Türk'e; Laz'ın Çerkez'e, yahut Kürd'e;

Acem'in Çinli'ye rüçhanı varmış? Nerde!

Müslümanlıkta 'anâsır' mı olurmuş? Ne gezer!

[258]Ersoy, "Hakkın Sesleri", **Safahat,** s. 176.
[259]Ersoy, "Hakkın Sesleri", **Safahat,** s. 204.

Fikr-i kavmiyyeti tel'in ediyor Peygamber.

En büyük düşmanıdır ruh-u Nebî tefrikanın;

Adı batsın onu İslam'a sokan kaltabanın!"[260]

"Eserlerinde kavmiyetçilik fikrini şiddetle reddeden Akif, İslam kardeşliğini ve dayanışma ruhunu, temel bir anlayış olarak telkin eder; her alanda olduğu gibi 'İslam birliği' konusunda da çözüm yolunu Kur'an'da arar. Zira o, bilgiyi doğrudan doğruya Kur'an'dan alarak zamanın geniş imkânlarına, insanın anlama yetisine sunmayı kendi İslamcılık anlayışının bir özeti olarak şu sözlerle tavsiye eder: *'Doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhamı, / Asrın idrâkine söyletmeliyiz İslam'ı!'* Akif ayrıca *'Sevinme bir, acı bir, gaye aynı, vicdan bir'* dediği Müslüman toplulukların ortak hususiyetlerini, kendi aralarında birlik ve beraberliği tesis etmeleri için yeterli bir sebep sayar. Ona göre 'İttihad-ı İslam' bilincini birlikte yaşama şuuru üzerine inşa edebilmiş bir toplumun aşamayacağı engel yoktur."[261]

Mehmet Akif vatan sevgisinin özümsenebilmesi için birlik ve beraberlik değerinin önemine işaret eder. Bu hususta kavmiyetçilik söyleminden uzak bir ortama duyulan ihtiyacı hatırlatır ve milli birlik ve beraberliğin önemi konusuna eserlerinde geniş bir yer verir.

4.9. Anadilin Korunması

Dil bir milletin var olmasını ve devam etmesini sağlayan temel unsurlardan biridir. Milleti ayakta tutan bireylerin bir millete mensup olma şuurunu besleyen bu değer aynı zamanda insanın geçmişini öğrenmesinde, kültürünü kendinden sonraki nesillere aktarmasında ve geleceğe yön vermesinde bir araç vazifesi üstlenir. Milleti oluşturan fertlerin aynı ülkü etrafında birleşmesinde önemli bir yere sahip olan dil değeri Mehmet Akif'in eserlerinde yer verdiği konular arasındadır. Akif, bir milletin beraberliğinde ana dilin önemine dikkat çeker ve Türk milletinin kendi dilini koruması hususunda birçok görüş ortaya koyar.

[260]Ersoy, "Hakkın Sesleri", **Safahat,** s. 196.
[261]Erol, **a.g.m.,** s. 106.

Mehmet Akif, milli birlik ve beraberlik konusunda "anadil" in üzerinde önemle durur. Ona göre lisan bir milletin en mühim değerlerindendir ve ilmî manada mesafe almak isteyen milletler dillerini koruyup geliştirmelidir. O, özellikle kendi lisanımızın diğer lisanların tesirinde kalmadan aslının muhafaza edilmesi gerektiğine işaret eder. Ne var ki ona göre dilimiz de yeni neslin anlayacağı bir şekilde geliştirilmelidir. Bu anlamda lisanımızda bir sadeleşmeye gidilmesi gerekir. Çünkü okuduğunu anlamayan bir nesilden bir şey beklemek abesle iştigaldir. Akif, bu konudaki görüşlerini şöyle ifade eder:

"Sade yazmak bizim için asıldır. Ne zaman bu asıldan ayrı düşmüşsek, mutlaka muztar kalmışızdır. Yalnız sadelikte "cennet"i beğenmeyip "uçmak", "cehennem"i bırakıp "tamu" diyecek kadar ileri gidecek değiliz.

Hele dilimizin şivesini –ister Napolyon çizmesi çekmiş, ister İngiliz çorabı giymiş olsun- hiçbir ecnebî ayağında çiğnetmeyeceğiz. Bu hususta ne kadar taassub, ne kadar muhafazarlık kâbilse göstereceğiz. Evet, eskiler gibi Arapça, Acemce düşünülüp yahut yeniler gibi Fransızca, Almanca tertip eyleyip Türkçe'ye ondan sonra naklolunan yazılara karşı gücümüz yettiği kadar hücum edeceğiz. Zira şu hakikate iyice inanmışız ki: dilsiz millet gibi şivesiz dil de yaşamaz; her memleket nasıl kendi tabii hududu dahilinde ilerlerse, her dilde kendi fıtrî şivesi dairesinde terakki eder."[262]

Dildeki sadeleşmenin önemine başka bir yazısında ise şöyle dikkat çeker:

"Hepimizin bildiği, hem başka bir lisandan alınma olduğunu hatırına getiremeyecek kadar iyi bildiği kelimeleri unutturarak hiç birimizin bilmediği tabirleri kabul etmek sûretiyle mi lisanımızı sadeleştireceğiz?

Evet lisanın sadeleştirmesi farzdır. Gazetelerde zabıta vukuatı öyle ağır bir lisanla yazılıyor ki avam onu bir dua gibi dinliyor."[263]

[262]B.k.z.,Bu makalenin altında Mehmed Akif'in imzası bulunmamaktadır ancak Eşref Edip Fergan, **Mehmet Akif** isimli eserinin 30. sayfasında yazıyı Akif'e atfederek yayımlar.
[263]Ersoy, "Hasbihâl", **Sırât-ı Müstakîm Dergisi**, c. 4, sy. 92, (9 Haziran 1910), s. 239.

Mehmet Akif insanın terbiyesinde lisanın ayrı bir öneme sahip olduğunu belirtir. Lâkin bu farklı lisan o toplumun işine yarayacaksa, faydalı olacaksa öğretilmelidir.

"Bundan sonra inşallah memleketimizde herkes okuyup yazmak ihtiyacını anlayacak, herkes bunun için çalışacaktır. Fakat lisanlarını sair milletler gibi öyle kolayca öğrenemeyen, zaten bir çok sıkıntılara hedef olan Türkleri bir de Fransızca ile uğraştırmak pek fazla olamaz mı?

Maarif-i ibtidaiyeyi hatta fünûn-i i'dâdiyeyi okuyan bir çocuk asla Fransızca ile meşgul edilmemeli, bu lisana ayrılacak saatler diğer derslere bırakılmalıdır. Sonra tahsil-i i'dadiyi de bitiren efendiler ittihaz edecekleri mesleğe bakarlar: lisân öğrenmek mecburiyetinde iseler bi'taab' çalışıp öğrenirler.

Rica ederim maksadımız yanlış anlaşılmasın. Biz Fransızcanın ne herkes için lâzım olduğuna, ne de hiç kimse için lazım olmadığına kani değiliz. Bu lisana ihtiyacı olanlar hakkıyle okutulsun; olmayanlar beyhûde yere uğraştırılmasın, kendilerine daha naf'i şeyler çalıştırılsın demek istiyoruz." [264]

"Miili bir ruh ile birlikte dilin korunması da Akif'in önem verdiği konular arasında yer alır. Özellikle İngilizceden ve Fransızcadan doğrudan doğruya alınan kavramların Türkçeye aktarılmasının dilimize verilecek en büyük zarar olduğu görüşündedir. Dilin milli bir vakarı vardır ve yabancı dillerden gereğinden fazla etkilenme bu vakarı yok edebilecek derecede tehlikelidir."[265]

"Tasarrufunu aynen alırsak İngiliz'in,

Fransız'ın, ne olur hâli sonra, şîvemizin?

Lîsanın olmalıdır bir vakâr-ı millîsi,

O olmadıkça müyesser değil teâlîsi."[266]

---

[264]Ersoy, "Hasbihâl, Fransızca Tedrîsi Hakkında", **Sırât-ı Müstakîm Dergisi,** c. 4, sy. 98, (21 Temmuz 1910), s. 341.
[265]Demirtaş, Nacar, **a.g.m.,** s. 101.
[266]Ersoy, "Fatih Kürsüsünde", **Safahat,** s. 222.

Yine Akif'e göre bir toplumda eğitimin daha üst bir seviyeye ulaşabilmesi için eğitimin dilinin de o topluluğa hitap etmesi gerekir. Yani her topluma eğitim kendi lisanını bilen kişilerce verilmelidir. Bu konuda şöyle söyler:

"Kavmiyet cereyanı en medeni en müterakki cemiyetleri birbirine düşürüyor. Bizim gibi, kendini teşkil eden unsurları istisnasız cahil bulunan bir cemaati ise tarumar eder. Geliniz bu cereyanı körüklemeyiniz. Mensup olduğunuz kavimlere hizmet etmek istiyorsanız, bunun yolu başkadır. Evet, hep biliyoruz ki, İslam unsurlarının hepsi irşada, ikaza muhtaçtır. Bunlardan, meselâ Arapları irşad vazifesini arap münevverlerine bırakınız. Çünkü irşadına çalışacağı unsurların lisanını, âdetlerini mizacını, ruhunu diğer unsurlara mensup münevverlerden iyi bildiği için muvaffak olması çok daha kolaydır."[267]

Görüldüğü üzere Akif'in milli birlik ve beraberliğin devam etmesi noktasında üzerinde durduğu değerlerden biri de "anadilin korunması"dır. Milli varlığın korunması ile anadilin korunması arasında sıkı bir ilişki olduğu görülür. Zira dil, bir milletin ruhunu yansıttığı temel bir değerdir. Bu sebeple Akif anadilin korunmasına ayrı bir önem verir. Günümüz eğitim sistemi içerisinde onun bu konudaki düşüncelerinden faydalanmak bu değerin içselleştirilmesi açısından önemli bir katkı sunacaktır. Çünkü son yıllarda dünyada yaşanan milletlerarası değer transferinden olumsuz olarak etkilenenlerin başında şüphesiz ki anadilimiz Türkçe gelmektedir. Farklı dillerden geçen kelimeler neticesinde anadilimizin köklü kelimeleri kullanılmamaya ve bu sebeple yok olmaya başlamaktadır. Bu durumun önüne geçilmesinde Akif'in görüşlerinden ve tecrübelerinden faydalanmanın etkili olacağı düşüncesindeyiz.

[267]Ersoy,"Köy Hocası", **Sebîlü'r-Reşâd Dergisi,** c. 15, sy. 382, (12 Aralık 1918), s. 333.

5. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Ahlak insanın kendisi ve diğer insanlarla güzel ilişki kurabilmesinin esasını oluşturur. Değerler ise ahlakın temelini oluşturmaktadır. Değerler genel olarak bireylerin ve toplumun tutum ve davranışlarında ölçüt olarak ortaya çıkan, duygu ve düşüncelerini yansıtan ahlaki inanç ilkeleri olarak tanımlanır. Toplumun ahlaki teşekkülünde önemli bir yere sahip olan değerler Mehmet Akif Ersoy'un üzerinde durduğu konuların başında yer alır. Değerler üzerine yaşamına yön veren Akif eserlerinde toplumun içine düştüğü sıkıntılardan kurtuluşu için değerlere sahip çıkmayı çare olarak görür ve milli ve manevi değerlere sahip çıkmanın önemine işaret eder.

Akif'in ahlaka dayalı olan eğitim anlayışında değerlere bağlılık ve bununla birlikte dünyadaki gelişmeleri takip ederek ilerlemek ön plândadır. Onun değer anlayışının İslam dini üzerinden şekillendiği görülmektedir. O eserlerinde ahlaki yapıyı din çerçevesinde ele alır ve bu hususta bireysel ve toplumsal değerler üzerine kurulu bir medeniyetin yeniden inşa edilebilmesi için çözüm önerileri sunar. Akif burada eğitime önemli görevler yükler. Onun eğitimden beklentisi değerlerine sahip çıkan, kendi kimliğine yabancılaşmadan Batı'nın gelişmelerini takip edip ilerleyen fazilet sahibi bireyler yetişmesine katkı sağlamasıdır. Akif'in bu hususta ilim ehlini özellikle toplumu etkileyen aydınları sorumlu tuttuğu görülür. Ancak o eserlerinde genellikle Türk toplumunda aydınları Batı yanlısı algılarından ötürü tenkit eder. O, Türk aydınının özünden uzaklaşarak Batı'yı benimsemesi nedeniyle toplumda oluşan boşluğu Batı'nın doldurmaya başladığı kanaatindedir.

Akif, köklü bir geçmişe sahip olan İslam medeniyetinin temel kaidelerini oluşturan değerlerin yeni nesillere aktarılması gerektiğini inanır. Yaşamış olduğu dönemin zor koşullarına rağmen o bu uğurda mücadele etmiş ve ümidini hiçbir zaman yitirmemiştir. O, bu medeniyetin yeniden inşası için öncelikle temel sorunların çözülmesi gerektiğine inanır ve toplumda var olan problemlerin tamamıyla ilgilenmeye çalışır. Daha önemlisi bu sorunlara eğitimin penceresinden çözümler sunmaya gayret eder. Ona göre toplum ilim ve ahlak üzerinde yükselirse kalkınabilir. Bu bağlamda özellikle çağın getirdiği bilimsel gelişmeleri takip etmek son derece mühimdir. O bu hususta toplumun bütün fertlerini yükümlü tutar ve yaşadığı dönemde toplumda

gözlemlediği tembelliği sert bir üslupla eleştirmekten geri durmaz. Zira atalet İslam'ın temel prensipleriyle asla örtüşmez. Bu sebeple Akif şiir ve makalelerinde toplumu bu ataletten uzaklaşması konusunda sıkça uyarır. O sadece yazarak değil bizzat konuşmalar yaparak da halkı bilinçlendirmeye gayret sarf eder. Bu hususta mahalle kahvelerinden mekteplere kadar pek çok konuda görüşler ortaya koyarak halkın yeniden canlanması için uğraş verir.

Akif'in eserleri incelendiğinde onun düşüncesinde ideal bir nesil meydana getirdiği ve bu nesile "Âsım'ı rol model olarak sunduğu görülür. Esasında Akif'in toplum için ulaşmak istediği ilkelerin tamamı Âsım'ın şahsında toplanır. Böyle bir neslin inşasında ise "değerler" ayrı bir öneme sahiptir. Zira Akif'in fikir dünyasında medeniyeti yeniden tesis etmek mühim bir meseledir, bu ise değerler üzerine yaşamakla mümkündür.

Bu çalışmanın konusu Akif'in üzerinde durduğu ve bireysel ve toplumsal ahlak için önemine işaret ettiği temel değerlerdir. Tezimizde Akif'in eserlerinde öne çıkardığı "sabır, sorumluluk, çalışkanlık, ilme önem vermek, adalet, dürüstlük, vatanseverlik, birlik ve beraberlik ile anadilin korunması" değerlerini incelemeye çalıştık. Tezimizin birinci bölümünde değer kavramının ne olduğu, bireysel ve sosyal ahlak açısından önemi ile çeşitli disiplinlerde yapılan değer tasnifleri verilmiştir. Bu tasnifler doğrultusunda değerlerin bireysel ve sosyal hayat için işlevlerinin disiplinler açısından farklı olduğu tespit edilmiş ve din eğitimi açısından değer kavramının önemi üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda "ahlaki değerler"in din eğitimi alanına konu olan değerler arasında yer aldığı görülmüştür. İslam dininin ahlaki manada değerlere yüklediği anlam üzerinde durularak İslam ekollerinden bazılarının konuya yaklaşımına yer verilmiştir.

Tezimizin ikinci bölümünde Mehmet Akif'in hayatı ve eserlerine yer verilmiş ve Akif'in üzerinde durduğu değerlerin hayatındaki yerine dikkat çekilmiştir. Çalışmamızın bu bölümünde Akif'in hayatına yer vererek onun yaşantısında ahlaki ilkelere vermiş olduğu önem gösterilmeye çalışılmıştır. Zira Akif'in hayatını değerler üzerine kurduğu ve bu minvalde eserlerinde ahlaki değerleri önceledeği görülür. Tezimizin üçüncü bölümünü ise Akif'in eserlerinde öncelemiş olduğu değerler oluşturmaktadır. Değerleri Akif'in eserlerinde yer alış biçimine göre verdikten sonra her

değerin son bölümünde o değeri din eğitimi çerçevesinde değerlendirerek Akif'in bu değere bakışı doğrultusunda öneriler sunmaya çalıştık.

Son dönem Türk-İslam düşünürleri arasında zikredilen Akif'in eserlerinde değindiği meselelerin günümüz güncel problemleri arasında yer aldığını söylemek mümkündür. Kendisinin bu meselelere yaklaşımı ve getirdiği önerilerin güncelliğini koruması sebebiyle gerek eğitim sistemimizi şekillendirmede gerekse öğretimin muhtevasını belirlemede daha fazla dikkate alınmasının faydalı olacağını düşünmekteyiz.. Onun tarihi tecrübelerinden yararlanmak eğitime köklü bir soluk getirecek olması hasebiyle önemlidir. Yeni nesle Akif'in şahsında milli ve manevi değerleri etraflı bir şekilde sunmamız, din ve ahlakın ayrılmaz bir bütün olduğunu göstermemiz gerekmektedir. Bu bağlamda Akif'in tecrübeleri doğrultusunda eserlerinden hareketle değerler üzerine yapmış olduğumuz bu çalışmanın faydalı olmasını ümit ediyor ve Akif'in ülküsünde yaşattığı yeni neslin ahlaki değerlere sahip çıkarak medeniyetimize eğitim ve ilim çerçevesinde katkı sunmasını diliyoruz.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Abdulkadiroğlu, Abdulkerim, Abdulkadiroğlu, Nuran, **Mehmed AkifErsoy'un Makaleleri,** Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.

Arslan, Z. Şeyma, T. Yaşar, Fatma, "Yükselen 'Değer' Kavramı Üzerine Bir Yaklaşım", **Değerler Eğitimi,** (Der.) Y. Sinan Zavalsız, İstanbul: Ensar Yayınları, 2004.

Aydın, Mehmet, "Günümüzde Değerler ve Siyaset", **Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu (26-28 Kasım 2004)** içinde (29-41), (Ed.) Recep Kaymakcan v.d., İstanbul: DEM Yayınları, 2013.

Bayraklı, Bayraktar, **İslam' da Eğitim,** 8. Baskı, İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2009.

Bayraklı, Bayraktar, **Kur'an'a Göre Müslüman Şahsiyeti,** İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2012.

Benazus, Hanri, **Mehmet Akif,** İstanbul: Bizim Kitaplar Yayınevi, 2012.

Bilgin, Nuri, **Sosyal Psikolojide Yöntem ve Pratik Çalışmalar,** İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1995.

Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed bin İsmail, **el-Câmiu's-Sahih,** İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Canan, İbrahim, **Kütüb-i Sitte**, 1. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınevi, Cilt 11, 4111 Hadis, 1991.

Çamdibi, Mahmut, **Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali**, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2014.

Çantay, Hasan Basri, **Akifname,** İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1966.

Düzdağ, Mehmet Ertuğrul, **Mehmed Akif Ersoy,** Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.

Düzdağ, Mehmet Ertuğrul, **Mehmed Akif Hakkında Araştırmalar,** İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1987.

Ekşi, Halil, "Din Eğitimi, Gençlik ve Kişilik", **Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi,** (Ed.) Hayati Hökelekli, İstanbul: DEM Yayınları, 2006.

Erbay, Erdoğan **Mehmed Akif ve İnan İnsan**, 1. Baskı, Erzurum: Fenomen Yayınları-Eser Matbaası, 2011.

Ersoy, Mehmed Akif, **Safahat**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.

Ersoy, Mehmet Akif, **Safahat,**İstanbul: İnkılap Yayınları, 2008.

Fergan, **Eşref Edip, Mehmed Akif Hayatı ve Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları,** Âsâr-ı İlmiye Kütüphanesi Yayınları, Cilt 1, İstanbul, 1938.

Fichter, Sosyoloji Nedir?, (Çev.) N. Çelebi, Toplum Yayınları, Konya, 1990.'den aktaran Ertan Özensel, "Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer", **Değerler Eğitimi**, (Der.) Y. Sinan Zavalsız, İstanbul: Ensar Yayınları, 2014.

Gözütok, Şakir, "Eğitim ve Dinin Kavramsal Yapısı ve Din Eğitimi İlişkisi", **Kuram ve Eylem Yönüyle Din Eğitiminin Teolojik ve Felsefi Temelleri, (8-9 Mayıs) Konya,**1.Baskı, Konya, 2010.

Gündoğan, Ali Osman, "Ben ve Öteki Değerler Dünyasının Gerginliği", **Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu (26-28 Kasım 2004)** içinde (71-81), (Ed.) Recep Kaymakcan v.d., İstanbul: DEM Yayınları, 2013.

Güngör, Erol, **Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak,** İstanbul: Ötüken Yayınları, 1996.

Güngör, Erol, **Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar**, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1998.

Hatipoğlu, Mehmed Said, **Hilafetin Kureyşliliği İslam'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik,** 1. Baskı, Ankara: Kitâbiyat Yayınları, 2005.

Hökelekli, Hayati, **Din Psikolojisi,** Ankara: T.D.V. Yayınları, 2013.

Hökelekli, Hayati, Turgay, Gündüz, "Üstün Yetenekli Çocukların Değer Yönelimleri ve Eğitimleri", **Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu (26-28 Kasım 2004)** içinde (371-397), (Ed.) Recep Kaymakcan v.d., İstanbul: DEM Yayınları, 2013.

Izgar, Gökhan, Eliüşük Bülbül, Ayşe, **Değerler Eğitiminde Sabır,** Konya: Eğitim Yayınevi, 2017.

Izutsu, Toshihiko**, Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar,** (Çev.) Selahattin Ayaz, İstanbul: Pınar Yayınları, 2011.

Kale, Nesrin,"Nasıl Bir Değerler Eğitimi", **Değerler ve Eğitimi Sempozyumu (26-28 Kasım 2004)** içinde(313-323), **(**Ed.) Recep Kaymakcan v.d., İstanbul: DEM Yayınları, 2013.

Kara,İsmail, "Mehmed Akif Ersoy Hayatı ve Eserleri",**Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi I**, 2. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.

Karakaya, Talip, "Küreselleşme ve Avrupa Birliği Sürecindeki Etik Değerlere Kritik Bir Yaklaşım – Sorunlar ve Çözümler", **Değerler ve Eğitimi Sempozyumu (26-28 Kasım 2004)** içinde (203-215), (Ed.) Recep Kaymakcan v.d., İstanbul: DEM Yayınları, 2013.

Karakoç, Sezai, **Mehmed Akif,** 6. Baskı, İstanbul: Diriliş Yayınları, 1987.

Kaymakcan, Recep, Meydan Hasan, **Ahlak ve Değerler Eğitimi,** 1. Baskı, İstanbul: DEM Yayınları, 2014.

Mustafa Köylü, "Ailede Din Eğitimi", **Din Eğitimi** içinde (309-342), (Ed.), Mustafa Köylü, Nurullah Altaş, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.

Kuntay, Mithat Cemal, **Mehmet Akif,** İstanbul, 1997.

Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, (Haz.) Hayrettin Karaman v.d., 27. Baskı, Ankara: T.D.V. Yayın ve Matbaacılık, 2014.

Meriç, Cemil, **Kültürden İrfana,** İstanbul: İnsan Yayınları, 1986.

Müslim bin Haccac el- Kuşeyrî, **el- Câmiu's- Sahih,** İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Nazif, Süleyman, **Mehmed Akif,** (Haz.) M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul: Kapı Yayınları, 2015.

Nevevî, Muhyiddin Yahya b. Şeref, **Riyâzü's Sâlihîn,** Cilt 1-2, Hadis No: 123-186 (Tercüme ve Şerh) M. Yaşar Kandemir v.d., İstanbul: Erkam Yayınları, 1997.

Oktay, Ayşe Sıdıka, "İslam Düşüncesinde Ahlaki Değerler ve Bunların Global Ahlaka Etkileri", **Değerler ve Eğitimi Sempozyumu (26-28 Kasım 2004)** içinde (131-145), **(**Ed.) Recep Kaymakcan v.d., İstanbul: DEM Yayınları, 2013.

Özdemir, Hikmet,"Mehmet Akif'in Sanatı ve Fikriyatı",**Vefatının 75. Yılında Mehmet Akif Ersoy Uluslararası Sempozyum Bildirileri (12-13 Mart)** içinde (33-38),(Haz.) Vahdettin IŞIK, İstanbul, 2011.

Özensel, Ertan "Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer",**Değerler Eğitimi,** (Der.) Y. Sinan Zavalsız, İstanbul: Ensar Yayınları, 2004.

Poyraz, Hakan, "Değerlerin Kuruluşu ve Yapısı", **Değerler ve Eğitimi Sempozyumu (26-28 Kasım 2004)** içinde (81-89), **(**Ed.) Recep Kaymakcan v.d., İstanbul: DEM Yayınları, 2013.

Soykan, Ömer Naci, "Genel Geçer Bir Ahlak Olanaklı Mıdır?", **Değerler ve Eğitimi Sempozyumu (26-28 Kasım 2004)** içinde (45-55), **(**Ed.) Recep Kaymakcan v.d., İstanbul: DEM Yayınları, 2013.

Tansel, Fevziye Abdullah, **Mehmed Akif Ersoy,** İstanbul: İrfan Yayınevi, 1973.

Topçu, Nurettin, **Mehmet Akif,** İstanbul: Hareket Yayınları, 1970.

Uyanık, Mevlüt, "Bir 'Değer' Olarak 'Çoğulculuk'",**Değerler ve Eğitimi Sempozyumu (26-28 Kasım 2004)** içinde (433-445), **(**Ed.) Recep Kaymakcan v.d., İstanbul: DEM Yayınları, 2013.

Ülken, Hilmi Ziya, "Değerler, Kültür ve Sanat", **İstanbul Teknik Üniversitesi Rektörlük Konferansları Serisi,** 1965.

Yıldırım, Ergün, **Akif'in Leylâsı**, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2014.

Süreli Yayınlar

Apaydın, Hacı Yunus, "Adalet Nedir? Mahiyet Keyfiyet", **Bilimname Dergisi,** Cilt 2018, Sayı 35,(Ocak 2018), s. 459-476. https://doi.org/10.28949/bilimname.412369 (13 Şubat 2020).

Arpacı, Mücahit, "Öğretmen ve Velilerin İDKAB Dersinde Değerler ve Değerler Eğitimi Hakkındaki Görüşleri – Diyarbakır Örneği", **Marife Dergisi,** Cilt 14 , Sayı 2, (Ekim 2014), s. 107-121.

Arslan, Mustafa, "Dini Toplumsallaşma ve Temel Etkenleri: Türk Genç Ergenleri Arasında Uygulamalı Bir Araştırma", **Akademik Araştırmalar Dergisi,** Sayı 31, s.221-251.

Arslan, Mustafa, Tunç, Esra, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimlerindeki Farklılaşmalar", **Değerler Eğitimi Dergisi,** Cilt 11, Sayı 26, (Aralık 2013), s. 7-39.

Bilgiz, Musa, "Mehmet Akif'te Milli Birlik Düşüncesi", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** Sayı 32, (Ocak 2009), s. 11-34.

Cengiz, Ceyhun Akın, "İnsanın Kendisini Gerçekleştirmesinde Adalet Kavramı", **Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi,** Cilt 13, Sayı 26, (2018) s. 391-410.

Coşkun, Medet, "Emrolunduğun Gibi Dosdoğru Ol 'Doğruluk-Dürüstlük'", https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay/.php?ID=12976 (28 Eylül 2019).

Çağlayan, Harun, "İnsan Onuru Bağlamında Sorumluluk Bilinci", **e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi,** Cilt 8, Sayı 2, (2015), s. 97-120, https://doi.org/10.18403/emakalat.31405 (6 Eylül 2019).

Çapku, Ahmet, "Mehmet Akif Ersoy'un Şiirlerinde Adalet ve Kötülük Meselesi", **Rumeli Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi,** Sayı 8,(2017), s. 43-49, https://doi.org/10.29000/rumelide.336582 (8 Ağustos 2019).

Durak, Nejdet, "Mehmed Akif Ersoy'un Düşünce Dünyasında Ahlak, Erdemler ve Medeniyet İlişkisi", **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** Sayı 37, (2016), s. 151-169.

Demirtaş, Zülfü, Nacar, Davut, "Mehmet Akif Ersoy'un Safahat Eserinde Öğretmen Modeli", **Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi,** Cilt 7, Sayı 13, (2018), s. 97-109.

Ege, Remziye, "Anlam Alanı İçinde Sabrı Bir Tutum Olarak Yeniden Düşünmek", **Dini Araştırmalar Dergisi,** Cilt 16, Sayı 43, (Temmuz – Aralık 2013), s. 67-86.

Erdem, Ali Rıza, "Üniversite Kültüründe Önemli Bir Unsur: Değerler", **DeğerlerEğitimi Dergisi,** Cilt 1, Sayı 4, (2003), s. 55-72.

Erol, Ertan, "Safahat'ta Emek ve Gayret Kavramları Üzerine",**Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,** Cilt. 5, Sayı. 21, (Bahar 2012), s. 106-116.

Fırat, Hatice, "Safahat ve Aile Eğitimi", **Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi,** Sayı 37, (Bahar 2015), s. 169-188, https://doi.org/10.17133/tba.06207 (13 Ocak 2020).

Güler, Zülfi, "Safahat'tan Seçmeler Ahlak", **Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature,** Cilt 6, Sayı 1, **(**Ocak 2020), s. 37-50, http://doi.org/10.20322/littera.62308 (23 Nisan 2020).

Kağıtçıbaşı, Çiğdem, Kuşdil, M.Ersin "Türk Öğretmenlerinin Değer Yönelimleri ve Schwartz Değer Kuramı", **Türk Psikoloji Dergisi**, Ankara, Cilt 15, Sayı 45, (2000).

Kaymakcan, Recep, Meydan, Hasan, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programları ve Öğretmenlerine Göre Değerler Eğitimi", **Değerler Eğitimi Dergisi,** Cilt

9, Sayı 21, (Haziran 2011), s. 29-55, https://dergipark.org.tr/tr/pub/de/issue/29179/312454 (12 Ekim 2019).

Keyifli, Şükrü, "Eğitim ve Din Eğitimi", **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** Cilt 13, Sayı 2, (2013), s. 31-54.

Okyay, Orhan, "Mehmed Akif'in Karakteri ve Sanatı", **Hece Aylık Edebiyat Dergisi - Mehmed Akif Ersoy Özel Sayısı,** Sayı 133,(Yıl:2012), Ankara: Öncü Basımevi (Ocak 2008) , s. 8-24.

Özbuğday, Şükrü, "Dinimizin İlme ve İlim Adamlarına Verdiği Önem", **Diyanet Aylık Dergi,** Sayı 119, (Kasım 2000), https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=27723 (8 Temmuz 2019).

Özçelik, Mustafa, "Mehmet Akif'te 'Çalışma' Fikri", **Somuncu Baba Aylık İlim, Kültür ve Edebiyat Dergisi,** Sayı 85, **(**Kasım 2007), https://somuncubaba.net/edebiyat/mehmet-akifte-calısma-fikri/ (28 Ağustos 2019).

Özdemir, Ahmet, "Kur'an'da İnsanın Toplumsal Kimliği", **Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** Cilt 5, Sayı 1, (2017).

Rokeach, **The Nature of Human Values, Newyork: Free Press'** den aktaran Mustafa Arslan, Esra Tunç, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimlerindeki Farklılaşmalar", **Değerler Eğitimi Dergisi**, Cilt 11, Sayı 26, (Aralık 2013), s. 7-39.

Sezer, Adem, Çoban, Okan, Akşit, İbrahim, "Öğretmenlerin Sorumluluk Değeri Algılarının İncelenmesi", **Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi,** 2017, Cilt 3, Sayı 1, s. 122-144, https://doi.org/10.29065/usakead.285941 (20 Kasım 2019).

Taşdelen, Vefa, "Safahat'ın Felsefî Yapısı", **Hece Aylık Edebiyat Dergisi - Mehmed Akif Ersoy Özel Sayısı,** Sayı 133, (Yıl:2012), Ankara: Öncü Basımevi (Ocak 2008), s. 356-361.

Taştan, Melih, "Ahlak ve Edebiyat İlişkisi Açısından Mehmet Akif Ersoy Örneği", **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi,** Cilt 14, Sayı 1, (2019), s. 423-431.

Taştan, Melih, Coşkun, Hasan, "Mehmet Akif Ersoy Düşüncesinde Bireysel Ahlak İlkeleri" **Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi,** Cilt 3, Sayı 2, (2018), s. 131-146.

Vecdi, Ferid, "Müslümanlıkta Medeniyet: Tekâlif-i Hayat", (Çev.) Mehmed Akif Ersoy), **Sırât-ı Müstakîm Dergisi,** Cilt 5, Sayı 12, (2 Şubat 1911 / 2 Safer 1329).

Yalnız, Abdullah, Yıkmaz, Yusuf, "Değerler Eğitimi Kavramı Olarak Dürüstlük ve Dürüstlük Ölçeği Türkçe Formu; Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** Cilt 18, Sayı 34, (2018) s. 649-666, https://doi.org/10.14395/hititilahiyat.468989 (18 Haziran 2019).

Yıldırımer, Şahban, "İslam Hukuku ve İktisat Felsefesinde Değer Yargısı Olarak Adalet", **İslam Ekonomisi ve Finans Dergisi,** Cilt 3, Sayı 1, (2017), s.71-88.

Yiğit, Yasin, Koca, Hüseyin Kasım, *"Din Öğretiminde Kültürel Aidiyet ve Sorumluluk Bilinci Kazanma Amacına Erişim Düzeyi Ölçeği: Geçerlik Güvenirlilik Çalışması",* **Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** Sayı. 14, (2019), s. 112-127.

Mehmet Akif Ersoy'un Makaleleri

Ersoy, Mehmed Akif, "Cemaleddin Efgani", **Sırât-ı Müstakîm Dergisi,** Cilt 4, Sayı 90, (26 Mayıs 1910 / 17 Cemaziyelevvel 1328), s. 207-208.

Ersoy, Mehmed Akif, "Darü'l-Fünûn Talebesine Mühim Bir Tebşir", **Sırât-ı Müstakîm Dergisi,** Cilt 1, Sayı 13, (19 Kasım 1908, 24 Şevval 1326), s. 188.

Ersoy, Mehmed Akif, "Edebiyât Bahisleri: Muhayyileyi İşletmek", **Sebîlü'r-Reşâd Dergisi,** Cilt 9, Sayı 210,(12 Eylül 1912 / 30 Ramazan 1330), s. 24-25.

Ersoy, "Edebiyât Bahisleri: Plân 1", **Sebîlü'r-Reşâd Dergisi,** Cilt 8, sy. 203, (25 Temmuz 1912 / 11 Şaban 1330), s. 398.

Ersoy, Mehmed Akif, "Edebiyât Bahisleri: Plân 2", **Sebîlü'r-Reşâd Dergisi,** Cilt 8, Sayı 204, (1 Ağustos 1912 / 18 Şaban 1330), s. 416-417.

Ersoy, “Edebiyât: Yarası Olmayan Gocunmasın, Şiir”, **Sebîlüreşâd Dergisi,** Cilt 9, sy. 222, (12 Aralık 1912), s. 247-248.

Ersoy, Mehmed Akif, “Eski Hâtıralar”, **Sırât-ı Müstakîm Dergisi,** Cilt 5, Sayı 109, (6 Ekim 1910 / 2 Şevval 1328), s. 73-74.

Ersoy, Mehmed Akif,“Hasbihâl”, **Sırât-ı Müstakîm Dergisi,** Cilt 4, Sayı 91, (2 Haziran 1910 / 24 Cemâziyelevvel 1328), s. 222-223.

Ersoy, Mehmed Akif, “Hasbihâl”, **Sırât-ı Müstakîm Dergisi,** Cilt 4, Sayı 92, (9 Haziran 1910 / 1 Cemaziyelâhir 1328), s. 238-239.

Ersoy, Mehmed Akif, “Hasbihâl, Mektep Kitapları Hakkında”, **Sırât-ı Müstakîm Dergisi,** Cilt 4, Sayı 93, (16 Haziran 1910 / 8 Cemaziyelahir 1328), s. 265-266.

Ersoy, Mehmed Akif, “Hasbihâl, Cami’ler ve Hac Hakkında”, **Sırât-ı Müstakîm Dergisi,** Cilt 4, Sayı 95, (30 Haziran 1910/ 22 Cemaziyelâhir 1328), s. 290-292.

Ersoy, Mehmed Akif, “Hasbihâl, Fransızca Tedrîsi Hakkında”, **Sırât-ı Müstakîm Dergisi,** Cilt 4, Sayı 98, (21 Temmuz 1910 / 14 Recep 1328), s. 340-341.

Ersoy, Mehmed Akif, “Hasbihâl”, **Sırât-ı Müstakîm Dergisi,** Cilt 5, Sayı 105, (8 Eylül 1910 / 4 Ramazan 1328), s. 7-9.

Ersoy, Mehmed Akif, “Hasbihâl”, **Sırât-ı Müstakîm Dergisi,** Cilt. 5, Sayı. 108, (29 Eylül 1910 / 25 Ramazan 1328), s. 60-61.

Ersoy, Mehmed Akif, “Hutbe ve Mevâiz: Mev’iza”, **Sebîlü’r-Reşâd Dergisi,** Cilt. 9, Sayı. 230, (6 Şubat 1913 / 29 safer 1331), s. 369-372.

Ersoy, Mehmed Akif, “Hutbe ve Mevâiz: İkinci Mev’iza”, **Sebîlü’r-Reşâd Dergisi,** Cilt 9, Sayı 231,(13 Şubat 1913 / 7 Rebiülevvel 1331), s. 390-395.

Ersoy, Mehmed Akif, “Hutbe ve Mevâiz: Üçüncü Mev’iza”, **Sebîlü’r-Reşâd Dergisi,** Cilt 9, Sayı 232, (20 Şubat 1913 / 14 Rebiülevvel 1331), s. 403-406.

Ersoy, Mehmed Akif, "İslamlaşmak", **Sebîlü'r-Reşâd Dergisi,** Cilt. 16, Sayı. 404, (10 Nisan 1919 / 9 Receb 1337), s. 132-133.

Ersoy, Mehmed Akif, "Köy Hocası", **Sebîlü'r-Reşâd Dergisi,** Cilt 15, Sayı 382, (12 Aralık 1918 / 8 Rebiülevvel 1337), s. 332-333.

Ersoy, Mehmed Akif, "Makâlât: Hasbihâl", **Sebîlü'r-Reşâd Dergisi,** Cilt 9, Sayı 221, (5 Aralık 1912 / 26 Zilhicce 1330), s. 233.

Ersoy, Mehmed Akif, "Manda Meselesi, Wilson Prensipleri", **Sebîlü'r-Reşâd Dergisi,** Cilt 17, Sayı 438, (21 Ağustos 1919 / 24 Zilkâde 1337), s. 184-186.

Ersoy, Mehmed Akif, "Merhum Kâmil Efendi", **Sebîlü'r-Reşâd Dergisi,** Cilt 15, Sayı 374, (7 Ekim 1918 / 10 Muharrem 1337), s. 196-197.

Ersoy, Mehmed Akif, "Mukallidliği de Yapamıyoruz", **Sırât-ı Müstakîm Dergisi,** Cilt 3, Sayı 56, (30 Eylül 1909 / 15 Ramazan 1327), s. 55.

Ersoy,Mehmed Akif, "Sa'y ve Amel'in Nazar-ı İslam'daki Yeri", **Sırât-ı Müstakîm Dergisi**, Cilt 1, Sayı 11, (5 Kasım 1908 / 10 Şevval 1326), s. 170-172.

Ersoy, Mehmed Akif, "Tefsir-i Şerif", **Sebîlü'r-Reşâd Dergisi,** Cilt 8, Sayı 201, (11 Temmuz 1912 / 26 Receb 1330), s. 343-344.

Ersoy, Mehmed Akif, "Tefsir-i Şerif", **Sebîlü'r-Reşâd Dergisi,** Cilt. 9, Sayı. 223, (19 Aralık 1912 / 9 Muharrem 1331), s. 262-263.

Ersoy, Mehmed Akif, "Tenkîd ve Takrîz: Zulmetten Nura", **Sebîlü'r-Reşâd Dergisi,** Cilt 10, Sayı 245, (2 Mayıs 1913 / 16 Cemaziyelahir 1331), s. 187-188.

Ersoy, Mehmed Akif, "Yeni Bir Mektep Kitabı", **Sırât-ı Müstakîm Dergisi,** Cilt 5, Sayı 111, (20 Ekim 1910 / 16 Şevval 1328), s. 115-116.

Tezler

Akbaş, Oktay, "Türk Milli Eğitim Sisteminin Duyuşsal Amaçlarının İlköğretim II. Kademedeki Gerçekleşme Derecesinin Değerlendirilmesi",**Yayınlanmamış Doktora Tezi,** Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2004.

Aktaş (Yazıcı),Fatma Sultan, “Mehmet Akif Ersoy’un Safahat İsimli Eserindeki Ahlak Anlayışı İle İlgili Görüşleri”, **YayınlanmamışYüksek Lisans Tezi,** Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

Sebahattin Arıbaş, “Mehmet Akif’in Eğitim Anlayışı”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1985.

Nazmi Avcı, “Milli Şairimiz Mehmet Akif Ersoy’da Eğitim Düşüncesi”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.

Bacaksız, Haluk, “Mehmet Akif Ersoy’ da Aile, Toplum ve İnsan”,**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Biçer, Seçil, “Değerler Eğitimi Açısından Mehmet Akif Ersoy’a Ait ‘Safahat’ Adlı Eserin İncelenmesi ”,**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** Uşak Üniversitesi Sosyal Blimler Enstitüsü, 2013.

Turan Çay, “Mehmet Akif’in Eğitim Anlayışı”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

Salim Düzgün, “Mehmet Akif Ersoy (Tarihi, Sosyal ve Eğitimci Kişiliği), **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.

Emer, Âsım Mikâil, “Safahat’ta Değerler Eğitimi Unsurları”,**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Erakkuş, Özgür, “Alternatif Okul Yaklaşımlarında Din ve Değerler Eğitimi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

Küçükkaya, Cihat, “Mehmet Akif Ersoy’un Şiirlerinin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi”,**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2014.

Moğul, Selçuk, “Mehmet Akif Ersoy'un Safahat İsimli Eserinin Türkçe Eğitimi ve Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

Öksüz, Refik, "Safahat'ta Ahlaki Unsurlar", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.

Sabuncu, Recep, "Mehmet Akif'in Hayatı ve Bir Eğitimci Olarak Din Eğitimi Hakkındaki Görüşleri",**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi** , Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.

Şimşek, Merve, "İdeal Bir Genç Modeli Olarak Safahat'ta Âsım",**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

Melih Taştan, "Mehmet Akif Ersoy'un Dine Dayalı Ahlak Anlayışı" **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

Uslu, Emine Merve, "Mehmet Akif Ersoy'un Safahat Adlı Eserinde Eğitim Olgusu",**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2015.

Yılmaz, Reşit, "Ortaokul Sosyal Bilgiler Eğitiminde Safahat' ın Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi"**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,** Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2017.

Diğerleri

"Asr Suresi Tefsiri", **https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/sure/103-asr-suresi**(9 Haziran 2019).

Cevizci, Ahmet, **Felsefe Ansiklopedisi,** Babil Yayıncılık, Cilt 4, Ankara, 2006.

Cevizci, Ahmet, **Felsefe Terimleri Sözlüğü,** Paradigma Yayınları, İstanbul, 2003.

Çağrıcı, Mustafa, "Adalet", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,** Cilt 1, İstanbul, 1988.

"Çalışkanlık", **T.D.K. Güncel Türkçe Sözlük, www.sozluk.gov.tr,** (15 Nisan 2019).

Çelebi, İlyas, "Hüsün ve Kubuh", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,** Cilt 19, İstanbul, 1996.

Düzdağ, M. Ertuğrul, OKAY, M. Orhan, "Mehmet Akif Ersoy",**Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,** Cilt 28, İstanbul, 2003.

"Dürüstlük", **T.D.K. Güncel Türkçe Sözlük, www.sozluk.gov.tr,** (16 Mayıs 2019).

Hökelekli, Hayati, "Fıtrat",**Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,** Cilt 13, İstanbul, 1996.

"Mehmed Akif'in Asr Suresi Tefsiri", **https://www.dünyabizim.com/alinti/iste-mehmed-akif-in-asr-suresi-tefsiri-h2512.html** (4 Nisan 2020).

"Sabır", **T.D.K. Güncel Türkçe Sözlük, www.sozluk.gov.tr,** (10 Mart 2020)

Sahih-i Buharî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh, (Çeviri, Tahric ve Notlar), Abdullah Feyzi Kocaer, Turkuvaz Matbaacılık, 2013.

Sami, Şemsettin, **Kâmûs-ı Türkî (Temel Türkçe Sözlük),** Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1985.

"Sorumluluk", **T.D.K. Güncel Türkçe Sözlük, www.sozluk.gov.tr,**(15 Şubat 2019).

Topaloğlu, Bekir, "Adl",**Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,** Cilt 1, İstanbul, 1988.

"Vatan", **T.D.K. Güncel Türkçe Sözlük, www.sozluk.gov.tr,** (3 Kasım 2019).

Yıldız, Kemal, "Sorumluluk",**Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,** Cilt 37, İstanbul, 2009.

Anadolu İmam Hatip Lisesi Öğretim Programı, Komisyon, Ankara. 2018

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7, 8. Sınıflar), Komisyon, Ankara, 2018.

Din Kültür ve Ahlak Bilgisi Dersi ÖğretimProgramı (Ortaöğretim, 9,10, 11 ve 12. Sınıflar), Komisyon, Ankara, 2018.

İmamHatip Ortaokulu Öğretim Programı, Komisyon, Ankara, 2018.

Kur'an Kursları Öğretim Programları,https://eğitimhizmetleri.diyanet.gov.tr/Pages/Detay.aspx(25/03/2020).

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük, Ankara, 2012.

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, Ankara, 2005.

https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorgusonucYeni.jsp (09/06/2020)